

Роднае слова

2021/2

(398)

ЛЮТЫ

Пасведчанне
аб дзяржаўнай
рэгістрацыі сродку
масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам
інфармацыі Рэспублікі
Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, Г. Арцыяменак, А. Белая,
Д. Дзятко, Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, І. Булаўкіна, В. Душэўская,
Р. Ільіна, Г. Запартыка, В. Кажура,
Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,

Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, С. Рацэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Рыхтуемса да алімпіяды, З вопыту работы, У дапамогу педагогу, Тэст на ўроку, Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*: З вопыту работы, Гуляй і вучыся, Да Дня роднай мовы; *Нацыянальная і сусветная культура*: Актуальная тэма),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Нацыянальны вобраз свету, Майстэрства творцы, Шпацыр з пісьменнікам, Новае прачытанне, Малады даследчык прапануе, З архіваў часу, Музейны квартал; *Нацыянальная і сусветная культура*: Пер-

шавера продкаў, Кола гадоў, Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: З народнай фразеалогіі, Мова маёй зямлі, Назвы роднай зямлі, Культура маўлення, Жывое слова; *Нацыянальная і сусветная культура*: Народныя абрады і звычаі, Малады даследчык прапануе),

Наталля Шапран (*Літаратура і час*: Музейны квартал; *Нацыянальная і сусветная культура*: Нататкі калекцыянера),

літаратурныя рэдактары
тэхнічны рэдактар

**Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі.**

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Мельнікава Анжэла. Народацэнтрычны канон “Палескай хронікі” Івана Мележа	3
Бароўка Ванда. Аксіялагічны патэнцыял рамана “Людзі на балоце” Івана Мележа	7
Жыбуль Віктар. “Я быў маленькай часткай горада. . .”: Мінск у творчасці Івана Мележа	11
Кальцова Настасся. Дотык да часу: Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры вітае сяброў.	17
Свірыдовіч Эліна. “Ад палескіх імхоў да асвейскіх крыніц. . .”: Да стагоддзя народных пісьменнікаў Беларусі Івана Шамякіна і Івана Мележа	19
Серыкава Ніна. Гонар палескай зямлі: Спадчына Івана Шамякіна і Івана Мележа ў Літаратурным музеі пісьменнікаў Гомельшчыны	22
Максімовіч Валерый. Пошукі духоўнага яднання ў творчасці Максіма Багдановіча	24
Анцімонік Анастасія. Экзістэнцыйныя аспекты ў паэзіі Алега Мінкіна	27
Брыль Антон Францішак. “Скарга на Доўмантаў” Ёахіма Тамашэвіча: кантэкст і датаванне верша.	30

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Даніловіч Мікола. Фразеалагізмы з нерэальным вобразам	32
Самуйлік Яраслаў, Дацкевіч Антон. Гаворка вёскі Рубель Столінскага раёна: гісторыка-лінгвістычная інтэрпрэтацыя. <i>Заканчэнне</i>	37
Аліферчык Таццяна, Внуковіч Юрась. Эргатапонімы, звязаныя з млынарскай дзейнасцю ў XVI–XVII стст. <i>Заканчэнне</i>	40
Шаршнёва Вольга. Лексічныя памылкі ў перыядычным друку	43
Каўрус Алесь. Шляхам заўважанняў	48

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Доўгаль Алесь. Нараджэнне Хрыстова: Вучэбна-трэніровачныя заданні па беларускай мове	53
---	----

Зубко Аліна. Пунктуацыйныя нормы: знакі прыпынку ў складаназлучаных сказах: Урок беларускай мовы (XI клас)	56
Аксянюк Ірына. Нетрадыцыйны падыход да раскрыцця псіхалогіі заможных сялян у рамана “Людзі на балоце” Івана Мележа: Урок беларускай літаратуры (X клас)	61
Навумчык Мікалай. Іван Мележ. Раман “Людзі на балоце”: Тэставае заданне (X клас)	64
Есіс Яўген. Вывучэнне трылогіі “Палеская хроніка” Івана Мележа: Кампетэнтнасна-арыентаваныя заданні (X клас)	70

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Гардзіенка Галіна. “Ён будзе вечна сярод нас”: Літаратурны вечар да стагоддзя Івана Мележа (IX–XI класы)	73
Лойша Таццяна. Марскі бой: Гульня па творчасці Івана Мележа	76
Саламаха Іна. Мы – беларусы: Літаратурна-музычная кампазіцыя (V–IX класы)	79

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Катовіч Аксана. Каляндарныя абрады навалецця – згорнутая мадэль аднаўлення міфалагічнага часу	81
Сурмачэўскі Ігар. Анталогія забытых аксесуараў. <i>Працяг</i>	85
Болбас Валерый, Болбас Галіна. Педагагічны патэнцыял беларускіх народных прыкмет.	87
Шугаеў Аляксандр. Сучаснае вясельнае свята з выкарыстаннем традыцыйных абрадаў.	91
Вэнь Жань. Мастацтва “лю-бай” як незапоўненая прастора ў сучасным жывапісе і скульптуры Беларусі.	93

Кола гадоў. Каляндар на 2021 год (60, 78).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2021 г. Сакавік (10, 31, 52).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by. Калі не пазначана іншае, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

Анжэла МЕЛЬНІКАВА,
доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры беларускай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны

НАРОДАЦЭНТРЫЧНЫ КАНОН “ПАЛЕСКАЙ ХРОНІКІ” ІВАНА МЕЛЕЖА

УДК 821.161.3-31*1.Мележ

Артыкул прысвечаны асэнсаванню народацэнтрычнага канона “Палескай хронікі” І. Мележа. Сцвярджаецца, што ў трылогіі І. Мележа адлюстраваны традыцыйны свет жыцця палешукоў-беларусаў, звычаі, мараль, этыка, ключавыя вобразы і архетыпы нацыянальнага менталітэту.

Ключавыя словы: *беларускі вобраз свету, сімвалы-коды культуры, прастора, пейзаж, менталітэт.*

The article is devoted to the understanding of the peoplecentric canon of the Palesse chronicle by I. Melezh. It is argued that the trilogy of I. Melezh reflects the traditional world of life of the Palesse Belarusians, customs, morality, ethics, key images and archetypes of the national mentality.

“Палеская хроніка” Івана Мележа належыць да ліку знакавых, рэпрэзентатыўных твораў беларускай літаратуры, якія маюць статус класічных, агульнапрызнаных нацыянальнай супольнасцю, выступаюць “інфарматарамі для астатняга свету”, па словах польскага даследчыка К. Выкі, пра спецыфіку жыцця асобных нацый.

Іван Мележ (8 лютага 1921 г., в. Глінішча Хойніцкага раёна – 9 жніўня 1976 г., Мінск) імкнуўся адлюстраваць жыццё беларусаў-палешукоў у часы грандыёзных сацыяльных катаклізмаў. Фундаментальнасць мастацкай задумы абумоўлівае адпаведныя прынцыпы ўвасаблення: эпічнасць, панарамнасць. Вядома, што пісьменнік меркаваў давесці дзеянне да пасляваеннага часу, вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Канчатковы варыянт павінен быў складацца з пяці-шасці кніг – “Людзі на балоце”, “Подых навальніцы”, “Завеі, снежань”, “За асакою бераг”, “Праўда вясны”, “Звер сочыць з зарасніку”. Але цалкам ажыццявіць задуму не атрымалася. Дзеянне ў творы даведзена да часоў калектывізацыі. Былі напісаны тры кнігі – “Людзі на балоце”, “Подых навальніцы”, “Завеі, снежань”. Відавочна, што ў тых часы немагчыма было сказаць усю праўду пра калектывізацыю, пра сацыяльныя, фізічныя і маральныя страты, якімі яна суправаджалася. Гэта добра відаць па накідах да кнігі “Жыццёвыя клопаты”, надрукаванай з вялікімі купюрамі, а таксама па чарнавых накідах да “Палескай хронікі”. Д. Бугаёў адзначыў: «Але добра ведаў пісьменнік і тое, што дапісаць так, як задумана, небяспечна, бо ён збіраўся пісаць калектывізацыю, раскулачванне

100

цалкам праўдзіва, “як канец свету”. Для сялянства» [1, с. 9]. Тым не менш пісьменнік здолеў як на ўзроўні этнічна-ментальнай прасторы, так і на ўзроўні сістэмы вобразаў выявіць надзвычай істотнае – вобраз свету палешукоў-беларусаў.

Адно з ключавых у нашым літаратуразнаўстве – палажэнне пра нацыястваральную функцыю беларускай літаратуры: працы Л. Сіньковай, М. Тычыны, І. Штэйнера. Нельга не пагадзіцца з Л. Корань (Л. Сіньковай) адносна таго, што менавіта тая лінія ў беларускай літаратуры, прадстаўнікамі якой з’яўляюцца Колас – Чорны – Мележ, адыграла “ахоўную для нацыянальнага менталітэту ролю”, паколькі “з патрыяр-

хальнай упартасцю малявала пэўны беларускі тып у часы асіміляцыйнай экспансіі” [5, с. 6].

Сцвярджаючы нацыятворчыя мэты, І. Мележ імкнуўся ўвасобіць нацыянальна-каштоўныя рысы характару, перадаць нацыянальна-ідэнтыфікаваны лад жыцця.

У трылогіі І. Мележа адлюстраваны традыцыйны свет жыцця беларусаў-палешукоў, звычаі, мараль, этыка, ключавыя вобразы і архетыпы нацыянальнага менталітэту, спецыфіка нацыянальнай аксіялогіі.

Тып культуры, як даводзіць П. Рыкёр, вызначаецца перш за ўсё спосабам асваення прасторы і часу. Нашай літаратурай грунтоўна асэнсавана праблема *чалавек і зямля*. Апяванне жыцця чалавека на зямлі – вызначальная тэма такіх знакавых твораў беларускай літаратуры, як “Новая зямля” Я. Коласа, “Зямля” К. Чорнага. Уласнае глыбокае слова выказаў і І. Мележ, не паўтарыўшы папярэднікаў. Менавіта з сялянствам звязана апрацоўка геаграфічнага ландшафту, што ўплывае і на ландшафт культуры пэўнай нацыі.

Зямля для селяніна – яго быццё, гэта пераканальна паказана ў “Палескай хроніцы”. У працы на зямлі змест і сэнс сялянскага жыцця, яна дамінанта жыццёвага ўкладу герояў пісьменніка. Зямля заставалася нязменнай каштоўнасцю пры ўсіх сацыяльных пературбацыях. Барацьба за зямлю ў творах беларускіх пісьменнікаў, у тым ліку і І. Мележа, – гэта перш за ўсё барацьба за годнае жыццё. Асноўная мара аднаго з галоўных герояў трылогіі Васіля Дзятла – пра ўласны, урадлівы кавалак зямлі (“Каб з таго кавалка, што каля цагельні, дасталося” [6, т. 5, с. 42]), што даваў бы магчымасць пракарміць сям’ю, не трываць абразы чалавечай годнасці, адчуваць сябе чалавекам, які заслугоўвае павагу. Мара пра зямлю – гэта надзея на новае, лепшае жыццё. Імкненне да асабістага валодання зямлёй – паказчык пэўных рысаў нацыянальнага характару, моцна выражанага індывідуальнага пачатку ў светапоглядзе. Свая зямля дазваляе селяніну дасягнуць не толькі дабрабыту, заможнасці. У працы Васіль Дзяцел імкнецца сцвердзіць сябе як асобу, сцвердзіць чалавечую годнасць. “Улада зямлі” настолькі моцна валадарыць над галоўным героем, што дзеля зямлі, заможнасці, імкнення сцвердзіцца ён адмаўляецца ад каханна да Ганны. І такі выбар людзям даводзілася рабіць часта. Можна згадаць Халімона Карча, які таксама некалі ахвяраваў асабістым шчасцем дзеля заможнасці. Але, разам з тым, такі жыццёвы практыцызм абумоўлены ўмовамі цяжкага існавання на мяжы выжывання. Такім чынам, можна сцвярджаць, што філасофія “сваёй зямлі” ў беларускай літаратуры заключаецца ва

ўкарэненасці ў прасторы, жыццёвай трываласці беларуса. П. Васючэнка пісаў: “Апантанасць зямлёю, фізічнае суіснаванне з ёю – кардынальная тэма, якую распрацоўвае беларуская літаратура. Селянін за плугам – яе Сізіф, які марна рухае камень экзістэнцыі” [3, с. 32].

Адсюль і спецыфіка ідэалу гарманічнага ўніверсуму, сфармуляванага ў нацыянальным мастацкім слове – быць гаспадаром на сваёй зямлі і будаваць жыццё ў адпаведнасці з тымі ідэаламі і прынцыпамі, якія стагоддзямі выпрацоўваліся супольнасцю, рэалізоўваць уласны патэнцыял. Такі ідэал – зямны, жыццёвы, канкрэтны. Па словах А. Рагулі, «беларускі рай не быў радыкальна трансцэндэнтальным, ён быў у межах дасягнення на зямлі. Тып беларускай утопіі – кансерватыўна ахоўны, “зямянскі”, “гаспадарскі»» [7, с. 8]. І. Мележ, як і ягоныя папярэднікі, сцвярджае важнасць перш за ўсё быццёвых каштоўнасцей. Пісьменнік наступным чынам перадае адчуванні Васіля: “Вакол панавалі цішыня і чысціня, характэрныя першых зазімкаў, якія асабліва хвалююць і радуюць, – і Васіль паддаваўся ўладзе гэтага характэра: недаверлівае, насцярожанае сэрца больш і больш поўнілася шчасцем. Ганна, маці, Гуз, стагі – усё было ў гэтым шчасці” [6, т. 5, с. 119]. Радасць жыцця для герояў пісьменніка заключаецца ў звыклай, спакойнай працы. Васіль, будучы ў астрогу, “балеў душою па дамоўцы, па недамалочаным жыцце, па небараку Гузу, які, можа, стаіць не дагледжаны як след, па хаце, для якой ён не прывёз дроў і якая, можа, выстыла. Не дрэмлючы, трызніў гумном, цэпам з выслізганым далонямі цапільнам, бачыў пусты ток, убіраў ноздрамі пах даўняй трухі з застаронкаў, чуў, як шамаціць сена ў мяккіх маршчыністых губах каня. Рукі, душа яго прагнулі працы” [6, т. 5, с. 103].

Найпершае ўздзеянне на станаўленне нацыянальнага светапогляду, самабытнай культуры, спецыфікі мыслення мае прырода, у асяроддзі якой жыве чалавек. П. Бэрджыс адзначае: “Прастора феноменальная. Яна грунтуецца ўва ўзаемнай сувязі аб’ектаў і нашага ўспрымання аб’ектаў. Таму гісторыі прасторы і суб’ектыўнасці сузалежныя і гістарычна абумоўленыя” [2, с. 55]. Прасторавы-геаграфічны фактар выступае адным з галоўных нацыянальных культурных атрыбутаў, які не толькі абумоўлівае знешні, матэрыяльны бок жыцця народа, але і ў значнай ступені акрэслівае спецыфіку яго менталітэту. Такім чынам, адной з формаў канструявання нацыянальнай ідэнтычнасці выступае пейзаж. А спецыфіка нацыянальнага менталітэту, нацыянальны вобраз свету рэканструююцца і праз прасторавыя сімвалы-коды культуры. Вызначальныя

беларускія мастацкія архетыпы – архетыпы лесу і балота. Балота вынесена ў якасці назвы першай і найбольш удалай часткі трылогіі – “Людзі на балоце”. У беларускай культуралогіі існуе прадстаўнічы аб’ём тэкстаў, прысвечаных асэнсаванню балота як аднаго з ключавых нацыянальных мастацкіх архетыпаў. Яно вызначаецца культуралагамі як “ландшафтны знак” (І. Чарота) Беларусі, у рамане І. Мележа выступае сістэмаўтваральным структурным элементам твора. Ужо на першых старонках “Палескай хронікі” І. Мележ, апісваючы мясціны, дзе жывуць героі, звяртаецца менавіта да балота. Пра што ён пісаў І. Мележ, згадкі пра балота пастаянна прысутнічаюць на старонках рамана: “Навокал адно гніла куп’істая дрыгва ды моклі панурыя лясы” [6, с. 7]. Для герояў пісьменніка гэта звыклае асяроддзе існавання. Яно вызначае лад і стыль іх жыцця, з’яўляецца “краевугольным каменем Сусвету”, паводле У. Фолкнера, які таксама зрабіў родныя мясціны цэнтрам Сусвету.

Тое, што знаходзіцца за межамі ўласнай жыццёвай прасторы, успрымаецца героямі як небяспечнае, а часам як адмоўнае, чужое.

Апісваючы суровыя ўмовы жыцця герояў, І. Мележ падкрэслівае, што для іх такое становішча натуральнае, яны не ведаюць і не ўяўляюць іншага: “З усіх бакоў, блізка і далёка, ведалі яны, – такія ж самыя выспы сярод бясконцых багнаў, дзікіх зараснікаў, што разлегліся на сотні вёрст з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход” [6, т. 5, с. 7–8], “– І як ёто яно: зямля без балота! – нібы не паверыла Дамеціха. – Як ёто яно можа буць, штоб без балота!” [6, т. 5, с. 131].

Балота, нетрывалае, хісткае, звязана са спаконвечным укладам жыцця палешукоў, іх складам думак, адносінамі да свету. Такім чынам, архетып балота ў творах І. Мележа трансфармуецца, па словах У. Конана, ва ўніверсальны «беларускі мастацкі архетып малой бацькаўшчыны, або “Роднага кута”, паводле Якуба Коласа» [4, с. 24]. І гэта таксама ўказвае на характаралагічную якасць нацыянальнага светапогляду. Паказальна, што беларускія аўтары часцей за ўсё звяртаюцца да апісання родных ім мясцін, іх творы вылучае лакальнасць дзеяння: Кузьма Чорны – Цімкавічы, Міхась Зарэцкі – Магілёўшчына, Лукаш Калюга – Койданаўшчына (цяпер – Дзяржынскі раён), І. Мележ – Гомельскае Палессе, І. Чыгрынаў – Магілёўшчына, В. Адамчык – Гродзеншчына, У. Гніламедаў – Брэстчына.

Героі І. Мележа адчуваюць моцную прывязанасць да сваіх Куранёў, нягледзячы на цяжар жыцця і нястачы. Той жа стары Чарнушка, родам з урадлівай Чарнігаўшчыны, часта ўспамі-

наючы радзіму, не можа кінуць Куранёў: “– Балото як возьме ногу, зассе, зацягне ўсяго. Душу зацягне...” [6, т. 5, с. 216].

Жыццё сярод балот выпрацоўвае пэўныя якасці характару – цярплінасць, трываласць: “Людзям тут трэба было жыць, і яны жылі” [6, т. 5, с. 8]. І. Мележ робіць акцэнт на траўматычнай рэальнасці існавання беларускага чалавека. Так, большасць герояў пісьменніка жыве ў пастаяннай нястачы, напружанні фізічных і духоўных сіл. Змалку яны засвойвалі навуку, што жыццё – гэта пакуты, трыванне, праца: “Ён трываў. Гэта было ўжо не ў навіну – цярпець, адольваць стому, адганяць прываблівую спакусу пагуляць, паленавацца. Зялёны гэты хлопец ужо з найпершага маленства адчуў, што жыццё – не вясёлае, бесклапотнае свята, а найбольш доўгі і клопатны будзень, што трэба цярпець. З усіх мудрасцей жыцця ён, як адну з найпершых, уведаў – трывай, цярпі! Усім цяжка бывае, усе цярпяць, цярпі і ты! Гэтак яго вучыла маці, вучыў небагаты і немалы горкі вопыт. І ён цярпеў” [6, т. 5, с. 20], “Да думак аб чалавечай нячуласці і несправядлівасці ён звык з малых год, з чужых гаворак і з свайго вопыту” [6, т. 5, с. 103].

Адна з фундаментальных асноў чалавечага быцця, найважнейшая праява чалавечага духу – каханне, глыбіннае экзистэнцыйнае перажыванне. Тэма кахання праходзіць праз увесь твор І. Мележа: “І нечакана пасля вечара на лузе адкрылася ўсё, і, убачыўшы, адчуўшы такое, збянтэжаны, уражаны, стаў як сам не свой. Свет як бы перайначыўся адразу. Ён быў цяпер поўны цудаў і радасці, незвычайны свет, – і ўсе цуды і радасць у ім тварыла Ганна. Адны яе рукі, пераплёўшыся пальцамі з Васілёвымі, малі рабіць яго многія ночы шчаслівым. Калі яна паслухмяна тулілася, яго поўніла дзіўнае, незразумелае і невыказна харошае тамленне ў грудзях. Туман таямнічы над балотам, ціхі шэпт груш – нават яны змяніліся, сталі інакшыя, дзівосныя дзякуючы ёй. Калі яна была побач, радасць, шырокая, бязмежная, жыла ў ім, ва ўсім, што акружала іх. У гэтай радасці ночы не плылі, а ляцелі, і світалыныя зоры прыходзілі заўсёды вельмі рана. Цэлымі днямі, што ён рабіў, Васіль зачаравана ўспамінаў Ганну, думаў пра Ганну, шукаў вачыма Ганну, чакаў ночы спаткання з Ганнай” [6, т. 5, с. 29–30].

Але жыццёвы вопыт, які перадаваўся на працягу пакаленняў, бярэ верх над каханнем у Васіля Дзятла. Вядома, з вышыні сучаснасці лёгка асудзіць героя, абвінаваціць яго ў залішнім прагматызме і чэрствасці. Але ягоны вопыт – вынік выхавання. У дадзеным выпадку мы можам гаварыць якраз пра глыбіню раскрыцця сацыяльна-псіхалагічнага аспекту вобраза Васіля.

“Праўда жыцця” ў тым, што Васіль – зусім не бездакорны герой. У яго характары шмат недахопаў. І ёсць праўда ў словах Апейкі, звернутых да Васіля: “...ты – крот, які капаецца ў сваёй нары. І толькі адну сваю шкуру беражэ. А там – хоць трава не расці! Хай другія прынясуць табе шчасце на талерачцы!..” [6, т. 5, с. 114]. Міканор так думае пра Васіля: “От жа – натура: так і глядзіць, кеб збоку пераседзець! – ледзь не лаяўся ён, думачы. – Аж калоціцца, кеб не перарабіць за другога” [6, т. 5, с. 197]. Зразумела, падобныя інвентывы ў бок Васіля з боку Апейкі і Міканора можна растлумачыць імкненнем развянчаць “дробнабуржуазныя памкненні” героя, ягонае жаданне атрымаць зямлю ва ўласнасць. Але і сам аўтар дае Васілю досыць прамыя і паказальныя характарыстыкі: “Хітраваў, таіўся і тут: глядзеў спадылба, зладзейкавата, як бы асцерагаўся, што хто-небудзь паквапіцца, абкрадзе яго” [6, т. 5, с. 205].

Васіль лёгка паверыў брудным плёткам пра Ганну, фактычна адштурхнуў яе ад сябе, калі ёй так патрэбна была яго дапамога і падтрымка. Паказальны ўнутраны дыялог Васіля: “Усё адно яна мне не пара!.. Толькі і добра таго, што як прытулішся, бывало, сэрца соладка ные і гатоў на ўсё забыцца!.. А хіба ж, будучы сам-насам, цвярозы, не думаў я, што не пара яна, што толку з яе мало? Хіба ж не думаў, што лепей бы да багацейшай якой! Толькі сілы, кеб адарвацца, не было. Як прываражыла, як бы зеллем апаіла якім!.. А цяпер от – само павярнулася як трэба. Нібы Бог памагі захачеў... Само зрабілася як трэба, дзякуваць Богу!..” [6, т. 5, с. 255]. Характэрна, што дарагое, заветнае для Васіля не каханне з Ганнай, а жаданне “выбіцца ў людзі”: “Калі наплыв гора апаў, прыціх, ён, як бы шукаючы прасветліны, стараючыся стаць мацней на зямлі, пачаў думаць аб дарагім, заветным. Не, не ўсё яшчэ кончана! Усё яшчэ будзе!.. Пачакайце, прыйдзе час – пабачыце, хто такі ён, Дзяцел Васіль! Пабачыце, усе пабачыце! Будзе гэта! Будзе яго пара!.. Ён узнімецца, пабачыце!.. Гумно снапамі наб’е! Кароў завядзе! Не адну – тры, пяць! Стаенніка завядзе! Такого, што Корч пазелянее ад злосці!.. Толькі б перацел зрабілі! Каб зямлі, каторая ля цагельні!.. Тады – усе пабачыць Васіля!” [6, т. 5, с. 256].

Час напісання твора дыктаваў І. Мележу пэўныя падыходы ў выяўленні вобраза заможнага героя. Письменнік ад пачатку малюе Халімона і Яўхіма Карчоў як адмоўных персанажаў. Задазенасць у перадачы вобраза кулака відавочная: “Хоць таксама ж ветліва, без лішняй гаворкі, правёў Глушак іх за вароты, у Міканора было такое адчуванне, як бы даткнуўся да чагосьці слізкага, халоднага” [6, т. 5, с. 196]. Паказаль-

ныя прамыя негатыўныя ацэнкі Глушака: “тхарныя вострыя вочкі” [6, т. 5, с. 302], “штосьці плясці намерыўся стары павук” [6, т. 5, с. 303].

Разам з тым І. Мележ паказвае і выключную працавітасць героя: “Стары Корч рабіў усё разам з іншымі, і сам хвіліны не пастаяў, і другім стаяць не даў” [6, т. 5, с. 91–92]. Апісвае праяві і шлях Глушака да заможнасці – адмаўленне ад асабістага шчасця і бясконца знясілівальная праца: “...год за годам, можна сказаць, усё жыццё гнуўся, выжываўся дзеля сваёй зямлі, якую прагавітая галота за нішто хоча парэзаць. Колькі ўведаў гора, увабраў пакуты, каб адно прыдбаць тую лапіну, што каля цагельні. Усё дабро сваё, пасаг увесь жончын перавёз на кірмаш, збіраючы грошы... Долю сваю, можна сказаць, знявечыў праз гэта: з-за пасагу ж пабраўся з няўдаліцай Лантуховай Кулінай. <...> Усё рабіў, жыў, можна сказаць, дзеля тае зямелькі, што каля цагельні, потам, крывёю ўрабіў усю!” [6, т. 5, с. 297].

Іван Мележ здолеў нават у тыя часы досыць выразна паказаць безвыходнасць становішча заможных сялян, тое, што яны фактычна былі асуджаны на знішчэнне. Міканор думае пра Яўхіма: “Пахадзі, пахадзі шчэ – прыгнем пысу тваю к зямлі, род увесь ваі паганы к зямлі прыгнем, карчоўскае насенне!..” [6, т. 5, с. 156]. Яўхім распачна запытвае ў Башлыкова: “Не хочаце прымаць у калгас! Куды ж мяне? Куды ўсіх нас? На падсілку! На гной! Ці – як вошы, пад ногаць!” [6, т. 7, с. 146].

Такім чынам, Іван Мележ працягваў вызначальную лінію класічнай беларускай літаратуры на сцвярджанне нацыянальнай дадзенасці беларускага народа, асэнсаванне ключавых пытанняў нацыянальнага лёсу, стварыў глыбокія мастацкія характары-тыпы.

Спіс літаратуры

1. Бугаёў, Д. Творчасць І. Мележа ў кантэксце сучаснасці / Д. Бугаёў // Беларусістыка. Тэматычны зборнік. Рэспубліканскія Мележаўскія чытанні (Да 75-годдзя з дня нараджэння выдатнага беларускага пісьменніка І. Мележа). – Мінск, 1996. – С. 7–17.
2. Бэрджыс, Э. Эўрапейскія межы: гісторыя прасторы / прастора гісторыі / Э. Бэрджыс // Фрагмэнты. – 2000. – № 3–4. – С. 42–67.
3. Васючэнка, П. Размыканне колаў / П. Васючэнка // Крыніца. – 1996. – № 10. – С. 32.
4. Конан, У. Архетыпы беларускага менталітэту: спроба рэканструкцыі паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу / У. Конан // Беларусіка-Albaruthenica: Кн. 2. – Мінск: Нац. навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1993. – С. 18–29.
5. Корань, Л. Цукровы пеўнік: літ.-крыт. арт. / Л. Корань. – Мінск: Маст. літ., 1996. – 286 с.
6. Мележ, І. Збор твораў: у 10 т. / І. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1979–1985.
7. Рагуля, А. Зерне хараства: культурфіласофскія нататкі / А. Рагуля. – Мінск: Выд. В. Хурсік, 2013. – 272 с.

Ванда БАРОЎКА,
доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры літаратуры Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава

АКСІЯЛАГІЧНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ РАМАНА “ЛЮДЗІ НА БАЛОЦЕ” ІВАНА МЕЛЕЖА

У 2021 г. спаўняецца сто гадоў з дня нараджэння Івана Паўлавіча Мележа і шэсцьдзясят гадоў з часу першай публікацыі на старонках “Полымя” рамана “Людзі на балоце”. Творчасць І. Мележа разнастайная ў жанравым плане, аднак дзейнасць аўтара на літаратурнай ніве найперш асацыюецца з “Палескай хронікай” і галоўным чынам з раманам “Людзі на балоце”, творам, напоўненым гуманістычным, чалавечазнаўчым, патрыятычным пафасам.

Першы раман “Палескай хронікі” – значны духоўны набытак нацыянальнай прозы другой паловы ХХ ст. Яго аксіялагічны патэнцыял надзвычай высокі. Вядомы вучоны Ян Мукаржойскі ў артыкуле “Паэтычны твор як цэласнасць каштоўнасцей” (1932) зазначаў, што твор можа ўключаць у сябе розныя каштоўнасці: каштоўнасці існавання (сапраўднасць ці несапраўднасць фактаў), інтэлектуальныя (правільнасць ці няправільнасць, арыгінальнасць ці неарыгінальнасць думак), этычныя, сацыяльныя, рэлігійныя, але дамінантная ў паэтычным творы, на яго думку, эстэтычная, што інтэгруе і выяўляе іншыя каштоўнасці праз мастацкае слова і надае каштоўнасць самому твору.

“Людзі на балоце” выйшлі ў свет на хвалі абнаўлення грамадскага жыцця. Раман меў палемічную накіраванасць у дачыненні да тагачасных афіцыйных літаратурна-мастацкіх канонаў. У ім адбілася пісьменніцкае ўяўленне пра творчасць, яе прызначэнне, пра спецыфіку рамана. На пачатку 1960-х гг. савецкіх пісьменнікаў заклікалі аператыўна адгукацца на актуальныя падзеі, сучаснасць абвешчалася цэнтральным прадметам літаратуры. І. Мележ выявіў у рамане сваё разуменне слоўнага мастацтва. Патрабавання ў першую чаргу пісаць пра сучаснасць ён не прымаў, лічыў, што сучасным можа быць і твор пра даўніну. Найлепшымі і сучаснымі творамі, ён, напрыклад, называў пушкінскія “Капітанскую дачку”, “Палтаву”, “Барыса Гадунова”, “Сцэны з рыцарскіх часоў”, іранізуючы: «*Суцэльны “перакос”! Усё – гісторыя!.. Уцёкі ў мінулае?.. Пушкіну, праўда, можна дараваць: ён не быў дастаткова арганізаваны. Не было Саюза пісьменнікаў, такога дасканалы апарата*» [1, с. 481]. Час дзеяння рамана “Людзі на балоце” – 1926–

1927 гады, перыяд адноснага зацішкі напружанага вялікіх змен у вясковым свеце. Прамае ўказанне на гістарычны час на старонках твора прысутнічае ў выступленні старшыні сельсавета Андрэя Дубадзела перад куранёўцамі, калі ён успамінае пра заходніх беларусаў, “*каторых аддзялілі ад нас граніцаю паны*”, пра суайчыннікаў, што “*гібеюць пад прыгнётам і церпяць ад етых паноў пяты год усякія здзекі...*” [1, с. 149]. Заходняя Беларусь, як вядома, адышла да Польшчы паводле Рыжскай мірнага дамовы ў 1921 г.

Эстэтычным прыярытэтам І. Мележа стала даследаванне чалавека ў канкрэтна-гістарычных абставінах. Пісьменнік не пагаджаўся з разуменнем літаратуры як ілюстрацыі, у 1961 г. ён пазначаў у дзённіку: “*Задача літаратуры – даследаваць, абагульняць, маляваць чалавечыя тыпы*” [1, с. 483]. На яго думку, асабліва важна гэтага прытрымлівацца раманісту: “*Як бы добрасумленна не апісаць, што было, гэтага недастаткова будзе для рамана. Пісьменнік непазбежна скоціцца да рэгістратара, апісальніка падзей. Неабходны – праблемы, ідэя, вобразы. Яны аснова твора. Толькі ідэя, праблема, новая, сучасная, можа даць аснову, мэтанакіраванасць твору*” [1, с. 481]. І. Мележ не ўдакладняў, меў ён на ўвазе новую думку, новы погляд на жыццёвыя з’явы ці новы падыход да іх адлюстравання, аднак у рамане і выказаў новы погляд на жыццё людзей 1920-х гг., і выкарыстаў параўнальна новыя для айчыннай прозы прыёмы адлюстравання свету і чалавека. Твор з’явіўся тады, калі ідэя традыцыі набыла новы імпульс у кантэксце беларускай культуры, калі традыцыя ў шырокім сэнсе слова стала ўспрымацца найперш як прэцэдэнтная аснова далейшага развіцця грамадства і культуры, а не як перашкода на іх шляху (да такога яе разумення нярэдка схіляліся паасобныя аўтары 1920–1930-х гг. і першага пасляваеннага дзесяцігоддзя).

Іван Мележ абраў матэрыялам для рамана паўсядзённасць, побыт і быццё беларускага сялянства ў іх палескім варыянце ў пераходны, гістарычна і псіхалагічна гранічна складаны момант. Час уладарна патрабаваў эстэтычнага абнаўлення зместу і выяўленчых прыёмаў айчыннай прозы, “Людзі на балоце” сталі “найбольш дасканалым,

практычна-творчым увасабленнем новага эстэтычнага збліжэння народнага светаадчування і сучасных інтарэсаў літаратуры” [2, с. 273]. У творы І. Мележа паэзія і проза жыцця палешукоў перадаваліся самім палешуком, асаблівае пры гэтым аўтарам не звужалася да асобнага, а выяўляла ўсеагульнае. Багаты народазнаўчы матэрыял у рамане функцыянальна і семантычна полівалентны: ён задзейнічаны ў мове, у змесце аповеду, у характарыстыцы герояў. М. Стральцоў слухна адзначыў, што “Людзі на балоце” «матэрыялам сваім і характарам “счаплення” гэтага матэрыялу” належаць “да класічнай раманнай схемы, што трымаецца на раўнавазе псіхалогіі і быту, лакалізаваных яшчэ і этнаграфічна» [3, с. 153]. Якраз канцэптuallyна вывераная этнаграфічная лакалізацыя ў спалучэнні з класічнай раманнай схемай, што заснавана на перапляценні грамадскіх калізій з вострай любоўнай інтрыгай, стала несумненным наватарствам Івана Мележа.

“Людзі на балоце” – мастацкая энцыклапедыя жыцця палешукоў 20-х гг. мінулага стагоддзя. Аўтар узнавіў у творы каляндарна-гадавы цыкл земляробчай працы: паказаны касьба, жніво, малацьба, сяўба; апісаны паўсядзённы і святочны быт палешукоў: вячоркі, кірмаш, калядаванне, сватанне, змовіны, вяселле. І. Мележ ахарактарызаваў прыроду, лад жыцця, светаўспрыманне палешукоў. Прычым само ўключэнне побытавых малюнкаў у рамане строга падначалена сюжэтна-фабульнай і ідэйна-тэматычнай асновам твора. Для прыкладу, Каляды пададзены адначасова вачамі апавядальніка, куранёўцаў і былога чырвонаармейца Міканора. Для Міканора, у адрозненне ад аднавяскоўцаў і часткова самога апавядальніка, Каляды – “забавоны з цемнаты, опіум папоўскі, рэлігійная выдумка” [1, с. 174]. З мяккім гумарам успаміналася калядная варажба дзяўчат, якая іх абнадзейвае, але потым не збываецца. Калядаванне дзяцей – адзін са спосабаў вясковай беднаты на кароткі час пазбавіцца галечы. І. Мележ узнавіў і негатыўныя бакі вясковага побыту, паказваючы калядныя дні: п’янства, бойкі, звадкі, што сведчыла пра адсутнасць гармоніі ў вясковым жыцці і ў нейкай ступені апраўдвала адмоўныя адносіны Міканора да свята. Маляўніча адлюстраваны ў рамане Юравіцкі кірмаш. Аўтар такім чынам падкрэсліў стракатасць паляшускага свету і важкімі дэталямі дапоўніў характарыстыку яго насельнікаў: “Някідкія, разважлівыя палешукі, ледзь не кожны з іх сто разоў прызнніца, перш чым купіць” [1, с. 258]. З новага боку асвятліліся адносіны Ганны і Яўхіма, перажыванні Васіля, выкліканыя хуткім замужжам Ганны. Самаўпэўнены Яўхім паказаны не толькі як фарсун і хвалько, але і як бывалы чалавек, не пазбаўлены клопату пра будучую жонку і сям’ю Чарнушкаў.

Палешукі ў рамане ахарактарызаваліся пісьменнікам як людзі разумныя і цікаўныя. З’явы, якія яны не могуць растлумачыць, нярэдка прыпісваюць дзеянням звышнатуральных сіл. І. Мележ перадаваў не толькі прадметную спецыфіку народнага побыту, але і рэгіянальныя асаблівасці маўлення герояў. Пераканальна ўзнаўляўся ў творы этычны кодэкс вяскоўцаў, які патрабаваў працаваць да знямогі, не адставаць ад суседзяў, не вылучацца на агульным фоне, не хваліць сябе і сваіх, годна трымацца ў грамадзе, не выяўляць на людзях пачуцці, паважаць традыцыі і думку старэйшых.

Пісьменнік адмовіўся ад спрошчанасці ў адлюстраванні чалавека і рэчаіснасці, таму пановаму паказаў і беднякоў, і заможных вяскоўцаў, і прадстаўнікоў улады. У адрозненне ад многіх літаратурных папярэднікаў І. Мележ адхіліўся ад звыклай схемы “бедны матэрыяльна, але багаты духоўна”. Наўрад ці можна назваць духоўна багатым панурага і скупаватага Васіля ці аматара павесяліцца, выпіць і папляткарыць Івана Зайчыка. Прычыны беднасці людзей, у трактоўцы пісьменніка, розныя: малазямелле, страта гаспадары, адсутнасць сродкаў для апрацоўкі зямлі ды і банальнае гультайства.

Нетрадыцыйна для айчыннай прозы пачатку 1960-х гг. паказана сям’я вясковага багацея Халімона Глушака, першага гаспадары ў Куранях. Халімон не плакатны кулак, бессаромны эксплуататар і зацятты вораг савецкай улады. Знешне Халімон выглядае несамавіта: “сухенькі, няголены” [1, с. 41]. Ён “усё жыццё гнуўся, выжыльваўся дзеля свайй зямлі” [1, с. 287], па разліку ажаніўся, але пасаг аказаўся меншы за той, на які разлічваў. На фронт Першай сусветнай вайны не трапіў, бо меў хворую правую руку і даў хабар доктару. У думках ён згадвае: “Усё рабіў, жыў, можна сказаць, дзеля тае зямелькі, што каля цагельні, потам, крывёю ўрабіў усю!” [1, с. 287]. У час вайны прыдбаў добрай зямлі і каля сажалкі ад людзей, што самі не мелі сіл апрацоўваць, у тым ліку ад Васілёвай маці. Халімон перакананы, што ён багаты не таму, што ў яго лепшая зямля, а таму, што дбае пра яе: “У другіх була б лепей, штоб другія гнуліся на ёй столькі, ні дня, ні ночы не бачачы. Это з людской крывоты здаецца, што мне лепшая напалася. З зайздрасці. Людское вока – крывотлівае!” [1, с. 283]. Багаце і праца засланілі ад яго свет. Каб захаваць зямлю, Халімон гатовы прасіць дапамогі ў бандытаў. Жаданне аднавяскоўцаў правесці перадзел зямлі яго глыбока абурала: “Толькі і знаюць, што разяўляць рот на чужое” [1, с. 280]. Халімон не разумее, чаму ён, гаспадарлівы чалавек, не можа павялічваць свае зямельныя надзелы, калі ёсць сілы працаваць: “Землю набываць не смей, нават да той, якая ляжыць без ужытку, пад хмызняком і травой, не датыкайся! Бо лішак будзе! Бо ў другіх меней! Бо

другім, галоце гуляшчай, вочы коле!..” [1, с. 288]. Неприемныя для сябе павевы новага Халімон адчуў у сям’і, калі з асуджаннем бацькі выступіў малодшы сын Сцяпан, а старэйшы сын Яўхім вырашыў ажаніцца з Ганнай: “Цяпер такія парадкі, што слушаць бацькоў не трэба. Лішняе – слушаць бацькоў” [1, с. 235]. Жаданне сына ўзяць за жонку бяднячку яму не спадабалася: “Няма таго, каб як у людзей – у хату дабро! Дак – з хаты...” [1, с. 237]. Вартасць чалавека Халімон вымярае матэрыяльным становішчам. Прага багацця зрабіла яго двудушным і драпежным. На людзях ён трымаўся паважна і стрымана, на словах падтрымліваў новую ўладу, але рабіў гэта для таго, каб яго не чапалі.

Яўхім Глушак, “першы жаніх на ўсё сяло” [1, с. 216], – своеасаблівы працяг бацькі. Ён фарсісты, цынічны, самаўпэўнены, багацце дае яму права лічыць сябе вышэйшым за іншых. У запале Яўхім сказаў Ганне: “Ну, от што вы такое, Чарнушкі, што нос дзярэце? Ну, от што вы перад намі? Нішто, ноль, можна сказаць! Галота дзіравая!” [1, с. 228]. Як і для Халімона, для яго мера вартасці чалавека – багацце, якое дае магчымасць адчуваць сябе гаспадаром жыцця. Яўхім недвухсэнсоўна прыгразіў незгаворлівай Ганне: “Захоцу – будзеш маёй! Усё адно не выкруцішся!” [1, с. 228], а пасля спраўдзіў пагрозу. У параўнанні з бацькам Яўхім больш хітры і знаходлівы: перад першым перадзелам зямлі наводзіць бандытаў на месца спаткання Васіля з Ганнай, перад другім – пускае чуткі пра тое, што атаман Маслак жывы. Хітрасцю і кулакамі ён адстойвае сваё права, у яго каханні да Ганны шчырае пачуццё пераплятаецца з жаданнем самасцвердзіцца, падначаліць сабе волю дзяўчыны. Яўхім карыстаецца паслугамі бандытаў, каб пазбегнуць перадзелу зямлі, але крытычна ставіцца да абяцанняў Зубрыча разбагацець праз барацьбу з савецкай уладай: “Казка ёсць казка, а жыццё – жыццё. Як бы, паверыўшы ў байкі твая, пагнаўшыся за тым жураўлём у небе, не страціць і тое, што яшчэ засталася” [1, с. 332].

Пісьменнік без рамантычнага флёру паказаў прадстаўнікоў новай улады ў асобе міліцыянера Шабеты, начальніка міліцыі Харчава, старшыні валвыканкама Апейкі і старшыні сельсавета Дубадзела. Шабета і Харчаў задачу бачаць у тым, каб прадухіліць злачынствы, пакараць вінаватых, але не імкнуцца высветліць ісціну. У час арышту Васіля Шабета абапіраўся на чуткі і на сваё ўражанне ад “звераватай” знешнасці хлопца: “Твар які, чысто бандыцкі... – мімаволі прайшло ў галаве Шабеты. – Вочы – у такіх нічога не ўбачыш! Як за хмараю... І адно не падобна на другое. Зусім розныя! Як не ў аднаго чалавека. Адно нібы трохі серамяжае, а другое, карае, звераватае, як у воўка...” [1, с. 73]. “Падобны на каржакаваты палескі дуб” [1, с. 119], былы кавалерыст, узна-

гароджаны ордэнам Баявога Чырвонага Сцяга, Харчаў сцвярджае, што найлепшы сродак прафілактыкі злачынства – страх: “Помог маслакам? Помог. Значыць таксама ўдзельнік! Ну, і пасядзі, папарся! Аднаго пасадыш – другі баяцца будзе!” [1, с. 119]. Старшыня сельсавета Дубадзел падобны да Шабеты і Харчава: ён кіруецца загадамі ды інструкцыямі, размаўляе з куранёўцамі з пазіцыі сілы. Былы настаўнік Апейка – чалавек і кіраўнік іншага тыпу, ён тонкі псіхолаг, што дзейнічае шляхам пераканання, а не запалохвання. Іван Анісімавіч аб’ектыўна ацаніў сітуацыю, у якую трапіў Васіль, і самога Васіля: “Ты – не бандыт, ты – крот, які капаецца ў сваёй нары. І толькі адну сваю шкуру беражэ, а там – хоць трава не расці! Хай другія прынясуць табе шчасце на талерачцы!.. Ты, канешне, зямлі добрай узяць не адмовішся! – Васіль пры гэтым кіўнуў галавою: хто ад такога адмовіцца? – Канешне, ты не супроць землеўпарадкавання! І сам жа помог сарваць яго!” [1, с. 123]. Дарэчы, словы Апейкі пра лінію паводзін Васіля стануць прарочымі.

Паводле І. Мележа, раман патрабуе ґрунтоўнай праблемна-тэматычнай асновы: “Раман – артылерыя. Нельга з пушкі па вераб’ях. Раман – менш аператыўны, затое – больш вясомы. Раману – шырокае поле, важныя праблемы, абагульненні” [1, с. 483]. Пры напісанні рамана, на думку пісьменніка, аўтар абавязаны браць пад увагу няспынны рух жыцця: “Раманіст павінен бачыць і прадбачыць гадоў на 10 наперад. Тое, што важна цяпер і што будзе важна цераз 10 год” [1, с. 483]. Выказаныя ў 1960-я гг. думкі пісьменніка своеасабліва стасуюцца з меркаваннем акадэміка М. Гаспарава пра тое, што “кнігі адказваюць нам не на твая пытанні, якія задаваў сабе пісьменнік, а на твая, якія можам задаць сабе мы” [4, с. 145]. “Людзі на балоце” ўґрунтаваны на перапляценні так званай вечнай праблематыкі і праблематыкі канкрэтна-гістарычнай. Першая ў творы, несумненна, дамінуе. Такія праблемы, як сэнс чалавечага жыцця, шчасце, каханне, мэта і сродкі яе дасягнення, пачуццё і абавязак, пісьменнік вырашае на канкрэтна-гістарычным матэрыяле, акцэнт уе вечнае праз канкрэтна-гістарычнае.

Паводле фенаменалага Рамана Інгардэна, твор мастацтва складаецца з аксіялагічна нейтральных і аксіялагічна валентных элементаў. Аксіялагічна нейтральныя элементы ўтвараюць аксіялагічна нейтральны шкілет твора, вызначаюць прыналежнасць твора да таго ці іншага роду, жанру, яго шматслойнасць. На базе каштоўнасна-нейтральнага шкілета нараджаюцца аксіялагічна-валентныя моманты, якія канструююць мастацкую каштоўнасць твора. Аксіялагічную значнасць набылі паасобныя мастацкія прыёмы ў “Людзях на балоце”. І. Мележ атэставаў раман як лірычны. У ім ён

выказаў любоў да бацькоўскай зямлі, шмат увагі аддаў адлюстраванню чалавечых пачуццяў, а галоўнае – пры адлюстраванні грамадскай і псіхалагічнай атмасферы часу абраў за аснову драматычную сюжэтную лінію каханьня Васіля і Ганны. Гісторыя каханьня маладых людзей – яскравы паказчык майстэрства пісьменніка. Аўтар умела карыстаецца магчымасцямі прыгожага пісьменства для выяўлення думкі. Складанае перапляценне новага і старога ў жыцці куранёўцаў, напрыклад, акцэнтуюцца праз сюжэтных хады: з аднаго боку, вяселле Ганны і Яўхіма – паказчык трывалай украіненасці старога, а з другога боку, куранёўцы, хаты якіх атачала балота, пабудавалі грэблю, што сімвалізуе пачатак іншага жыцця для іх. Плённыя, аксіялагічна значныя кампазіцыйныя прыёмы ў рамана – супастаўленне і проціпастаўленне персанажаў. Дваінікамі Халімона Глушака ў рамана выступаюць Яўхім і Васіль. Яўхім – сын Халімона, які наследуе яго прагавітасць, хітрасць, але ён менш працавіты, больш знаходлівы і цынічны за бацьку. Зацяты, пануры, скупы Васіль ненавідзіць Халімона, а на справе фактычна выступае яго духоўным наступнікам. Мэта жыцця Васіля, як і Халімона, – зямля, дабрабыт, дзеля дасягнення мэты абодва гатовы ахвяраваць многім. Так, каб набыць патрэбны кавалак зямлі, Халімон ажаніўся з “няўдаліцай” Кулінай, за якую давалі багаты пасаг. Васіль, калі пачуў брудную плётку пра Ганну, помсліва выдаў свае намеры: “*Е аб чым гаравіць – захачу, заўтра хоць з Верай Пракопавай загуляю. Не ёй, не Ганне раўня: нешто прывязе ў хату. Зямля каля цагельні, мо перападзе трохі...*” [1, с. 234].

Пісьменнік імкнецца праўдзіва перадаць рухі душы герояў, выявіць лад іх мыслення, што прышло да спалучэння ў межах рамана аўтарскага

маўлення з няўласна-простым маўленнем герояў і надало тэксту ўнутраны рух, а твору – непаўторную стылёвую афарбоўку. І. Мележ на працягу аповеду віртуозна мяняе пункты погляду на герояў, яны самахарактарызуюцца праз ацэнку імі іншых персанажаў. Празаік зарэкамендаваў сябе і майстрам мастацкай дэталі. Для прыкладу, пры паказе старога Глушака ён праводзіць паралель паміж вялікім гумном і яго “*маленькім, сухенькім*” уладальнікам, які ўсё жыццё падначаліў назапашванню багацця. Аўтар акцэнтуюць тхарыныны вочы Халімона і Яўхіма Глушакаў, героі, падобна да драпежнага зверу, шкодзяць скрытна. Умела і тонка пісьменнік выкарыстоўвае маўленчую характарыстыку персанажаў: Чарнушка паўтарае любімае “*грэц яго*”, Міканор – “*не сакрэт*”, Сарока – прыдумвае дасціпныя прымаўкі, “*першы грамацей*” у Куранях Андрэй Руды – ужывае канцылярскія і газетныя штампы.

Аксіялагічны патэнцыял “*Людзей на балоце*” вызначаецца жыццёвасцю праблематыкі, пераканальным увасабленнем чалавечых характараў, глыбінёй спасціжэння з’яў рэчаіснасці і чалавечай псіхалогіі, умелай адаптацыяй топікі сусветнай літаратуры для вырашэння канкрэтных мастацкіх задач.

Спіс літаратуры

1. Мележ, І. П. Выбраныя творы / І. П. Мележ. – Мінск : Беллітфонд, 2001. – 576 с.
2. Каваленка, В. А. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры / В. А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 320 с.
3. Стральцоў, М. Пячатка майстра : літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ / М. Стральцоў. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 206 с.
4. Гаспаров, М. Л. Филология как нравственность : статьи, интервью, заметки / М. Л. Гаспаров. – М. : Фортуна ЭЛ, 2012. – 288 с.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2021 год

САКАВІК

1 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Барыса Стральцова (1926–2009), літаратуразнаўцы, публіцыста, пісьменніка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Пасюкевіча (1931–2009), мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Савік, літаратуразнаўцы, крытыка

75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Чартовіча, мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

2 сакавіка – 105 гадоў з дня нараджэння Веры Сізка (1916–1999), музыказнаўцы, педагога, крытыка

75 гадоў з дня нараджэння Германа Казлова, артыста аперэты, заслужанага артыста Беларусі

4 сакавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Куфко (1921–1998), мастака

90 гадоў з дня нараджэння Валянціны Рахленкі, піяністкі, заслужанай дзяячкі мастацтваў Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Вольгі Нячай (1936–2010), кіназнаўцы

80 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Чудзіна, мастака

65 гадоў з дня выхаду газеты “Ніва”, тыднёвіка беларускай у Беластоку

5 сакавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Кандрата Крапівы (сапр. Аграховіч; 1896–1991), драматурга, байкапісца, празаіка, вучонага-мовазнаўцы, грамадскага дзеяча, народнага пісьменніка Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Фраймана (псеўд. Бязозка; 1921–1992), сцэнарыста, драматурга, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Пятра Фея, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Галіны Гарэлавай, кампазітара, педагога, заслужанай дзяячкі мастацтваў Беларусі

6 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Валашчыка, народнага майстра ў галіне лозапляцення

7 сакавіка – 135 гадоў з дня нараджэння Усевалада Фальскага (1886–?), акцёра, тэатральнага і грамадскага дзеяча

Заканчэнне на с. 31, 52.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

“Я БЫЎ МАЛЕНЬКАЙ ЧАСТКАЙ ГОРАДА...”

МІНСК У ТВОРЧАСЦІ ІВАНА МЕЛЕЖА

Прыгадваючы вяртанне на пачатку верасня 1944 г. у вызваленую беларускую сталіцу, Іван Мележ напісаў: «З той пары скончыліся мае ба-дзянні: жыву ўвесь час у Мінску. Усё пасляваеннае жыццё горада ішло перад маімі вачамі. Я быў маленькай часткай горада. Тут скончыў універсітэт, скончыў потым аспірантуру, працаваў выкладчыкам беларускай літаратуры. Тут было надрукавана ў “Звяздзе” (у лістападзе 1944 года) першае маё апавяданне, тут працаваў у часопісе “Польмя”, у Цэнтральным Камітэце партыі; выдаў першую, а потым і другую кніжкі апавяданняў. Тут напісаў я раман “Мінскі напрамак”, якому было аддадзена больш як пяць гадоў часам вельмі цяжкай працы, тут пачаў на сцэне першыя свае п’есы. Збольшага тут быў напісан і апошні раман – “Людзі на балоце”. Удачы і няўдачы, радасці і нягоды спазнаў я ў гэтым горадзе, які стаў мне другім родным кутком» (“Трохі зга-дак і думак”, 1962) [2, т. 8, с.185].

Дзе менавіта былі гэтыя самыя родныя для пісьменніка будынкі, у якіх ён працаваў над сваімі знакамітымі творами, – вядома: “Першая аднапакаёвая кватэра, у якой Мележы пасяліліся ў Мінску, месцілася на вуліцы Кларты Цэткін [д. 17, кв. 12; дом не захаваўся]. Потым сям’я перабралася на вуліцу Ульянаўскую, 29, у камунальную кватэру, якую дзялілі з удавою Кузьмы Чорнага – Рэвекай Ізраілеўнай. Клаўдзія Іванаўна [цешча І. Мележа], якая паехала за дачкой і зяцем у Мінск, каб дапамагаць з Людмілай [старэйшай дачкой пісьменніка], таварышавала з гэтай жанчынай, абменьвалася з ёю кулінарнымі рэцэптамі. Люда пасябрала з дзецьмі Піліпа Пестрака і сынам Максіма Танка. Пазней Мележу далі кватэру ў пісьменніцкім доме на К. Маркса, 36. Потым [у пачатку 1964 г.] на вуліцы Інтэрнацыянальнай, 26. Апошнім прытулкам Мележа [1969–1976] стала кватэра ў доме № 7 па вуліцы Я. Купалы. Сёння на ім вісіць мемарыяльная шыльда” [3]. Да адрасоў, пералічаных журналісткай Вольгай Паклонскай, можна дадаць яшчэ адзін: вул. Беларуская, 4, кв. 12, дзе пісь-

меннік непрацяглы час жыў у 1950 г. [2, т. 10, с. 28]. З кожнай кватэрай звязаны пэўныя падзеі ў жыцці і творчасці І. Мележа, але бадай самая драматычная здарылася ў кватэры на К. Маркса, 36. Дачка прэзаіка, адправаўшы кофточку і выбегшы з дому, забылася выключыць прас, ад чаго здарыўся пажар і ледзьве не згарэў рукапіс толькі што скончанага рамана “Людзі на балоце” (1962). На шчасце, пажарныя прыехалі своєчасова і агонь не паспеў перакінуцца ў працоўны кабінет пісьменніка... [5, с. 90–91].

Беларуская сталіца знайшла адлюстраванне ў прозе, драматургіі і публіцыстыцы І. Мележа. Нават сам тапонім *Мінск* утрымліваецца ў загаловку аднаго з найбольш вядомых твораў пісьменніка – рамана “Мінскі напрамак” (1952; перапрацаванае выданне 1974 г.), прысвечанага падзеям Вялікай Айчыннай вайны, а калі дакладней – вызваленню Беларусі ад нямецка-фашысцкіх акупантаў у красавіку – ліпені 1944 г. Падзеі кнігі разгортваюцца як у самой беларускай сталіцы, так і ў розных іншых геаграфічных пунктах, у тым ліку ў раёне магістралі Масква – Мінск, асноўнага баявога напрамку, па якім рухаліся савецкія танкісты.

Сярод немалой колькасці герояў панарамна-эпічнага апавяду некалькі – жыхары Мінска, таму месцам дзеяння час ад часу робіцца гэты горад з яго раёнамі, вуліцамі, будынкамі і іншы-

Каля Дома ўрада перад паездкай на нараду маладых пісьменнікаў у Маскву. Злева направа: Кастусь Кірзенка, Іван Мележ, Дзмітрый Кавалёў, Аляксей Кулакоўскі. Мінск. 1947 г.

Авяр'ян Дзеружынскі, Іван Мележ і Алясь Пальчэўскі раздаюць аўтографы чытачам у Цэнтральнай кнігарні ў Мінску. 13 снежня 1961 г.

мі аб'ектамі. Асобныя эпізоды рамана адбываюцца ў мінскай турме, рэстаране фабрыкі-кухні (вул. Святрдова, 2), на Суражскім і Чэрвеньскім рынках, вакзале, Маскоўскай шашы, а таксама на Савецкай, Карла Маркса, Ленінскай і іншых цэнтральных вуліцах горада. Згадваюцца таксама Камароўка, Старажоўка, Кальварыя, Козырава, Грушаўка, Пушкінскі пасёлак, Краснае Урочышча, Лошыца, Чэрвеньскі тракт (сучасная вуліца Маякоўскага), рака Свіслач, Цэнтральны сквер, парк Чалюскінцаў (і прызыўны пункт у ім), чыгуначная станцыя Таварная, станкабудайнічы завод (імя Кірава), Дом урада, Оперны тэатр (з дотамі каля яго), Акадэмія навук, Дом афіцэраў (будынкi архітэктара І. Лангбарда былі найбуйнейшымі ў горадзе і выстаілі вайну), кінатэатр “Чырвоная Зорка” (не захаваўся; стаяў прыкладна насупраць цяперашняга ўніверсама “Цэнтральны”), аэрадром і інш. Адна з гераіняў рамана, падпольшчыца Клава Сняжко жыла на вуліцы Лодачнай, камісар партызанскай брыгады Нічыпар Туравец – на Карла Маркса, а сям'я камандзіра танкавай роты (пазней – батальёна) Аляксея Лагуновіча – на вуліцы Талстога (у раёне за чыгуначным вакзалам), адкуль яго цешча Наталля Міхайлаўна і дачка Люда дабіраліся да Чэрвеньскага рынку, мінаючы Заходні мост.

Змрочныя рэаліі акупаванага Мінска таксама ўключалі ў сябе шэраг спецыфічных аб'ектаў у цэнтры горада. Сярод іх – служба бяспекі СД у будынку Інстытута народнай гаспадаркі (не захаваўся; цяперашняя пл. Незалежнасці), афіцэрская гасцініца, збудаваны немцамі кінатэатр, канцлагер на вуліцы Шырокай (сучасная Куйбышава) і, натуральна, шматлікія руіны, “знявечаныя шкілеты дамоў, горы ламачча”. “Падкарэктаванай” выглядала і тапаніміка горада, з вуліцамі, перайменава-

нымі акупантамі, што адлюстравалася, напрыклад, у дыялогу маленькай Люды з Наталляй Міхайлаўнай:

«– Бабуня, як гэта вуліца завецца?»

– Вуліца Святрдова.

– Гэта па-нашаму?»

– Па-нашаму...

Вуліцы ў горадзе мелі афіцыйна дзве назвы: адну – нямецкую, другую – дадзеную гарадской управой, але людзі называлі вуліцы па-даваеннаму, “па-нашаму”» [2, т. 4, с. 183–184].

У частцы сёмай вызваленьнікам горада адкрывалася жудаснае відовішча: “Увесь цэнтр горада, вуліцы Камсамольская, Леніна, Энгельса, уся Савецкая,

калісьці самая жывая, прыгожая, святочная, на якой амаль без перапынку зіхцелі з абодвух бакоў шырокія вітрыны і шылды, цяпер быў адной агромністай, жажлівай руінай. Колькі бачылі вочы, абступалі яго вакол глыбы, горы бітага камення, запляснелыя, парослыя бур'янам, тырчалі абгарэлыя камяны, абломкі сцен. Нават пустых, мёртвых каробак будынкаў было мала” [2, т. 4, с. 427].

Непасрэдна звязаны з вызваленнем горада таксама рух савецкіх вайсковых фарміраванняў па мінскіх вуліцах [“на Пушкінскай, на Савецкай, праз плошчу Леніна, на Маскоўскай”; “з Нямігі... на вуліцу Астроўскага... (цяпер Ракаўская) угару, на Юбілейны пляц”], размініраванне Дома ўрада, расчыстка руін ад завалаў, а таксама ўрачысты Парад партызанаў, што адбыўся на мінскім іпадроме 16 ліпеня 1944 г. Пра апошні І. Мележ пісаў: “На вялізным зялёным лузе, што разлэгся ў шырокай лагчыне на беразе ціхай Свіслачы, якая паўкругам ахінае гэтую прыгожую мясіну, з краю ў край пералівалася, хвалявалася неабсяжнае мора людзей. У гэтым моры, як вогненныя ветразі, ярка, нязвыкла святочна палымнелі сцягі, транспаранты, плакаты” [2, т. 4, с. 503].

Сярод твораў І. Мележа, дзеянне якіх адбываецца часткова ў Мінску, назавем таксама гісторыка-рэвалюцыйную драму ў трох дзеях “Дні нараджэння” (1957), прысвечаную напружаным падзеям кастрычніка – лістапада 1917 г., прыкметную тым, што на фоне выдуманых і абгульненых персанажаў у ёй дзейнічае і рэальная гістарычная асоба – вядомы рэвалюцыянер і партыйны дзеяч Аляксандр Мяснікоў. Месца дзеяння карціны першай – «Зала рэстарана “Парыж” у Мінску». Аўтар уяўляў яе невялічкай баковачкай, якая “прымыкае да большай, асноўнай, у якую вядуць невялікія дзверы, прыкрытыя парцьераю”

[2, т. 2, с. 205]. Магчыма, тут маецца на ўвазе рэстаран гатэля “Парыж”, што стаяў на рагу вуліц Захар’еўскай і Петрапаўлаўскай (цяпер пр. Незалежнасці і вул. Ангельса). Дзеянне карціны другой адбываецца на “*невялікім ціхім пляцы перад мінскай турмой*” (цяпер вул. Валадарскага, 2), а карціны трэцяй – у “*Мінскім Савеце*” (маецца на ўвазе Мінскі савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў). Ізноў мы назіраем спробу пісьменніка аднавіць тагачасны інтэр’ер будынка, што для п’есы істотна як падказка для мастака-дэкаратара: “*Прасторны пракураны пакой, падобны на іншыя пакоі, у якіх бывае многа рознага люду. Падлога вытаптана ботамі і чаравікамі, дзедзе валяюцца паперкі і акуркі. Мэбля выпадковая: ёсць і дарагое, праўда, вельмі пацёртае, крэсла, і нязграбная, саматужная вырабу канапа. У прасценку між акон – табурэт і стол з тэлефонам. Вялікія вокны, угары выгнутыя паўкругам. За імі відны галіны голых дрэваў, хмурнае і халоднае асенняе неба*” [2, т. 2, с. 220]. Аглядаючы былы будынак Мінскага савета (цяпер адзін з навучальных карпусоў Беларускага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта) па вуліцы Ленінградскай, 6, можна зрабіць выснову, што апісаны І. Мележам пакой знаходзіўся на другім паверсе, бо толькі на ім вокны “*угары выгнутыя паўкругам*”. Карціна дзявятая адбываецца “*на чыгуначнай станцыі ў Мінску*”: “*З аднаго боку відаць вугал будынка, акно. Мяркуючы па тым, што бачна праз акно, гэта дыспетчарскі пункт. Каля акна ў пакоі вісіць тэлефон. Амаль паўз самы будынак ідуць у некалькі радоў чыгуначныя пуці, на іх наблізу і наводдаль стаяць вагоны, платформы з гарматамі, цяплушкі*” [2, т. 2, с. 256].

Мінск канца 1920-х адлюстраваны ў трэцяй частцы вядомага рамана “*Подых навальніцы*” (1966), дзе пісьменнік падрабязна апісвае паездку старшыні юравіцкага райвыканкама Івана Апейкі на Другую сесію ЦВК ІХ склікання, якая адбылася 20–26 лістапада 1929 г. Сучаснікі засведчылі, што і сам І. Мележ прынамсі аднойчы пабываў у міжваенным Мінску: у 1938 г. ён прыязджаў у беларускую сталіцу на курсы-канферэнцыю маладых пісьменнікаў і разам з іншымі “*семінарыстамі*” жывіў “*на вуліцы К. Маркса ў інтэрнаце Камуністычнага інстытута журналістыкі, дзе цяпер знаходзіцца аўтаматычная тэлефонная станцыя*” [5, с. 93]. (У гэтым будынку па вул. К. Маркса, 29 доўгі час знаходзіўся Музей сувязі.) Такім чынам, пісьменнік меў уяўленне пра той, яшчэ не знявечаны вайной горад і таму даволі ўпэўнена, з веданнем справы, апісаў яго ў рамане: «*У Мінск прыехалі ўвечары. <...> Праз не-*

Піянеры з атрада імя Івана Мележа вітаюць пісьменніка на прыступках Літаратурнага музея Янкі Купалы. Мінск. 1970-я гг.

калькі хвілін Апейка, Аніся, яшчэ двое незнаёмых дзядзькоў кацілі ўжо, святочна ўзрушаныя, аўтамабілем па святочна-прыгожых вуліцах сталіцы. <...> Апейка пазнаваў: *ехалі па галоўных вуліцах – 11 ліпеня* [цяпер Кірава ад Прывакзальнай пл. да вул. Святрдлова], *Савецкай* [пр. Незалежнасці], *Ленінскай* [Леніна]. *Выйшлі на пляцы Волі каля гасцініцы “Еўропа”*» [2, т. 6, с. 350–351].

Няцяжка здагадацца, што менавіта тут, у “Еўропе”, і пасяліў І. Мележ героя. Вокны яго пакоя – “*чыстага, прывабнага*”, з трыма нікеляванымі ложкамі і квадратным сталом – выходзілі якраз на пляц Волі: Апейка мог бачыць званіцы храмаў і былых кляштараў, будынак ЦВК (былы Дом губернатара, цяпер пл. Свабоды, 7) і “*голы скверык*”, у якім галкі “*дзёрлі горла, нібы стараючыся перакрычаць адна адну*” [2, т. 6, с. 351, 356]. Харчаваліся Апейка тут жа, у гасцінічным рэстаране, а калі ён быў зачынены – то ў буфэце, “*вузенькай баковачцы*”.

Мінск паказваецца праз “*цікаўны, востры позірк*” жыхара правінцыі, якому нячаста даводзіцца бываць у буйных гарадах, таму многае для яго тут выглядае нязвыкла, па-новаму – але горад і сапраўды ў той час актыўна разбудоваўся і абнаўляўся. Апейку ўражвалі і захаплялі “*россыпы агнёў на пуцях, у вулічных ліхтарях, у вокнах*”, “*урачыстая чырвань транспарантаў, пачэпленых цераз вуліцу*”, “*вялізнае, са светлымі вокнамі дзіва. – Трамвай!*” (ён і для саміх мінчукоў быў навіною: упершыню быў пушчаны 13 кастрычніка 1929 г.), шматлюднасць вуліц. Адна з іх, Ленінская, па якой на досвітку прайшоўся герой, апісваецца асабліва падрабязна: “*Некаторыя магазіны былі ўжо адчынены; туды заходзілі і адтуль выходзілі, адтуль патыхала цяплом і хлебам ці зямлёю – надзейным знакам бульбы. Праз вокны Апейка бачыў людскі тлум, чэргі ля прылаўкаў. Паўз адзін магазін*

чарга доўга цягнулася і на тратуары: стаялі па хлеб. На многіх дзвярах былі яшчэ замкі, завалы, многія вітрыны яшчэ драмалі ў цемры. Цёмна было ў кніжных магазінах, на раскладзеныя ў вітрынах кніжкі разам свяцілі цьмяныя ўжо ліхтары і ранішняя сінь...” [2, т. 6, с. 357].

Шпацыруючы па ранішнім Мінску, Апейка стаў сведкам будаўніцтва і шматпавярховага жылога дома ў цэнтры (“Дом быў падняты ўжо за трэці паверх, было відаць, што будыніна расце вялізная, са смелым размахам, вартая сталіцы і часу” [2, т. 6, с. 357]), і маштабнага Універсітэцкага гарадка: “Гарадок будаваўся; там, куды падыйшоў Апейка, ён быў абгароджаны дашчатым плотам; за агароджай чырванелі недакончаныя камяніцы адразу некалькіх будынкаў. Пры кожным з іх былі людзі, мноства людзей; на драўляных усходах, на рыштаваннях, каля самаробных блокаў: насілі, паднімалі на блоках складкі цэглы, цабры з цэментам, клалі сцены. Будынкi, як і той, які Апейка бачыў раней, будаваліся з размахам: кожны даўжынёй ледзь не на цэлы квартал; увесь жа Універсітэцкі гарадок быў сапраўдным горадам у гарадзе: агароджа будаўнічай пляцоўкі абкружала ні мала ні многа – некалькі кварталаў. <...> Апейка не адразу знайшоў той адзіны цагляны будынак на два паверхі, дзе – каля самай чыгункі – ціснуўся пакуль універсітэт. Сцены будынка знадворку былі калісьці пабелены, цяпер дождж размыў пабелку, вецер наляпіў вугальнага гару ды пылу, будынак выглядаў так нікчэмна, што Апейка і не падумаў бы, што тут можа быць універсітэт. Да таго ж і дабраца да яго было няпроста: усё навокал абгарадзілі, – можна было падысці толькі па вузкім калідоры між пластоў, з боку чыгункі” [2, т. 6, с. 358].

Пабываў Апейка і на адной з гарадскіх ускраін у хаце, дзе кватараваў паэт Алесь Маёвы, і ў “кразнаўчым музеі” (відаць, усё ж у Беларускім дзяржаўным музеі – на той час на рагу вуліц Маркса і Чырвонаармейскай), і ў клубе імя Карла Маркса (стаяў на рагу вуліц Маркса і Энгельса), дзе, уласна, і праходзіла сесія. Цікава, што каб дакладна адлюстраваць атмасферу мерапрыемства, перадаць змест агучаных там дакладаў, аўтар звярнуўся да рэальнага гістарычнага дакумента – стэнаграфічнай справаздачы, выдадзенай у 1930 г., якую месцамі цытуе даслоўна, з адпаведнай спасылкай [2, т. 6, с. 452].

Да канца жыцця І. Мележ, нягледзячы на цяжкую хваробу, быў поўны творчых задум, многія з якіх, на жаль, так і не паспеў рэалізаваць. Сярод іх быў і раман, цалкам прысвечаны Мінску і яго хыхарам – прычым гораду ўжо не рэвалюцыйнаму (як у п’есе “Дні нараджэння”), не міжваеннаму (“Подых навалніцы”) ці акупаванаму і адразу вызваленаму (“Мінскі напра-

мак”), а сучаснаму на момант задумы пісьменніка. Уяўленне пра гэты можа скласці дзённікавы запіс ад 11 кастрычніка 1971 г.:

«Задумаў напісаць раман “Горад”. Пра сучасны Мінск, яго людзей. Праз людзей аблічча горада, часу. Даўня і нядаўня мінулае. Стракатасць лёсаў, жаданняў. Стракатасць будняў яго.

Свабодны па форме. Раздзелы – лёсы людзей, іх жыццё.

Роздум пра жыццё, гісторыю.

Увесці ў яго самых розных людзей.

Дзеянне: дваццаць чатыры гадзіны. З 12 ночы да ночы. Раздзелы 1-ы: з 12 да 1 ч. ночы; раздзел 2-гі: з 1 ч. да 2-х і г. д. Падзагалоўкі: імёны людзей ці падзеі.

Героі: работніца (Валя), вадзіцель аўтобуса (Пятро), група маладых, якім не спіцца, стычка ля тэлефона. Бойка, смяротна ранены – у бальніцы. Карціна бальніцы. Аперацыя. Барацьба за жыццё. Памірае. Міліцыя. Ноччу ў міліцыі. Допыт.

Маладыя ў турме.

Палкоўнік... Франтавік. Час яго вачыма. Крытычны позірк цяперашняга пенсіянера: Сталін – Хрушчоў.

Асабліва не любіць Хрушчоў.

Творчая інтэлігенцыя: малады вучоны-фізік.

Рэжысёр-касмапаліт – прыехаў у горад – “на ловлю счасця”.

Перадаць: агульны малюнак горада: ноччу, раніцаю, удзень, увечары. Можа – чатыры часткі.

Вакзал, аэрапорт.

Старшыня гарвыканкома. Госці з-за рубляжа. Студэнты замежныя (в’етнамцы)» [2, т. 9, с. 313–314].

Жонка пісьменніка Лідзія Пятрова-Мележ успамінала пра гэты ненапісаны раман: “Яго героі – шафёр аўтобуса, які выпраўляецца на работу ў 4 гадзіны раніцы, і яго жонка – якая працуе на камбінаце ў другую змену. Іх раз’яднанасць у гарадскіх умовах” [5, с. 49].

Пасляваеннае жыццё горада, яго тагачаснае аблічча, не паспела ў І. Мележа выліцца ў маштабны раман (калі не ўлічваць фінальных раздзелаў “Мінскага напрамку”), але знайшло заўважны адбітак у нарысах, артыкулах, дзённікавых нататках празаіка. Напісанае ім укладалася ў агульную тэндэнцыю кантраснага параўнання знявечанага ворагам, а потым хуткімі тэмпамі гераічна адноўленага горада, што сустракалася амаль у кожнага пісьменніка, які перажыў вайну і ўсё бачыў – і разбурэнні, і адбудову Мінска – на свае вочы. І гэты зразумела: вайна з яе маштабнымі руйнаваннямі, шмалікімі чалавечымі ахвярамі і парушэннем былога ладу жыцця – катастрофа як для ўсяго народа, так і для кожнага асобна ўзятага чалавека, у чыёй свядомасці ваенная трагедыя пакідае глыбокі след.

У артыкуле “Наперад і ўвысь” (1959) згадкі пра разбураны і адноўлены Мінск, здаецца, мала чым адрозніваюцца ад усяго, што пісалася ў тагачаснай публіцыстыцы. Тут – смутак, бо “ледзь не ўвесь старажытны горад, што пражыў амаль 900 год, быў ператвораны ў гурбы цэглы і попел”, і радасць (нашмат большая па сіле!) ад сузірання горада адноўленага. Праўда, наконт апошняга аўтар удакладняў: “гэта не адноўлены горад, гэта новы горад – такім прыгожым, як цяпер, Мінск ніколі не быў!”; “Гэта – горад, народжаны нанова вялікімі нашымі рухамі наперад, горад, народжаны ў новую эпоху, створаны гэтай эпохай, якая, як маці, не магла не перадаць яму свае рысы, асаблівасці свайго аблічча, свайго тэмпераменту і душы” [2, т. 8, с.153]. Можна сказаць, што І. Мележ заўважыў тут наяўнасць у пасляваеннай савецкай архітэктуры пэўнага ідэалагічнага складніка: сталінскі ампір сімвалізаваў сабою трыумф народа-пераможцы і імкненне да светлай будучыні.

“Мінск курчыўся ў руінах. Уласна горада амаль не было, у разуменні звыклым. Былі руіны горада”, – пісаў І. Мележ у артыкуле “У здаровай сіле” (1968), падкрэсліваючы, што па-сапраўднаму ўсвядоміць характэрна Мінска можна толькі тады, “калі разам з сённяшнім убачыш – няхай думкаю, сэрцам або ў кадры кінахронікі – дзень учарашні, руіны і попел сорак трэцяга і сорак чацвёртага” [2, т. 8, с. 312–313].

Больш разгорнутае апісанне пасляваеннага Мінска знаходзім у артыкуле “Адказнасць перад народам” (1962): «Я бачыў горад у тую пару, калі на месцы яго амаль усюды былі хаатычныя груды бітага каменя, пачварных глыб цэменту, пакручанага жалеза. Страшны быў выгляд гэтых руін, пустэч, якія рабілі горад падобным на вялізныя могілкі. Рэдка ў той час тут сустракаліся людзі, ды і былі яны ў большасці сумна засяроджаныя, самотныя...

Я бачыў, як з дня ў дзень, з году ў год знікалі руіны, знікалі чорныя сляды вайны, адыходзілі смутак і скруха. Людзі капалі катлаваны пад першыя дамы, раслі чырвоныя цагляныя сцены, і застываў асфальт на першых метрах старых і новых мінскіх вуліц. Я назіраў, як выходзілі на вуліцы, на строгі суд людзей першыя мінскія самазвалы і трактары. На маіх вачах набіраліся сіл ліпы на вуліцах, вырасталі паркі і скверы, на маіх вачах падлеткі станавіліся юнакамі, студэнтамі – раслі майстры такарнай справы, майстры мастацтва» [2, т. 8, с. 173].

Вобразнае, зробленае па гарацых слядах апісанне пасляваеннага горада, дэталі побыту яго жыхароў сустракаем у дзённікавых запісах І. Мележа за 1948 г.: “У Мінску. Разбураныя дамы. Збоку здаецца, што яны паданы ў разрэзе,

Іван Мележ
на ўзбярэжжы
Свіслачы
каля парку
імя М. Горкага.
Мінск. 1974 г.

як вучэбныя супрацьгазы, каб бачылі ўнутранае ўстройства. Страшнае стала простым, звычайным”; “Аднаўляюць дамы. Замест вырванай сцяны ставяць новую – чырвоная цэгла – здаецца нібы латка на раненым целе. Выламаны праём вокан залатаны чырвоным цагельным пластырам. Усе адноўленыя дамы ў латках. Як толькі такія вышэзныя сцены-латкі трымаюцца – дзіву даеіся!” [2, т. 9, с. 267–268].

Пішучы пра зруйнаваны Мінск, І. Мележ звычайна апісвае горад увогуле ці, калі быць дакладным, яго цэнтральную частку, якая зведала найбольш маштабныя разбурэнні; масівы аднапавярховай забудовы на ўскраінах пацярпелі мала. Але ёсць і выключэнні, калі пісьменнік фіксуе, напрыклад, дакладны адрас гарадскога аб’екта: «Тут быў некалі дом. Цяпер – пустое месца. А людзі жывуць, і калі іх пытаюць дзе: у доме № 12 на Ленінскай. А дома няма. І прапісаны ў доме. “Няма, дык будзе!”» [2, т. 9, с. 230]. Адрасы без дамоў былі даволі тыповай з’явай у зруйнаваным вайной горадзе.

Пазней пісьменнік большую ўвагу аддаваў згадкам і апісанню канкрэтных гарадскіх месцаў – гэта цікава ў літаратурным плане і ў кантэксце гісторыі Мінска. Так, у артыкуле “Народны пісьменнік” (1970) І. Мележ прыгадвае абставіны развітання з памерлым Кузьмой Чорным у лістападзе 1944 г., адзначаючы, што зала Дома Чырвонай арміі (Цэнтральнага дома афіцэраў), дзе праходзіла цырымонія, была на той час “адзінай у Мінску. Горад наш ляжаў у жахлівых руінах, што цягнуліся ад вакзала да парку Чалюскінцаў” [2, т. 8, с. 398].

У мінулай нашай публікацыі пра Мінск у жыцці і творчасці Івана Шамякіна мы згадвалі яго артыкул “Проспект імя І. В. Сталіна” (1952)

[1, с. 11]. У артыкуле ж “Агні над руінамі” (1949) І. Мележа, сярод іншага, гэтая самая вуліца (тады яшчэ – Савецкая) прадстаўлена ў крыху ранейшым часавым разрэзе: “У гэтым годзе ў Мінску пачалося будаўніцтва новай Савецкай вуліцы. Новая Савецкая зменіць аблічча горада, зробіць яго прыгажэйшым. Новая магістраль зусім не падобна на вузкую крывую вуліцу, якая была раней. Шырокі, саракавасьміметровы бетоніраваны праспект у цэнтры горада прамы, як страла. На ім пакуль толькі некалькі новых будынкаў ды рад стройных прыгожых мачт для ліхтароў. Яшчэ вакол яго груды руін, што адгароджаны платамі” [2, т. 8, с. 109]. Для параўнання: праз тры гады тут ужо было «прыемна і радасна прайсціся па яго шырокіх тратуарах, пад залатымі ліпамі, прыемна глядзець, як хутка скідаюць рыштаванні новыя цудоўныя будынкі – Дзяржаўны банк, жылы дом побач з ім, дамы на рагу вуліцы Валадарскага”, “радасна зайсці ва ўнівермаг, у магазін кветак, у “Дзіцячы свет”»... [6, с. 3]. Па пісьменніцкіх тэкстах можна ствараць своеасаблівую літаратурную храналогію жыцця галоўнай вуліцы Мінска, і не толькі яе.

А ў прысвечаным Мінску артыкуле “Старажытны і малады” (1957) найболей Мележавай увагі атрымала вуліца Даўгабродская, што на той момант аб’ядноўвала не толькі сучасную вуліцу з такой назвай, але і цяперашнюю Казлова ды пачатак праспекта Машэрава. І. Мележ захоплена напісаў пра яе як пра “раней нічым не адметную” вуліцу, якая стала “шырокай, вялікай магістраллю, што злучае цэнтр Мінска з найважнейшым прамысловым раёнам”: “Абапал яе ўзнікаюцца новыя жылыя дамы, толькі што заселеныя, яшчэ не абжытыя, яшчэ ў рыштаваннях. Далей, ля моста, перакінутага над чыгуначнымі рэйкамі, што кіруюць да Масквы, узвышаюцца белакаменныя карпусы завода аўтаматычных ліній і завода запасных трактарных дэталей. Магістраль імкне далей, да Мінскага трактарнага завода і яго пасёлка. За імі вуліца праразае сінявата-бронзавы гушчар лесу, любімага месца адпачынку рабочых, выходзіць да Магілёўскай шашы. Тут побач – гонар Мінска, аўтазавод” [2, т. 8, с. 140–141].

Ёсць у артыкуле і згадка пра «асабняк на адной з цэнтральных вуліц, у якім адважнымі партызанамі быў пакараны вярхоўны нямецкі “правіцель” Беларусі, гітлераўскі гаўляйтэр Кубэ» [2, т. 8, с. 140]. Толькі вось інфармацыя пра тое, што будынак “да сённяшняга дня захаваўся”, даўно састарэла. Маецца на ўвазе так званы асабняк Янчэўскага (лічыўся па вул. Энгельса, 27), у якім доўгі час месціліся літаратурны музей Янкі Купалы (1949–1959) і Саюз пісьменнікаў БССР. На жаль, гістарычны будынак у 1976 г. быў зруйна-

ваны, а на яго месцы пабудавалі адно з крылаў будынка ЦК КПБ і разбілі газон [4].

Пішучы пра Мінск мірных часоў, І. Мележ акрамя дасягненняў закранаў і не самыя прыемныя з’явы ў жыцці горада. Напрыклад, у артыкуле “Датычыць усіх нас” (1973) пісьменнік заклікаў вырашыць праблему з радыёдынамікамі, якія занадта гучна ўключаюцца ў месцах адпачынку гараджан: «Грыміць, грукоча радыё ў дзіцячым парку Мінска, у цэнтры горада, на цэлыя кіламетры вакол па-хуліганску грымяць дынамікі спартбазы “Спартак” у зоне адпачынку Мінска» [2, т. 8, с. 565].

Мінскія рэаліі розных перыядаў ХХ ст. – ад 1920 да 1970-х гг. – прысутнічаюць у многіх мастацкіх, публіцыстычных і дзённікавых тэкстах Івана Мележа. Пры тым, што на геаграфічнай карце мележаўскіх твораў Мінск канкуруе з палескімі вёскамі – і, магчыма, на карысць апошніх. Дый прэзаік не быў прыхільнікам “мінскацэнтрычнасці” ў беларускай літаратуры. Яшчэ ў артыкуле “Паэзія індустрыі” (1948), аналізуючы беларускую літаратуру першых пасляваенных гадоў, пісьменнік адзначаў яе дасягненні і ў той самы час наракаў, што “тэматыка вершаў пра горад, заводскія справы вельмі абмежаваная; амаль усе вершы напісаны пра аўтамабільны і трактарныя заводы ды аднаўленне Мінска, быццам Беларусь канчаецца адразу за ўскраінамі сталіцы, на першых кіламетрах Магілёўскай шашы” [2, т. 8, с. 16]. Працягваючы думку Івана Мележа, можна і сёння канстатаваць, што з усіх беларускіх гарадоў, а тым болей мястэчак і вёсак, Мінск – як найбуйнейшы населены пункт і сталіца краіны – застаецца самым апетым, апісаным і ўвогуле так ці інакш адлюстраваным у літаратуры. Пацвярдзэнне гэтаму – і матэрыялы нашай рубрыкі.

Спіс літаратуры

1. Жыбуль, В. “Я старэў, а горад маладзёў...” : Мінск у жыцці і творчасці Івана Шамякіна / В. Жыбуль // Роднае слова. – 2021. – № 1.
2. Мележ, І. Збор твораў : у 10 т. / І. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1979–1985.
3. Поклонская, О. Семья с историей. О писательском и личном счастье Ивана Мележа [Электронный ресурс] / О. Поклонская // Минск-Новости : информационный городской портал. – Режим доступа : <https://minsknews.by/semya-s-istoriei-o-pisatelskom-i-lichnom-schaste-ivana-melezha/>. – Дата доступа : 28.01.2021.
4. Усачев, О. На перекрестках истории: особняк Виктора Янчевского [Электронный ресурс] / О. Усачев // Минск старый и новый. – Режим доступа : <https://minsk-old-new.com/life/war1941-1945/osobnyak-viktora-yanchevskogo/>. – Дата доступа : 28.01.2021.
5. Успаміны пра Івана Мележа / склад. Л. Я. Пятрова-Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1982.
6. Шамякін, І. Праспект імя І. В. Сталіна / І. Шамякін // Літаратура і мастацтва. – 1952. – 4 кастр.

Фотаздымкі з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

Настасся КАЛЬЦОВА,
намеснік дырэктара па навуковай рабоце
Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры

ДОТЫК ДА ЧАСУ

ДЗЯРЖАЎНЫ МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ВІТАЕ СЯБРОЎ

У 1987 г. на геаграфічнай карце Мінска, у самым цэнтры Траецкага Прадмесця, з'явіўся новы культурны аб'ект, які звязаў гісторыю і сучаснасць літаратурнага жыцця нашай краіны ў сусветным кантэксце.

Установа “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры” заснавана 6 лістапада 1987 г. на загад Міністэрства культуры Беларусі. Сёння гэта найбуйнейшае аб'яднанне літаратурных музеяў, у склад якога, акрамя галаўнога музея, уваходзіць 9 філіялаў, размешчаных у розных кутках Беларусі:

Літаратурны музей Кузьмы Чорнага (Мінская вобласць, Капыльскі раён, аграгарадок Цімкавічы), Музей-сядзіба Міцкевічаў “Завоссе” (Брэсцкая вобласць, Баранавіцкі раён, вёска Завоссе), Музей-сядзіба Францішка Багушэвіча “Кушляны” (Гродзенская вобласць, Смаргонскі раён, аграгарадок Кушляны), Музей-дача Васіля Быкава (Мінскі раён, аграгарадок Ждановічы), Літаратурны музей Петруся Броўкі (Мінск), Хата-музей Петруся Броўкі (Віцебская вобласць, Ушацкі раён, вёска Пуцілкавічы), Літаратурны музей Максіма Багдановіча (Мінск), “Беларуская хатка” (Мінск), Фальварак “Ракуцёўшчына” (Мінская вобласць, Маладзечанскі раён, вёска Ракуцёўшчына).

Літаратурныя музеі выконваюць важную сацыяльную і адукацыйную ролю ў выхаванні грамадства, найперш маладога пакалення, фарміраванні духоўнасці, культурнага ўзроўню і гістарычнай памяці. Асабліва значная музейная місія сёння, у час развіцця і актыўнага ўкаранення інфармацыйных тэхналогій, агульнай камп'ютарызацыі, калі відавочнае падзенне цікавасці да кнігі і літаратурнай творчасці. Разам з тым беларуская літаратура – гэта жыватворная крыніца патрыятычнага выхавання і духоўна-творчага развіцця асобы. І таму адна з галоўных задач музея – прыцягненне ўвагі грамадства да літаратуры як сродку развіцця асобы і да літаратурных помнікаў як неад'емнай часткі беларускай культуры.

Галоўны кірунак навуковай працы Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры –

даследаванне гісторыі літаратурнага працэсу Беларусі, вывучэнне жыцця і творчасці пісьменнікаў у шырокім гісторыка-культурным кантэксце на аснове ўласных музейных калекцый, а таксама літаратуразнаўчых і гістарычных крыніц з бібліятэк, архіваў, музеяў Беларусі і замежжа. Асноўныя задачы ўстановы: выяўленне, камплектаванне, улік, захоўванне, вывучэнне і папулярнызацыя літаратурнай спадчыны Беларусі, музейных прадметаў з пісьменніцкіх архіваў, выкарыстанне іх для інтэлектуальнага і культурнага развіцця грамадства.

Адна з першасных задач для музея – працяг працы ў выяўленні і камплектаванні музейных калекцый. На сёння ў фондах захоўваецца больш за 110 тысяч прадметаў. Гэта матэрыялы, якія адносяцца да жыцця і творчасці вядомых беларускіх пісьменнікаў – ад рэдкіх аўтографіў, кніг, рукапісаў, фотаматэрыялаў, дакументаў да твораў выяўленчага мастацтва і мемарыяльных рэчаў.

У планах працы музея на новы год – папоўніць фонд не менш чым на 1000 адзінак. Якаснае фарміраванне музейных калекцый дазваляе ствараць экспазіцыі прывабныя і цікавыя для наведвальнікаў.

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

“Усёй сям’ей у музей” – так гучыць дэвіз, пад які скіравана ўся асноўная дзейнасць установы ў 2021 г.

2021 год для літаратурнага музея будзе праходзіць пад знакам стагоддзя народных пісьменнікаў Беларусі Івана Шамякіна і Івана Мележа, а таксама 125-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Кандрата Крапівы, 90-годдзя з дня нараджэння народнага паэта Ніла Гілевіча, 135-годдзя з дня нараджэння Змітрака Бядулі. Да юбілейных дат будуць падрыхтаваны экспазіцыі і ўрачыстыя мерапрыемствы.

З мэтай пашырэння сферы дзейнасці музея ў рамках партнёрскіх адносінаў і ўзбуйнення фармату мерапрыемстваў плануюцца два значныя праекты. Першы з якіх, прымеркаваны да 110-годдзя з дня нараджэння беларускага пісьменніка Васіля Віткі, будзе арганізаваны супольна з рэдакцыямі беларускіх выданняў перыядычнага друку, у тым ліку дзіцячым часопісам “Вясёлка”, рэдакцыяй газеты “Шапакляк” і інш. Другі праект пад назвай “Літаратурныя героі на сцэне” будзе падрыхтаваны супольна з дзіцячымі тэатрамі Беларусі. Такая супраца дазволіць прадставіць музейныя экспазіцыі больш цікавымі, эмацыйнымі і вобразнымі.

Яшчэ адной знакавай падзеяй у культурным жыцці краіны стануць юбілейныя мерапрыемствы да 130-годдзя з дня нараджэння Максіма Багдановіча, а таксама 40-годдзя стварэння Літаратурнага музея Максіма Багдановіча і 30-годдзя адкрыцця музея “Беларуская хатка”. Гэтым падзеям прысвечаны цыклы святочных мерапрыемстваў, сярод якіх прэзентацыя новых навукова-папулярных выданняў на аснове музейных калекцый, адрывыцы музейных экспазіцый, разнастайныя конкурсы і акцыі.

На патрыятычнае выхаванне моладзі скіраваны прэзентацыя музейнай экспазіцыі “Дарогі вайны...”, прысвечанай пісьменнікам – удзельнікам Вялікай Айчыннай вайны, мерапрыемства “Багдановічазнаўцы – удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны”, акцыя “Быкаўскія дні”, а таксама велаэкскурсія “На дачу да франтавіка” і інш.

У рамках праекта “Рэгіёны” з мэтай павелічэння доступу да агляду музейных калекцый плануюцца два супольныя экспазіцыйныя праекты з рэгіянальнымі ўстановамі: Гродзенскім дзяржаўным гісторыка-археалагічным музеям, а таксама Клічаўскім краязнаўчым музеям, дзе

будуць прэзентаваны выставы да 130-годдзя М. Багдановіча.

На сёння ва ўстанове заключана і дзейнічае 30 міжнародных пагадненняў пра супрацоўніцтва. У іх межах музей прэзентуе для жыхароў і гасцей сталіцы тры міжнародныя выставы: літаратурна-дакументальную экспазіцыю да 200-годдзя з дня нараджэння Ф. Дастаеўскага з Літаратурна-мемарыяльнага музея Ф. М. Дастаеўскага (Санкт-Пецярбург); літаратурна-дакументальную экспазіцыю «“Благодаря божественному Пушкину...” Из истории романа “Анна Каренина”» з Дзяржаўнага музея Л. М. Талстога (Масква), а таксама фотавыставу “Горе от ума на российской сцене” з Дзяржаўнага гісторыка-культурнага і прыроднага музея-запаведніка А. Грыбаедава “Хмеліта” (Смаленская вобласць).

Акрамя гэтага, дзеля павелічэння зацікаўленасці найлепшымі здабыткамі нацыянальнай літаратуры музей плануе буйныя культурна-асветніцкія мерапрыемствы на базе рэгіянальных філіялаў установы. Так, на пачатку чэрвеня ў Музеі-сядзібе Францішка Багушэвіча “Кушляны” адбудзецца літаратурна-музычнае свята “Кушлянскі фэст”, да дня нараджэння Петруся Броўкі запланавана літаратурнае падарожжа “1.1.1” на Віцебшчыну – радзіму народных пісьменнікаў П. Броўкі, Р. Барадуліна і В. Быкава, у ліпені ў Фальварку “Ракуцёўшчына” традыцыйна пройдзе свята паэзіі і песні “Ракуцёўскае лета”. І завершыць цыкл літаратурна-музычнае свята “Восень у Завоссі”, якое ладзіцца ў філіяле Музей-сядзіба Міцкевічаў “Завоссе”.

Шырокая культурна-асветная праграма, што рыхтуецца Дзяржаўным музеям гісторыі беларускай літаратуры сёлета, прадугледжвае індывідуальны падыход да наведвальнікаў розных узроставых катэгорый – ад дзяцей малодшага школьнага ўзросту да людзей сталага веку. Асабліва ўвага пры планаванні адукацыйных мерапрыемстваў скіравана на фарміраванне каштоўнасных арыенціраў навучэнцаў школ і гімназій. На базе музея штогадова праходзяць сходы метадычных аб’яднанняў настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры, праводзяцца адкрытыя ўрокі, у тым ліку з удзелам студэнтаў-выпускнікоў філалагічных факультэтаў і факультэтаў пачатковай адукацыі ВНУ. А правядзенне практычных заняткаў на базе музейных экспазіцый – эфектыўная форма працы з навучэнцамі. Спецыяльныя мерапрыемствы і прэзентацыі не толькі інтэлектуальна ўзбагачаюць унутраны свет асобы і пашыраюць круггляд, але і далучаюць да прыгожага, дазваляюць адчуваць дотык да свету і часу. А музейныя супрацоўнікі заўсёды ў чаканні новых сустрэч са сваімі шчырымі сябрамі!

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Эліна СВІРЫДОВІЧ,
загадчык навукова-асветніцкага аддзела
Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры

“АД ПАЛЕСКІХ ІМХОЎ ДА АСВЕЙСКІХ КРЫНІЦ...” ДА СТАГОДДЗЯ НАРОДНЫХ ПІСЬМЕНнікаў БЕЛАРУСІ ІВАНА ШАМЯКІНА І ІВАНА МЕЛЕЖА

На пачатку лютага ў Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры адкрылася часовая літаратурна-дакументальная экспазіцыя “Ад палескіх імхоў да асвейскіх крыніц...”, прысвечаная 100-гадовым юбілеям народных пісьменнікаў Беларусі Івана Пятровіча Шамякіна (30 студзеня) і Івана Паўлавіча Мележа (8 лютага). Выстава распрацавана вядучым навуковым супрацоўнікам музея Палінай Саўген і па-мастацку ўвасоблена Генадзем Чыстым.

На рашэнне аб’яднаць у адной экспазіцыі двух класікаў беларускай літаратуры паўплывалі і каляндарная блізкасць іх нараджэння, і агульная малая радзіма – Палессе, і падабенства лёсаў прызыўнікоў 1940 г., і яшчэ ў юнацтве ўсвядомленая ўпэўненасць у пісьменніцкім пакліканні.

...Іван Шамякін пасля заканчэння сямігодкі паступіў у Гомельскі тэхнікум будаўнічых матэрыялаў, як сам прызнаваўся ў “Аўтабіяграфіі”, “ніколі не быў тэхнікам і толькі на юнацкаму непаразуменню трапіў...”. Ужо на трэцім курсе ён стаў адным з самых актыўных членаў літаратурнага аб’яднання пры абласной газеце “Гомельская праўда”. Творчае блашаванне Іван Шамякін атрымаў ад Міхася Лынькова: на дасланае ў “Польмя рэвалюцыі” апавяданне той адказаў маладому пісьменніку адмовай... і лістом-рэцэнзіяй на некалькіх старонках з дэталёвым аналізам і парадамі, “як трэба і як не трэба” пісаць. “Не хто-небудзь – сам Лынькоў – праявіў увагу да маёй творчасці. Я ўсю вайну насіў гэтае пісьмо ў ранцы побач з пісьмамі жонкі маёй, Машы”, – пісаў у аўтабіяграфіі Шамякін. Пазней менавіта Лынькоў назваў яго раман “Глыбокая плынь” (1949) “несумненным дасягненнем усёй беларускай мастацкай літаратуры”.

...Іван Мележ, скончыўшы дзесяцігодку з залатым медалём, паступіў, хоць не з першага разу, у Маскоўскі інстытут філасофіі, літаратуры і гісторыі імя М. Чарнышэўскага. У гэты ж час адбываецца дэбют 18-гадовага пачаткоўца ў друку: верш “Радзіме” апублікаваны на старонках газеты “Чырвоная змена”.

Дамінантная частка экспазіцыі, візуальная спасылка на герояў і кнігу “Карэнні і галіны” І. Шамякіна (Мінск, 1986), у якой апублікаваны артыкул “Палёт над Палессем”.

Цікава, што па матэрыялах фондаў Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры можна скласці ўяўленне пра характар пэўнага творцы. Так, прыкладам, у розных калекцыях нашага музея 676 адзінак захавання, звязаных з імем Івана Пятровіча Шамякіна: рукапісы, кнігі з аўтографамі, газеты і часопісы з першымі публікацыямі твораў, ліставанне і тэлеграмы, пасведчанні, ганаровыя граматы і віншавальныя адрасы, медалі, манеты, сувеніры... Сярод дакументаў ёсць нават даведка аб здачы экзамену ў ДАІ і праязны білет у акуратнай чырвонай вокладцы на права бясплатнага карыстання гарадскім і сельскім транспартам (прывілея дэпутата Вярхоўнага Савета). Ёсць асабістыя рэчы, у тым ліку калекцыя з 13 гальштукаў, якія Іван Пятровіч вельмі любіў.

Матэрыялаў жа, звязаных з імем Івана Паўлавіча Мележа, у фондах музея ўсяго 94, і амаль усе яны трапілі да нас з архівамі іншых пісьмен-

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Праязны білет № 09519 Івана Шамякіна, выданы Прэзідыумам Вярхоўнага Савета БССР, на бясплатны праезд па ўсёй тэрыторыі ССРСР на ўсіх відах транспарту.

нікаў. Гэта кнігі з дароўнымі надпісамі аўтара, рукапісы, газеты і часопісы, фатаграфіі і... машынка “ERIKА”, на якой, паводле легенды, быў надрукаваны раман “Людзі на балоце”.

Аднак раскрыць характар волата беларускай літаратуры дазваляюць успаміны сучаснікаў. У экспазіцыі “Ад палескіх імхоў да асвейскіх крыніц...” гэта ўспаміны І. Шамякіна “Палёт над Палессем (з кнігі “Карэнні і галіны”; Мінск, 1986).

...Яны пазнаёміліся ў снежні 1945 г. на пісьменніцкім пленуме. “...Добра помню, як падышоў да мяне высокі худы хлапчына з абвіслым плячом, адразу відно было – з накалечанай рукой (плячо Мележа было пабіта асколкам бомбы) і сказаў:

– Давайце знаёміцца. Я – Іван Мележ. Твой зямляк з Хойнік”.

Калі ў 1948 г. Іван Шамякін пераехаў у Мінск, то “з маладой прагнасцю акунуўся ў бурнае літаратурнае жыццё”. Іван Мележ у тых гады працаваў інструктарам ЦК КПБ. Здароўе і пасада не дазвалялі яму прысутнічаць на “гарачых дыспутах” пісьменнікаў, “ён як бы заставаўся ў баку ад таго нашага жыцця, знешне, безумоўна, бо па сутнасці, па ўвазе да літаратурнага працэсу ён заўсёды быў якраз у самым эпіцэнтры”. Гэтая адасобленасць не давала Шамякіну зблізіцца з Мележам так, як ён зблізіўся ў тых гады з А. Макаёнкам, П. Глебкам, А. Кулакоўскім, І. Грамовічам, У. Шахаўцом, К. Кірэнкам, М. Аўрамчыкам.

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Пасябравалі пісьменнікі пазней, у 1953-м, калі пасяліліся ў знакамітым доме па вуліцы Карла Маркса. Кватэры былі на адной пляцоўцы, за сцяной свайго кабінета Шамякін чуў бранхіяльны кашаль суседа і... яго спевы. “Калі мая оперная дзейнасць замінае табе працаваць, не саромейся – стукай у сцяну, я буду спяваць на кухні, няхай слухае Кірэнка, ён – паэт”, – жартаваў Мележ.

Напрыканцы 1950-х гг. яны зноў сталі суседзямі – Іван Паўлавіч сагітаваў Шамякіна пабудаваць лецішча на Мінскім моры, у Ждановічах. “І на працягу кожнага лета штодня перагаворваліся са сваіх балконаў ці стоячы каля нізкага плота, пазней – каля сеткі, якая размяжоўвала нашы сядзібы”.

Пад дачы аддалі пустэчу, зарослую лазой, асінікам, рэдкімі маладымі бярозамі. Насуперак перакананням суседзяў-садаводаў, якія бязлітасна выкарчоўвалі пустазелле, і членаў сям’і Іван Мележ пакінуў дзве бярозкі каля самай веранды і ахоўваў іх як вялікую каштоўнасць. У гэтай “глухой абароне” яму актыўна дапамагаў яшчэ адзін сусед па дачы – Піліп Пестрак, “летуценнік, паэт, аграном, вялікі прыродалюб”. Іван Пятровіч узгадваў, як Піліп Сямёнавіч, прачытаўшы “Людзей на балоце”, прыйшоў да яго з пляшкай віна, яны сядзелі да позняй ночы, «і старэйшы наш сябра, вядомы рэвалюцыянер, чалавек дзіўнага лёсу і вельмі складанага характару, расказваў мне сюжэт рамана, хоць я прачытаў кнігу раней, па-свойму, па-пестракоўску, вытлумачваў характары і... часта выгукваў: “Паэзія, браце! Сапраўдная паэзія!”».

Як яркае Шамякін, Іван Паўлавіч пазбягаў блізкага сяброўства з Пестракам з-за таго, што той часам высмейваў “мележаўскі аскетызм”. Аднак не даводзіцца сумнявацца, што Мележ высока цаніў і паважаў Піліпа Сямёнавіча: у фондах музея захоўваецца кніга “Што ён за чалавек” (Мінск, 1961) Івана Мележа з дароўным надпісам: “Піліпу Пестраку – выдатнаму пісьменніку, Рэвалюцыянеру, Чалавеку – ад сэрца Іван Мележ. 3.12.61г.”.

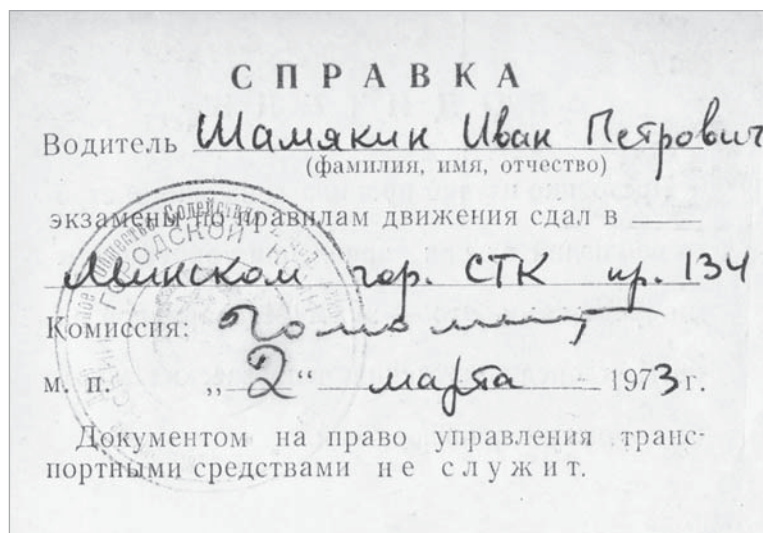
Жывучы па суседстве, Шамякін і Мележ часта размаўлялі пра літаратуру. “Першае, на што я звярнуў увагу, – гэта больш сур’ёзнае, чым у многіх з нас, стаўленне Мележа да сваёй творчай працы”. Паводле ўспамінаў Івана Пятровіча, Мележ лічыў ненармальным сумяшчэнне службы, што адбірала самы прадуктыўны час, з літаратурнай працай, якой “прыходзілася займацца або ўначы, як пісаў я, або рана раніцою,

да службы, як пісаў Мележ, калі рабіў у ЦК КПБ”.

З “Палёту над Палессем” мы даведваемся, як па-рознаму Шамякін і Мележ ставіліся да сваёй працы. “Я мог больш гаварыць пра жыццё, расказваць розныя факты, здарэнні, рабіць гіпотэзы, ставіць праблемы, з чым Іван Паўлавіч часам згаджаўся, а што-нішто аспрэчваў. Я ніколі не гавару пра твор, над якім працую, самаму блізкаму чалавеку, нават Андрэю Макаёнку, ніколі не раскаваю ніводнага сюжэтнага ходу, ніводнай сітуацыі. Усё роўна як баюся, што, расказаўшы, не здолею напісаць.

Мележ быў іншага складу. Ён якраз многа і ахвотна гаварыў пра ненапісанае, пра тое, што думае пісаць, расказваў і сюжэт, і схему развіцця характараў, як бы раіўся, як бы правяраў на субяседніку тое, што нарадзілася ці нараджаецца, але яшчэ не цалкам акрэслілася, выкрышталізавалася, не перайшло на паперу”.

“Працаваў Мележ сістэматычна, заўсёды ставячы працу над раманамі вышэй за любую

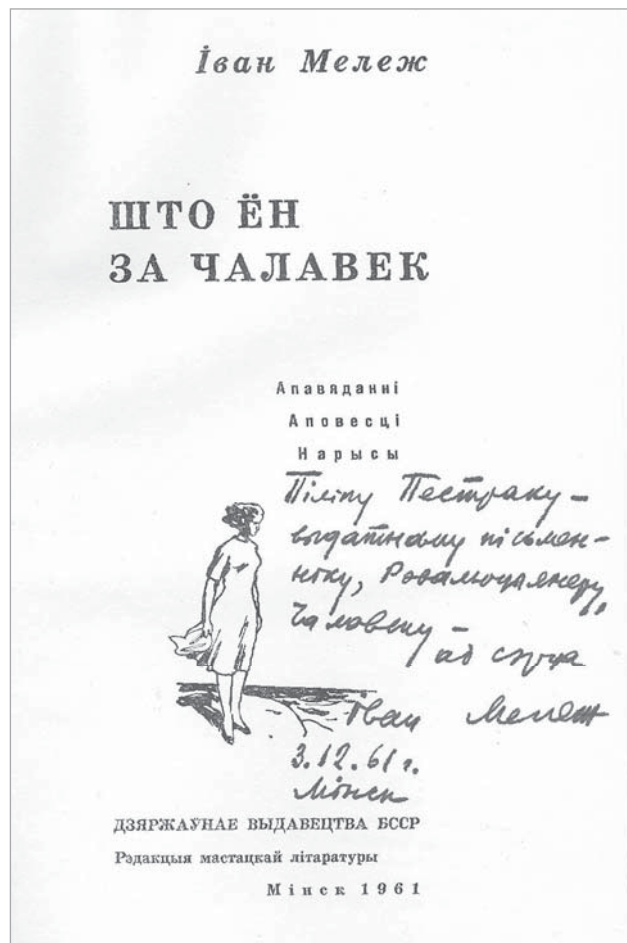

Даведка аб тым, што кіроўца Іван Шамякін здаў экзамены па правілах дарожнага руху 2 славіка 1973 г.

іншую. Працаваў многа. Асабліва ў апошнія гады. Безумоўна, ведаючы невылечнасць сваёй хваробы, ён яўна спышаўся, каб здзейсніць найбольш сваіх задум”.

Наколькі сур’ёзна Іван Паўлавіч працаваў над трылогіяй “Палеская хроніка”, Шамякін пераканаўся, калі чытаў незавершаныя раздзелы і рабочыя запісы да другой часткі рамана “Завеі, снежань”. Ён прыгадваў, што шмат з занатаванага Мележам на палях – “куды павярнуць сюжэт, як раскрыць сітуацыю, якім чынам развіваць характар героя” – чуў падчас іх размоў досыць даўно, калі аўтар працаваў яшчэ над “Подыхам навальніцы”. “Ён выношваў кожную сітуацыю, кожны персанаж, верны свайму творчаму прынцыпу: нічога ў мастацкім творы няма другараднага, няма другарадных персанажаў, сітуацый, публіцыстычных ці лірычных адступленняў, усё павінна быць як у добра зладжаным сімфанічным аркестры, тады толькі атрымаецца сапраўдная музыка. Раманы Івана Мележа – сапраўдныя сімфоніі народнага жыцця”.

Літаратурна-дакументальная экспазіцыя “Ад палескіх імхоў да асвейкіх крыніц...” дазволіць наведвальнікам Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры ўбачыць народных пісьменнікаў Беларусі Івана Шамякіна і Івана Мележа не кананічнымі забранзавелымі постацямі, а жывымі людзьмі, з жыццёвага досведу, пачуццяў, роздумаў якіх нарадзіліся геніяльныя, бездакорна праўдзівыя карціны народнага жыцця, раскрываліся глыбіні беларускага характарау.

Дарчы надпіс Івана Мележа Піліпу Пестраку на кнізе “Што ён за чалавек”.

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Ніна СЕРЫКАВА,
галоўны бібліятэкар аддзела краязнаўства
Гомельскай абласной універсальнай бібліятэкі імя У. І. Леніна

ГОНАР ПАЛЕСКАЙ ЗЯМЛІ...

СПАДЧЫНА ІВАНА ШАМЯКІНА І ІВАНА МЕЛЕЖА Ў ЛІТАРАТУРНЫМ МУЗЕІ ПІСЬМЕННІКАЎ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Гомельская зямля надзвычай багатая на таленавітых людзей. Далёка за межамі нашай краіны вядомыя імёны народных пісьменнікаў Беларусі Івана Шамякіна, Івана Мележа, Івана Навуменкі, Андрэя Макаёнка. Іх творы – аснова кніжных фондаў беларускіх бібліятэк, гонар нацыянальнай літаратуры.

Найважнейшая задача дзейнасці Гомельскай абласной універсальнай бібліятэкі імя У. І. Леніна – захаванне, вывучэнне і папулярызацыя нацыянальнага культурнага здабытку, выхаванне ў маладога пакалення любові да Радзімы. Гэтаму садзейнічае актыўная праца арганізаванага ў бібліятэцы Літаратурнага музея пісьменнікаў Гомельшчыны, які сабраў каштоўную спадчыну і ўнікальныя артэфекты творцаў-землякоў.

Рэалізацыя праекта стала магчымай дзякуючы цеснаму супрацоўніцтву бібліятэкі з роднымі і блізкімі пісьменнікаў. У выніку карпатлівай, штодзённай працы нам пашчасціла атрымаць многія музейныя экспанаты, якія існуюць толькі ў адным экзэмпляры. Дастаткова назваць такія цікавыя рарытэты, як залікоўка студэнта БДУ Івана Мележа, датаваная 1943–1944 гг., з выключна выдатнымі адзнакамі; лісты дачкі Людмілы бацьку ў Ялту. Як вядома, пісьменніку часта даводзілася выязджаць на лячэнне да мора, і дзеці сумавалі. Вельмі шчымліва чытаць: “Милый папа, мои отметки 4 и 5. Скорее приезжай. Целую. Людмила. 1951 год”. Альбо ліст бацькі Паўла Фёдаравіча сыну са словамі ўдзячнасці за матэрыяльную дапамогу. Асаблівае месца адведзена ў нашай экспазіцыі друкарцы, якая, па словах дачкі Ларысы, вандравала з пісьменнікам паўсюдна. Яшчэ адзін унікальны экспанат, што захавана для гісторыі і для нас подпісы ўсіх членаў Саюза пісьменнікаў таго часу, – прывітальны адрас

Асабістыя рэчы Івана Шамякіна ў экспазіцыі Літаратурнага музея пісьменнікаў Гомельшчыны.

з нагоды 50-годдзя Івана Мележа, шматлікія пасведчанні, кнігі з аўтографамі.

Увагу наведвальнікаў звяртаюць на сябе арэфекты экспазіцыі, прысвечанай Івану Шамякіну, аднаму з самых чытаных і выдаваных пісьменнікаў свайго часу. Вынікі яго творчай дзейнасці вельмі і вельмі значныя. Дастаткова сказаць, што свет убачылі 130 ягоных кніг тыражом большым за 25 мільёнаў экзэмпляраў. Творы перакладзены на больш як 30 моў свету, у тым ліку ўсе знакавыя творы – на кітайскую.

Асабліваю цікавасць у наведвальнікаў музея выклікае часопіс “Польмя” за 1945 г., дзе надрукавана першая аповесць І. Шамякіна “Помста”, а таксама яго першы раман “Глыбокая плынь”. Раман прынес творцу вядомасць і Дзяржаўную прэмію СССР (1951).

Іван Пятровіч вялікую ўвагу аддаваў даставернасці падзей. Так, напрыклад, пры напісанні гістарычнага рамана “Петраград – Брэст” пісьменнік многа працаваў у розных архівах. У фондах музея захоўваецца ўнікальны дакумент – творчая лабараторыя напісання гэтага рамана. У экспазіцыі стаіць раман “Сэрца на далоні” ў перакладзе на кітайскую мову.

Дапаўняюць уражанні асабістыя рэчы пісьменніка – наручны гадзіннік, гальштук, любімы кубак. Усё гэта перадала бібліятэцы дачка Івана Пятровіча Алеся Іванаўна.

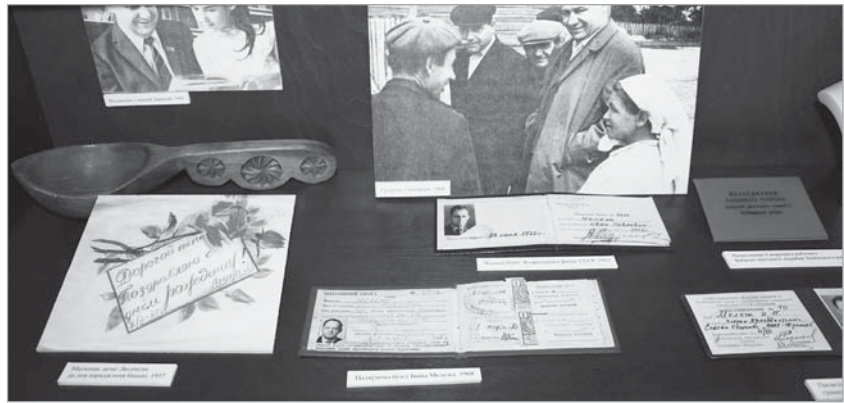
МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Амаль тысяча чалавек наведваюць музей штогод. Пры правядзенні экскурсій выкарыстоўваюцца кадры дакументальнай кінахронікі з жывымі галасамі пісьменнікаў.

На падставе багатага архіўнага матэрыялу, які захоўваецца ў Літаратурным музеі пісьменнікаў Гомельшчыны, праводзіцца вялікая навукова-даследчая праца, вынікі спецыялісты бібліятэкі прадстаўляюць на міжнародных навуковых канферэнцыях, семінарах, круглых сталах.

На базе музея працуе творчая лабараторыя па вывучэнні спадчыны народных пісьменнікаў, дзе студэнты-філолагі на аснове ўнікальных матэрыялаў пішуць навуковыя працы.

Тут ладзяцца літаратурныя вечарыны, квэсты, тэлевіктарыны, распрацавана інтэрактыўная гульня “Літаратурная карта Гомельшчыны”, вялікай папулярнасцю карыстаецца акцыя “Чы-

Асабістыя рэчы Івана Мележа ў экспазіцыі Літаратурнага музея пісьменнікаў Гомельшчыны.

скія літаратурныя дажынкi”, а таксама на Дні горада, Фестывалі кнігі #ЧИТАЙГОМЕЛЬ, акцыі “Бібліяноч” і інш.

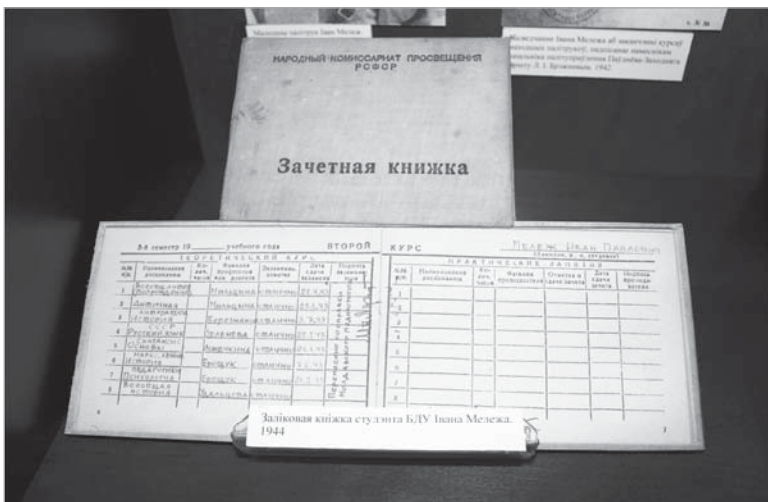
Вынікі даследчай працы прадстаўлены на старонках перыядычных выданняў. Матэрыялы музея былі выкарыстаны філіялам Нацыянальнага тэлебачання “Брэсцкая тэлерадыёкампанія” пры стварэнні дакументальнага фільма “Іван Шамякін: трывожнае шчасце пісьменніка” з цыкла “Запіскі на палях”.

Створаны электронны рэсурс “Гомельшчына літаратурная”, які змяшчае біябібліяграфічную інфармацыю пра 200 персаналій і даступны віртуальным карыстальнікам.

Дадатковыя магчымасці для знаёмства шырокай аўдыторыі са спадчынай Івана Шамякіна і Івана Мележа стварае “Музей online”, размешчаны на сайце бібліятэкі. Дапаўняе яго электронная выстава “Экспанат тыдня”. Яна распавядае пра артэфакты, якія не ўвайшлі ў музейныя экспазіцыі.

Вынікам плённага супрацоўніцтва з Гомельскім дзяржаўным універсітэтам імя Ф. Скарыны стала стварэнне віртуальнага тура па абласной бібліятэцы з акцэнтам на Літаратурны музей пісьменнікаў Гомельшчыны.

Багатае літаратурнае жыццё Гомельшчыны дазваляе далучыць жыхароў нашага краю да яе спадчыны, сфарміраваць, асабліва ў моладзі, пачуццё гонару за Радзіму, выклікае інтарэс да мастацкай літаратуры, якая стварае вобраз малой радзімы як унікальнага кутка Беларусі.

Заліковая кніжка студэнта БДУ Івана Мележа. 1944 г.

таем разам”. Сапраўдным упрыгожаннем усіх мерапрыемстваў сталі тэатралізаваныя пастаноўкі вядомых беларускіх твораў у выкананні артыстаў народнага аматарскага тэатра “Грачы” Гомельскай абласной бібліятэкі.

Асобны кірунак дзейнасці па ўшанаванні памяці славетных землякоў – арганізацыя выязных экспазіцый. У Год малой радзімы для больш шырокай папулярнасці творчасці народных пісьменнікаў у бібліятэках і ўстановах культуры Гомельскай вобласці быў падрыхтаваны шэраг перасоўных выстаў, сярод якіх “Музей у чамадане”, аналаг стацыянарнага музея – банэрны Літаратурны музей, які неаднаразова экспанавалася на міжнародных і рэспубліканскіх святах “Покліч Палесся”, “Дзень пісьменства”, “Славян-

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Валерый МАКСІМОВІЧ,
доктар філалагічных навук

ПОШУКІ ДУХОЎНАГА ЯДНАННЯ Ў ТВОРЧАСЦІ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Творчасць Максіма Багдановіча займае асаблівае месца ў беларускай літаратуры. Эстэтызаваны свет яго паэзіі – вынік напружанай працы думкі і духу, цесна спалучанай з папярэдняй еўрапейскай і нацыянальнай традыцыяй, з цэнтральнай духоўнай праблематыкай, але спецыфічна трансфармаванай і дастасаванай да ўласна нацыянальнай эстэтычнай топікі. Паэт аддае перавагу пазнанню і каштоўнасцям формам духоўнага асваення рэчаіснасці, культывуе гуманістычныя прынцыпы светаўладкавання, выступае за наследаванне традыцый мінулага, раўнацэннасць і шматстайнасць культур, што спрыяе эвалюцыі грамадства, уплывае на адносіны індывідаў да прыроды і адзін да аднаго. Для мастака-адраджэнца нязменная арыентацыя на агульначалавечыя і нацыянальныя каштоўнасці, пафас непрымання гвалту, прымусу, дыктату, адстойванне права на захаванне індывідуальнасці, самасці.

На яго глыбокае перакананне, духоўны складнік, спалучаны з верай у розум, выступае дзейсным сродкам унікнення сацыякультурных канфліктаў, службыць залогам сцвярджэння найвышэйшых каштоўнасцей, у тым ліку каштоўнасці чалавека. Найбольш прэзентацыйнай, канцэптазначнай для паэта выступае традыцыя рэнесанснага гуманізму з уласцівай ёй ідэяй самакаштоўнасці асобы. Як і для прадстаўнікоў гэтага кірунку, для беларускага класіка характэрна рацыяналістычная вера ў бязмежныя магчымасці розуму, яго здольнасць спасцігнуць сэнс універсуму, духоўныя асновы светабудовы. Адраджэнская форма гуманізму, у межах якой была адкрыта наноў Антычнасць, уяўлялася паэту найбольш прыдатнай у тагачаснай сацыякультурнай сітуацыі. У сілу гістарычных і сацыяльных абставін згаданая форма гуманізму ў творчасці М. Багдановіча набывае дэмакратычны характар, новае вымярэнне спасціжэння чалавечай і культурнай рэальнасці. Дэмакратычны гуманізм важнае месца адводзіць інтэграцыі чалавека і прыроды, чалавека і грамадства.

Працягваючы традыцыю рэнесанснай думкі, М. Багдановіч у мастацка-філасофскіх штудыях абгрунтоўвае ідэю пастаяннага самаўдасканалення асобы, адстойвае гуманістычныя мэты культурнага развіцця, дасягненню якіх закліка-

ны службыць прыродны ўніверсум, грамадства і аб'ектыўныя формы культуры, мастацтва.

Паэт звяртае ўвагу і на тыя крызісныя моманты, якія падрываюць асновы гуманізму і сведчаць пра дэфіцыт агульначалавечых каштоўнасцей. Красамоўны прыклад – верш “Мяжы” (1914), дзе за шматзначнымі сімваламі і карцінамі выразна праглядаецца ідэя адчужанасці людзей, ізаляванасці і варажнечы народаў, паказваюцца згубныя вынікі ўплыву сацыяльнага прыгнечання. Варта нагадаць, што верш быў напісаны падчас Першай сусветнай вайны, таму яго змест натуральным чынам праецыраваўся на трагічныя падзеі ваенных гадоў, а карань зла гістарычных катаклізмаў бачыўся ў цывілізацыйнай раз'яднанасці, імкненні да абагачэння шляхам гвалту і забойства. Але сапраўдная першапрычына бед і пакут, згодна з логікай разгортвання галоўнай ідэі верша, крыецца не толькі ў сацыяльным пачатку, што знаходзіцца па-за чалавекам, але і ў ім самім, у яго прыродзе. Межы ва ўяўленні паэта – страшнае накіраванне, што вісіць над чалавецтвам і праракуе яму шматлікія няшчасці, выступае прычынай падаўленасці, умярцвення прыродна-жыццёвага пачатку, вядзе да адчужанасці, заняўдбаннага прыродных правоў, да страты чалавечага аблічча і чалавечых норм светабыцця:

*Нязмерны вольныя прасторы
Святой зямлі, – а чалавек
Мяжы, ірвы, тыны рабіў за векам век,
Хаваўся ў іх, як ліс у норы,
І жыў пужліва сам – адзін,
Дрыжачы, як лісцё асін,
Зласлівы, бессардэчны, хцівы,
Такі здрадлівы,
Для ўсіх чужы, зусім чужы.
Вакол яго – платы, мяжы [1, с. 274].*

Межы – грэхападзенне чалавецтва, што прычыць сутнасці жыцця, нішчыць жыццёвыя асновы чалавечага існавання і прыводзіць да адносінаў эксплуатацыі не толькі прыроды, але і чалавека чалавекам (“*Ў надмернай працы гіне тут / Галодны і абдзёрты люд*” [1, с. 274]). Раз'яднанасць людзей, фізічная і духоўная, накладвае адбітак на іх быццё, дэфармуе іх уяўленні пра каштоўнасці, маральнасць, выкідвае

на абочыну цывілізацыйнага прагрэсу. Межы, увасабляючы сабой вынік прагматычных дзеянняў людзей, непазбежна ўплываюць на іх кагнітыўныя структуры, фарміруюць пэўныя стэрэатыпы маральнай свядомасці. Жаданне адмежавацца ад свету паварочваецца негатыўным бокам – цывілізацыйнай дзікасцю, атамізмам – распадам сталых сувязей, міжасабовай ізаляцыяй. Нельга пагадзіцца з меркаваннем, што “Багдановіч быў гарачым прыхільнікам атамістычнага грамадства” [2, с. 575]. Атамізацыя грамадства, як вядома, праяўляецца ў значным зніжэнні даверу паміж людзьмі, страце навыкаў калектыўнага вырашэння праблем і калектыўнага ўзаемадзеяння ўвогуле. У падтэксце верша можна ўлавіць адказ паэта на пастаўленае ім жа самім у вершы пытанне: ці можа асоба развівацца свабодна, гарманічна, усебакова ва ўмовах падзеленага бар’ерамі, ізаляванага грамадства? Адназначна не.

У прыведзеным вершы, да таго ж, яскрава выявіў сябе феномен *адарванасці* – адчужанасці, ізаляванасці, адзіноты. Паводле Г. Адамовіч, *адарванасць* у кантэксце творчасці М. Багдановіча “выступае як філасофская праблема экзистэнцыі”, як парушэнне сувязі паміж чалавекам і прыродай, паміж чалавекам і грамадой. «Перажываючы ў асабістым жыцці “адарванасць”, канстатуючы яе наяўнасць у жыцці тагачаснага грамадства, бачачы яе ў гістарычным лёсе беларускага народа, паэт шукае формы скасавання “адарванасці”, імкнецца ператварыць “мінус-сувязі” (тэрмін Ю. Лотмана. – заўвага Г. А.), чужынства, адзіноту чалавека ў нешта прыныпова іншае. Такой формай процістаяння ў жыцці паэта стала творчасць. Праз творчасць, праз наладжванне духоўных повязей “адарванасць” у сваіх розных праявах можа быць скасаваная» [3, с. 5]. Як бачым, вызначальную ролю М. Багдановіч адводзіць пазнанню каштоўнасных форм духоўнага засваення рэчаіснасці, цвёрда ўпэўнены ў тым, што трансфармацыя светабачання цягне за сабой і змену адносін да прыроды, да свету, да людзей.

Свае светапоглядныя перакананні М. Багдановіч выяўляе праз мастацкую форму, дакладней, мастацкую карціну, пэўны дыскурс, дзе зашыфраваны аўтарскі код, аўтарскае ўяўленне пра значнасць пастаўленай ім праблемы. Таму паэтычны відарыс у паэта заўсёды суб’ектыўна афарбаваны і мае пэўна акрэсленае “ідэйнае”, светапогляднае значэнне.

Паводле праблемнай, ідэйнай накіраванасці, да гэтага верша цесна прымыкае і верлібр “Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы...”, які напісаны на год раней і арганічна спалучае ў сабе грамадзянскі і лірыка-філасофскі пачатак.

У вершы раскрываецца глыбокая думка пра сэнс чалавечага існавання, што пераклікаецца з кантаўскім параўнаннем зорнага неба і маральнага закону ў душы чалавека. У “Крытыцы практычнага розуму” І. Кант пісаў: “Дзве рэчы напэўняюць душу заўжды новым і ўсе больш моцным здзіўленнем і глыбокай павагай, чым часцей і даўжэй мы разважаем пра іх, – зорнае неба над мною і маральны закон ува мне” [4, с. 500]. Можна выказаць здагадку, што М. Багдановіч быў знаёмы з працамі нямецкага філосафа, які ў пачатку ХХ ст. карыстаўся велізарным поспехам у начытанай публікі. Несумненна, погляд М. Багдановіча магло прыцягнуць наступнае прызнанне Канта: “Маральны закон кажа мне, што я – асоба і як такая знаходжуся са светам ва ўсеагульнай і неабходнай сувязі, якая, наадварот, бясконца ўзвышае маю каштоўнасць як істоты, што думае, праз маю асобу, у якой маральны закон адкрывае мне жыццё, незалежнае ад жывёльнай прыроды і нават ад усяго пачуццёва ўспрымальнага свету...” [4, с. 500].

Паэт заклікае нас звярнуцца да розуму, каб спасцігнуць наша касмічнае яднанне з Сусветам, успрымаць свет як цэлае. Гарманічны парадак зорак у Сусвеце выклікае жаданне бачыць падобнае і ў грамадскім жыцці:

*“Бачыце гэтыя буйныя зоркі,
Ясныя зоркі Геркулеса?
Да іх ляціць наша сонца,
І нясецца за сонцам зямля.
Хто мы такія?
Толькі падарожныя, – папутнікі сярод нябёс.
Нашто ж на зямлі
Сваркі і звадкі, боль і горыч,
Калі ўсе мы разам ляцім
Да зор?”* [1, с. 278].

Можна ўбачыць канататыўнасць сэнсаў у Канта і Багдановіча, якія ў сваіх геніяльных прасвятленнях скіраваныя да пошуку гармоніі прыроды і чалавека. Як і І. Кант, М. Багдановіч супаставіў у паэтычных радках космас і душу чалавека, выказаў ідэю адзінства законаў космасу і законаў зямных, ідэю ўніверсальнай цэласнасці і тоеснасці сусветных структур. Арганічнае зліццё зямнога і касмічнага, як гэта бачылася двум мыслярам, нараджае эстэтычнае захапленне, жаданне ўпарадкаваць, згарманізаваць сусвет, паставіўшы ў цэнтр яго ідэал маральнага чалавека.

“Разам ляцець да зор” – гэта паэтычная формула духаўладкавальных пошукаў людзей, якія прагнуць спазнаць сябе, імкнуцца жыць у згодзе з маральным імператывам, знаходзячыся ў вечным пошуку ідэалу, ісціны, каб дасягнуць, кажучы словамі Мішэля Фуко, “шчасця, чысціні, мудрасці, дасканаласці і неўміручасці”.

Менавіта жыццёвы свет, з якога чэрпаецца зыходны матэрыял для тварэння, з'яўляецца дзейным актывізатарам творчых памкненняў суб'екта. Катэгорыя “жыццёвы свет” у дадзеным выпадку выступае ў якасці своеасаблівай формулы пераадолення адарванасці, адчужанасці, адпрэчнасці. Структура жыццёвага свету, як адзначае Ю. Хабермас, мяркуе формы магчымага інтэрсуб'ектыўнага ўзаемаразумення. Творчасць трымаецца на жыццёвых уражаннях, ведах, вопыце і выступае заканамерным вынікам камунікатыўных практык. Згодна з М. Багдановічам, менавіта духоўныя працэсы – галоўная рухальная сіла грамадскай эвалюцыі, а вера ў розум – сродак зняцця сацыякультурных канфліктаў.

У многіх вершах сацыяльна-антрапалагічнага гучання (“Краю мой родны! Як выкляты Богам”, “Кінь вечны плач свой аб старонцы!”, “Рушымся, брацця, хутчэй”, “Народ, Беларускі Народ!”, “Нашых дзедаў душылі абшары лясоў” і інш.) М. Багдановіч імкнецца перавесці сацыяльны канфлікт у зону дзеяння камунікатыўнай этыкі, закліканай спрыяць аналізу глабальных праблем. Глыбокі грамадзянскі смутак паэта абумоўлены тым, што чалавеку наканавана жыць у сітуацыі перманентнай адлучанасці, адчужанасці, у свеце бясконцых сацыяльных пературбацый, што не дазваляе яму заставацца самім сабой. Адчужанасць наўпрост звязана з адцураннем чалавека ад уласнай свабоды, гісторыі, сацыяльных дабротаў, у адмаўленні права на ўласны выбар. Выйсце з зоны дзеяння сацыяльных дэтэрмінантаў паэт бачыў у свабодным самавызначэнні суб'екта, рэалізацыі ім патэнцыялу, пошуку альтэрнатывы. Звяртаючыся да “сацыяльнага эквіваленту” ў вершах грамадзянскай скіраванасці, М. Багдановіч ускладаў надзею на тое, што індывід зможа не толькі выявіць прычыны сацыяльнай няроўнасці, але і паразважаць пра сэнс свайго існавання, уласную ролю ў рэальным гістарычным жыцці. У творчасці паэта незвычайны вобразны пасаж, дэталі, выразна ангажаваны матыў дзякуючы мастацка-філасофскай адрэфлексаванасці матэрыялу часта набывалі форму не лакальнага, а ўніверсальнага сэнсжыццёвага канфлікту, які міжволі прымушаў задумацца пра асновы камунікавання людзей адно з адным і з усім чалавецтвам у межах адзінай культурнай і цывілізацыйнай прасторы.

Творчая асоба прызнавалася М. Багдановічам галоўным суб'ектам, дзякуючы чаму ўзнікала і маглі існаваць шматлікія формы чалавечай культуры. Паэт ставіў задачу вывесці ўсё суквецце культурных (мастацкіх) форм з адзі-

нага духоўнага субстанцыяльнага пачатку – культуры Антычнасці, Рэнэсансу і Асветы, у цэнтры якіх быў гуманізм і рацыянальны пачатак. Зварот да Антычнасці і кананічных форм, якія актыўна эксплуатаваліся ў Новы час, жаданне прывіць іх на глебе ўласнай літаратуры аб'ектыўна ставіла апошняю, пры ўмове дасягнення ёю адпаведнага эстэтычнага ўзроўню, у адзін шэраг з літаратурамі прызнанымі, створанымі, як прынята было лічыць, прывілеяванымі цывілізацыямі. Беларуская літаратура, і ў гэтым яе важная адметнасць, мела адкрыта дэмакратычны характар, была арыентавана на ніжэйшыя слаі грамадства. Таму і гуманізм яе меў таксама дэмакратычную скіраванасць, звязваўся з прызнаннем самакаштоўнасці кожнай асобы, яе свабоды і права на развіццё нацыянальных форм культуры.

На меркаванне класіка беларускай літаратуры, мастацтва павінна ўбіраць у сябе ўвесь гістарычны вопыт развіцця мастацкай думкі і творча яго ўдасканальваць. Паэзія ўспрымалася ім у якасці самакаштоўнага духоўна-інтэлектуальнага феномена з эстэтычным пачаткам у аснове. Ён стварыў арыгінальную паэтычную аксіялогію, якая мае самадастатковы характар і не падначалена ўтылітарным патрэбам.

Асабліва заслуга класіка беларускай літаратуры ў тым, што цывілізацыйнае развіццё грамадства ён звязваў перш за ўсё з узвелічэннем чалавека як асобы, з павагай да яго, з далучэннем творчасці да гуманістычных традыцый. Менавіта з прызнаннем, са сцвярджаннем нязменных каштоўнасцей – веры ў жыццё, чалавека, прыгажосць, справядлівасць, дабро, міласэрнасць – Максім Багдановіч інтэграваўся ў каштоўнасна-сэнсавую прастору культуры. Гарачая прыхільнасць да зямлі продкаў, да гісторыка-культурнай спадчыны народа сама па сабе прадвызначала высокае грамадзянскае гучанне яго творчасці і жывіла сапраўды грандыёзную ідэю арганічнай цэласнасці, узаемазвяззі і ўзаемаўплыву нацыянальных культур.

Спіс літаратуры

1. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 1 : Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. – 752 с.
2. **Пацюпа, Ю.** Эстэтычныя погляды Максіма Багдановіча / Ю. Пацюпа // Максім Багдановіч : энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус ; рэдкал. : Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2011. – С. 571–575.
3. **Адамовіч, Г.** Жыццё і творчасць Максіма Багдановіча як прыклад “адарванасці” / Г. Адамовіч // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 3–7.
4. **Кант, И.** Критика чистого разума / И. Кант // Собрание сочинений : в 8 т. – М. : Мысль, 1994. – С. 105–124.

Анастасія АНЦІМОНІК,
аспірант кафедры гісторыі беларускай літаратуры філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

ЭКЗИСТЭНЦЫЙНЫЯ АСПЕКТЫ Ў ПАЭЗІІ АЛЕГА МІНКІНА

УДК 821.161.3

У артыкуле на прыкладзе паэтычнага зборніка “Мяне тут не было...” А. Мінкіна разглядаюцца асноўныя экзистэнцыйныя пытанні, да якіх паслядоўна звяртаецца аўтар. Феномены смерці, кахання, уласнага “я” і спасціжэння свету праз яго трагічнае ўспрыманне вынікаюць з унікальнай чалавечай экзистэнцыі, але з’яўляюцца актуальнымі для кожнага прадстаўніка *Homo sapiens*. Робіцца выснова пра прыняцце лірычным героем смерці як заканамернага фіналу існавання; у вершах праяўляюцца суіцыдальныя матывы, знітанасць вобразаў Эрасу і Танатасу, адсутнасць адназначнага адказу на пытанне самаідэнтыфікацыі суб’екта лірыкі і трагізм ва ўспрыманні навакольнага свету.

Ключавыя словы: *экзистэнцыя, экзистэнцыйныя праблемы, феномен смерці, феномен кахання, сучасная беларуская паэзія.*

Using the example of poetry from the collection “I was not here...” by A. Minkin the article examines the main existential issues that the author consistently addresses. The phenomena of death, love, one’s own “self” and comprehension of the world through its tragic perception follow from the unique human existence but are relevant for every representative of *Homo Sapiens*. There is a conclusion about the acceptance of death by the lyrical hero as a natural ending of existence; the poems show suicidal motives, a close interweaving of the images of Eros and Thanatos, there is no a clear answer to the question of self-identification of the subject of lyrics and tragedy in the perception of the outside world.

Алег Мінкін (нар. у 1952 г.) – адзін з самых выразных прадстаўнікоў так званага сярэдняга пакалення сучаснай беларускай літаратуры (сябра таварыства “Тутэйшыя”, заснаванага ў 1986 г.). На фоне эпатажных равеснікаў-паплекнікаў яго мастацкі голас гучаў цішэй, але дастаткова ўпэўнена. Паэзія А. Мінкіна вылучаецца гарманічным спалучэннем – у форме класічнага верша – драматычнага модусу мастацкасці, ненавязлівай, псіхалагізаванай спавядальнасці лірычнага героя і яго зваротам да асноўных экзистэнцыйных праблем. Пад апошнімі будзем разумець “адвечныя” пытанні, што вынікаюць з унікальнай чалавечай экзистэнцыі (ад лац. *existentia* ‘існаванне’), але так ці інакш закранаюць усіх прадстаўнікоў *Homo sapiens*. У артыкуле разгледзім аўтарскую лірыку з кнігі “Мяне тут не было...” (2018) – зборніка выбранай паэзіі, кароткай прозы і перакладаў.

Можна адзначыць, што прадстаўленія ў кнізе вершы А. Мінкіна падабраныя такім чынам, каб сцвердзіць адыход ад спадкавання М. Багдановічу, характэрнага для аўтарскай творчасці 90-х гг. мінулага стагоддзя. Як трапна заўважыў А. Бельскі, «А. Мінкін, як і калісьці М. Багдановіч, прагне растварыцца ў зорным бязмежжы, імкнецца думкай ахапіць Сусвет. Ён гаворыць пра касмізм чалавечага быцця, таксама перакананы, што мы “да зор неспазнаных ляцім” і “знікаем між зорак”. Паэт канца ХХ ст. гэтак жа, як і яго славыты папярэднік, востра адчувае недасканаласць зямнога свету, яго разлад і дысгарманічнасць: “І свет раскалоўся, як шкліна, / Не змогшы брыды, напалам...” (“Расколіна”). Таму паэта так моцна турбуе жах сённяшняга існавання “ў цемрадзі бяззвычайных сутарэн-

няў”, “у чэраве гнятлівага паўзмроку” (“Краіна ночы”)» [1, с. 41]. Гэты адыход бачыцца заканамерным і натуральным: вядома, мы па-ранейшаму “разам ляцім да зор”, але на гэтым шляху лірычнае “я” А. Мінкіна ўжо самасцвердзілася і адшукала сваё месца, творца намацаў уласную паэтычную глебу пад нагамі.

Прыцягвае ўвагу і змяшчэнне акцэнтаў з міфапаэтычнасці і нацыянальна-патрыятычнага пафасу на філасафічнасць радка. Як адзначыў І. Бабкоў, “на дыстанцаванні ад свету ў акце паэтычнага прамаўлення абаянаецца метафізічная паэзія. Што гэта такое, пакінем без яснага адказу. <...> Верш Мінкіна, тым не менш, пры гэтым заставаўся класічным і ішоў у бок наратывізацыі сэнсу, апавядальнасці. Менавіта ў акце расповеду раптоўна адчуваецца асалода ад прамаўлення, збой рэчаіснасці, а таксама форма / рыфма як момант рытмічнай арганізацыі свету. Менавіта кантэкст расповеду дазваляе Мінкіну ўводзіць у нібыта рэальны ландшафт разнастайныя транснатуральныя” [2]. На падобныя тэндэнцыі ўказвае таксама і А. Бельскі: «А. Мінкін з суровасцю, крытычнасцю ўзіраецца ў наш сучасны дзень, і разам з тым імкнецца да філасофскага светаасэнсавання свайго “я”... <...> Унутраны свет паэта надзвычай рухомы, зменлівы, таму прасякнуты рознымі пачуццямі: тут адчувальна дамінуе адраджэнская ўздымнасць, аднак ёсць месца і чалавечаму смутку, трывозе, сумненням. Паэтычная думка А. Мінкіна дзейсная сваім жывым пазнаннем быцця асобы, увогуле народа» [1, с. 41–42].

У творчасці паэта назіраецца паслядоўны зварот да такіх праяў экзистэнцыі, як *смерць, каханне, уласнае “я”* і спасціжэнне свету праз

яго трагічнае ўспрыманне (лірычны герой ведае пра сваю смерць “у фінале”, адначасова прымаючы як дадзенае ўсялякія жыццёвыя нягоды і імкнучыся ўсвядоміць немагчымасць іх канчатковага канструктыўнага вырашэння). Спынімся падрабязней на разглядзе менавіта гэтых аспектаў у паэтычных тэкстах аўтара.

Смерць для лірычнага героя – заканамернае і натуральнае заканчэнне існавання любой істоты: “Мы – водбліскі вогнішча, што адгарыць неўпрыцяям. / Мы – толькі трыцінкі вакол жарала небыцця” [3, с. 79]. У вершах А. Мінкіна паіраюць як людзі (“III. Прысвячэнні. 1. Паўлюку Багрыму”, “XCVIII. Як дагарае свечка... 8. Сабака” і інш.), так і, напрыклад, дрэвы, сонца, горад (“XIII. Дрэвы. 2. Блукаў я па парку...”, “XIV. Элегіі. Не помню, як выйшаў за горад каменны...”, “XXII. Белабог”). Аднак пераважае ўсё-такі “антрапацэнтрычнасць” скону, асабліва спробы ўсведамлення лірычным “я” непазбежнасці сваёй смерці (“LXXX. Трыпутнік. 2. Мяжа”, “LXXXVII. Хаўтурнае шэсце”, “LXXXVIII. Човен харона. Калі жыццё нашчэнт згалее...” і інш.):

*Дык ці праўда, што за той мяжой,
Што разводзіць мёртвых і жывых,
Я аблічча страчу? І няўжо
Буду толькі гноем для травы?*

*А мо ўсё ж нязведаны абшар
За таемнай рысаю зіхіцця,
І туды, як мятлушка, душа
З цела спаракнелага ўзляціць? [3, с. 80].*

З’яўляюцца ў вершах А. Мінкіна і суіцыдальныя матывы (“LXXVII. Пенаты”, “LII. Балада досведу” і інш.), у прынцыпе не характэрныя для паэзіі сярэдняга і старэйшага літаратурных пакаленняў. Чулівы да змен у знешнім свеце, лірычны герой імкнецца справіцца з перажываннямі, і самагубства бачыцца яму параўнальна нескладаным учынкам (асабліва ўлічваючы, што жыццё здаецца “дасканалым пеклам” [3, с. 86], “малацільняй” [3, с. 75], яно “бязглузда / З жылаў точыцца, нібыта кроплі цяжкія вады” [3, с. 62] і “непрыкметна, / Быццам лядзяк, распадае і знікае бяследна” [3, с. 68]):

*Я вызнаў тайну штучнай флёры –
І жылы ў роспачы ўспароў,
Бо жыць у свеце непамысным
Больш не хацеў... А з жылаў пырснуў
Раствор смярдзючы, а не кроў! [3, с. 53].*

Асобнай увагі заслугоўваюць радкі: “рэж жылы ў ванне / бо ружа вяне / су-дакрананне” [3, с. 88], што стылістычна і эстэтычна вылучаюцца на фоне ўсёй творчасці аўтара. Хоць знаходзяць там сваё месца і клішэ, звязаныя са “смер-

цю-каструхай” [3, с. 88]: скон атаясамліваецца з холадам (“LXXI. Інтэрнат. Гадзіннік спыніўся...”, “LXXIX. Магілы”), забыццём (“XXXVII. Скупое сонца”, “XCV. Паводле Амара Хаяма. 4. Забыццё”), адпушчэннем грахоў (“XXV. 1. Тыран”). Адметны марталны вобраз вымаляваўся ў вершы “XCVIII. Як дагарае свечка... 8. Сабака”, калі смерць гаспадара ўспрынялася жывёлай як здрада:

*Сабака – ён адданы чалавеку,
Ён вые, калі ты сышоў навек,
Не разумее, чаму татка родны
Ляжыць каля яго, няўзрушны і халодны,
Крыўдуе, як ты мог настолькі здрадзіць,
Што ўжо не можаш ні абняць,
ні на галаве наладзіць [3, с. 112].*

Яшчэ адзін цікавы прыклад – небыццё хаты; у вершы з гэтым вобразам смерць яскравым чынам рэалізуецца праз метафару высахлых мух. Мала таго што самі насякомыя мёртвыя, дык яны яшчэ і ў павуцінні – моцная сугестыўнасць дасягаецца за кошт выбудоўвання складанага вобраза. І далей па тэксце дадатковы марталны маркёр – ціша “мёртвая”:

*Я... увайшоў. Анікога. На сценах іпалеры
Паабдзіраныя. Смецце. Прыцяты ляжак.
Рэшткі аконнага шкла выскаляе і шчэрыць
Шыба, забітая дошкай гнілой наўскасяк.
На павуцінні пад столлю збой высахлых мух.
Мёртвая ціша... [3, с. 16].*

Але магчымае і прымірэнне з заканчэннем быцця – за кошт пераліку традыцыйных дзеянняў у абыходжанні з трупам, калі ў паэтычным універсуме нанізаныя дзеяловы і назоўнікі нібыта дапамагаюць спакойнаму прыняццю смерці і ўвядзенню яе ў распарадак дня жывых: “Нябожчыка продкі не клалі ў магілу пад крыж: / Укопвалі слуп паміж іншых слупоў незлічоных, / Акораны дбайна, садзілі нябожчыка ў човен, / І спальвалі човен, і попел збіралі ў гладыш” [3, с. 65].

Часам мастацкае ўвасабленне ў вершах А. Мінкіна знаходзіць злучанасць Эрасу (цяга / схільнасць / імкненне да жыцця, інстынкт жыцця) і Танатасу (цяга / схільнасць / імкненне да смерці, інстынкт смерці), паняцце якіх у мінулым стагоддзі актыўна ўвёў у псіхааналіз З. Фрэйд, узяўшы за аснову канцэпт Танатасу, што распрацавала С. Шпільрэйн, вучаніца К. Г. Юнга. Такая знітаванасць выразна прасочваецца ў вобразе Машэкі з верша «LXIX. Літаратурныя фрагменты. 4. Машэка “Магіла льва”»: “І я вось – мярцвяк без кахання – зробіўся я ценем, / Блукаю бязмэтна, не маю апірышча ў све-

це” [3, с. 66]. У іншым тэксце лірычны герой-нябожчык заклікае закаханых легчы на магільны грудок і абняцца: “*Холадна ў цеснай труне – / Целаў сваіх цеплынёю сагрэйце мяне*” [3, с. 79].

Што непасрэдна да кахання, то збольшага ў паэзіі аўтара яно не мае формы цяперашняга часу (вершы “LX. Кай. 3. Герда”, “XL. О, не запальвай, горад сонны...”, “XXXIII. Рака”, “XLI. Блукалі мы ў цьмяным святле ліхтароў...” і інш., у якіх дадзенае інтымнае перажыванне альбо мінулае, альбо – значна радзей – магчымае ў будучыні) і па сутнасці ўяўляецца лірычнаму герою не самым прыемным пачуццём:

*Адрынулі ў змрок акіяны лятункаў,
І холадна звонку, і пуста знутры,
І марна, й няма дзе шукаць паратунку
Ад шчупняў, якія праткнулі муры.*

*Бліжэй і выразней кашчавыя пальцы
Жахлівых раслінаў, што смокчуць цяпло...
Дык вось што такое каханню паддацца* [3, с. 68].

Падобны неардынарны дэструктыўны вобраз знаходзім і ў вершы “Апошняе каханне”, у якім яно паўстае канём, “*што вершнікаў разносіць на шматкі*” [3, с. 57]. І толькі зрэчас у тэкстах любоў выступае своеасаблівай сэнсавымяральной велічыняй, якая дазваляе спазнаваць сябе праз іншага чалавека:

*І, глухі, невідушчы, бязважкі, парожні,
Іншым поўнюся сэнсам, і слыхам, і зрокам,
І, знікаючы, бачу: ў абдымках апошніх
Мы да зорак ляцім і знікаем між зорак*
[3, с. 44–45].

Увогуле ж асабістае “я” лірычнага героя цесна злучана з канцэптам радзімы, роднага краю, зямлі продкаў (“VI. Sta viator”, “IX. Лясное возера”, “XLIX. Эцюды. Марна вакол ліхтароў ззяюць дрогкія німбы...”, “LXVIII. Бэз. 1. Хутар”, “XIV. Элегіі. Што я – без Радзімы?..” і інш.). На шляху самаспасціжэння (герой шукае адказ на пытанне “хто я?” ў такіх тэкстах, як “LXIV. Вершаскладанне. Адранку вецер вар’яцеў...”, “XXVII. Самота”, “LXXXIV. Куфар” і інш.) Бацькаўшчына нярэдка становіцца фундаментальнай асновай для развіцця і станаўлення асобы:

*Што я – без Радзімы?
Я – цень, цень без рэчы,
без рэчышча рэчка,
без кветак шыпышына,
без часу прастора* [3, с. 22].

Але нават прыналежнасць да родных мясцін не дапамагае лірычнаму суб’екту супрацьстаяць болю і адчаю, якімі, паводле яго назіранняў, насычаны быццё і навакольны свет. У вершах

А. Мінкіна трагічнае светаўспрыманне адыгрывае адну з дамінантных роляў і прадвызначае мінорнасць тэкстаў (“LXXXIX. Афрадыта. 4. Страчаны Рай”, “I. Сурма”, “XIV. Элегіі. Не помню, як выйшаў за горад каменны...”, “LXXX. Трыпутнік. 1. Вецер і дрэва” і інш.). Там і перакананне, што “*не ўцячы / Ад роспачы нікому і ніколі*” [3, с. 7], і “*боль невылечны*” [3, с. 80], калі “*ніякае ўжо каханне, нікая ў свеце забавка / Не вытравяць той пустэчы, не змогуць суняць той боль*” [3, с. 84], і страта “*сэнсу існавання, і веры ў сваё прызначэнне*” [3, с. 53]. І ўсё ж застаецца месца для надзеі на выратаванне і спакой нават насуперак заведзенаму парадку рэчаў:

*Новы лад быццам чад – кожны з нас угарэў,
Аніхто не ўцялеў у яго мясарэзцы...
Сябра мой, супыніся пад шатамі дрэў,
Што растуць на тым самым, прыроджаным,
месцы.*

*Прыхініся да цёплай шурпатай кары,
Змружы вочы – і ўраз знікне ўсё, што здаецца.
Зстанеца адно шолах лісіця ўгары
І яшчэ штось знутры, што заўжды застаецца*
[3, с. 20].

Такім чынам, у паэтычнай творчасці Алега Мінкіна рэпрэзентуюцца такія экзістэнцыйныя аспекты, як феномен смерці (скон успрымаецца натуральным фіналам існавання, а суіцыдальныя матывы з’яўляюцца ў адказ на недасканаласць жыцця), феномен кахання (злучанасць эратычных і танатычных вобразаў, немагчымасць кахання ў цяперашнім часе), пытанне самаідэнтыфікацыі (адсутнасць адзінага адказу на пытанне лірычнага героя, кім ён ёсць, а таксама яго частая знітаннасць з радзімай як абстрактным канцэптам) і трагічнае светаўспрыманне (немажлівасць прымірэння з навакольным светам, напоўненым болем і адчаем). У лірыцы Алега Мінкіна выявіўся вопыт духоўных драм лірычнага героя-сучасніка, які жыве ў пераломныя, звышнапружаныя для чалавека часы, што абавязкова абвастраюць напамістываную і ў той самы час “будзённую” тэму смерці.

Спіс літаратуры

1. **Бельскі, А. І.** Сучасная беларуская літаратура: Станаўленне і развіццё творчых індывідуальнасцяў (80–90-я гг.) / А. І. Бельскі. – Мінск : Нар. асвета, 1997. – 223 с.
2. **Бабкоў, І.** 3 эсэ “Алег Мінкін і Каралеўства Беларусь” [Электронны рэсурс] / І. Бабкоў. – Рэжым доступу: <https://iharbabkou.livejournal.com/16289.html>. – Дата доступу: 21.01.2020.
3. **Мінкін, А.** Мяне тут не было... : паэзія і проза / А. Мінкін. – Мінск : Кнігазбор, 2018. – 276 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 29 красавіка 2020 г.

Антон Францішак БРЫЛЬ

“СКАРГА НА ДОЎМАНТАЎ” ЁАХІМА ТАМАШЭВІЧА: КАНТЭКСТ І ДАТАВАННЕ ВЕРША

Верш “Езусу Цвецінскаму скарга на Доўмантаў” Ёахіма Тамашэвіча вядомы з рукапіснай “Беларускай хрэстаматы” Браніслава Эпімаха-Шыпілы і ўпершыню згаданы ў друку Яўхімам Карскім [1, с. 76]. Поўны тэкст хрэстаматыі разам з нарысам яе гісторыі можна знайсці ў трэцім томе “Даследаванняў і матэрыялаў” Міколы Хаўстовіча [2, с. 215–285]. Цікавая нам “Скарга на Доўмантаў” – грубая, але на свой лад дасціпная інвектыва, складзеная ў выглядзе трохі фамільярнага звароту да Бога (тут і далей цытаты падаюцца сучасным правапісам):

*Божа наш, Цвецінскі Езу!
Можа я не ў сваё лезу,
Што я смею спытаць Цябе,
За што Ты крыўдзіш Сам Сябе?
Доўманты ж Цябе абкралі,
З шалуднёў панамі сталі.
.....
А цяпер гэты прахвосты,
Пятрус з Янкам, крутахвосты,
Ірвуць што ім ні папала,
Хоць і крадуць, усё мала... [2, с. 240–241].*

Пазнака ў канцы тэксту паведамляе, што верш перапісаны ў хрэстаматыю 1890 г., а яго меркаваны аўтар – Ёахім Тамашэвіч. У чацвёртым томе “Даследаванняў і матэрыялаў” прыводзяцца некаторыя біяграфічныя звесткі пра аўтара, выяўленыя М. Хаўстовічам і В. Мартысюком. Ёахім (Яфім Фаміч) Тамашэвіч служыў з 1821 г. асэсарам лепельскага суда, а пазней – лепельскім падкаморыем, быў узнагароджаны ордэнам Св. Уладзіміра IV ступені. Імя яго ёсць сярод падпісчыкаў выдання паэмы “Пан Тадэвуш” А. Міцкевіча ў беларускім перакладзе В. Дуніна-Марцінкевіча [3, с. 306–307]. Да гэтых звестак можна яшчэ дадаць, што электронны інвентар віленскіх могілак Росы [4] паказвае, сярод іншых, такое надмагілле (Stara Rossa, Sektor 13-d, nr. 059):

*S. P.
Joachim
TOMASZEWICZ
Podkom. Lepel
Stroskana familia
1792–1861
Pokój Jego Duszy*

Нельга не зацікавіцца, што за падзеі прывялі да стварэння “Скаргі на Доўмантаў” і калі

менавіта яна была складзеная. Яшчэ Рыгор Семашкевіч – першы, хто ўзяўся аналізаваць твор Тамашэвіча, – заўважыў, што верш “напісаны, як відаць з яго зместу, на канкрэтных фактах той мясцовасці, з якой паходзіў аўтар” [5, с. 55]. Сапраўды, нішто ў тэксце не змушае падазраваць жарт альбо іншасказанне. Зыходзячы з гэтага, Р. Семашкевіч меркаваў, што Доўманты кралі з мясцовага касцёла паднашэнні парафіян [5, с. 55–56]. М. Хаўстовіч, каментуючы верш, заўважыў, што ў Цвеціне быў не касцёл, а царква, і што зварот на каталіцкі лад да “Езуса Цвецінскага” можа ўказваць на часы уніі [2, с. 275]. Як мы ўбачым далей, назіранні абодвух даследчыкаў ідуць у слушным кірунку, хоць і патрабуюць некаторых дапаўненняў.

Перш за ўсё, старыя звычаі пасля скасавання уніі трымаліся доўга, і ў выпадку Цвецінскага прыхода гэта добра задакументавана. У 1865 г. А. Рачынскі, наракаючы на нядаўнія на той час перажыткі “лацінства” сярод былых уніятаў, паведамляў: «В церкви с. Цветина хранилось деревянное изображение “пана Езуса”, которое в Великую Пятницу укладывалось в гробе и уносилось в алтарь при плаче народа, а в Светлое Воскресенье вынималось, облачалось в светлые одежды и укладывалось в отворенный гроб, перед которым кленчили, с польскими молитвенниками в руках, добродушные крестьяне» [6, с. 346–347].

Такім чынам, звяртаючыся да “Езуса Цвецінскага”, Тамашэвіч нагадвае чытачам пра тамтэйшую шанаваную выяву. Яна сапраўды паходзіла з уніяцкіх часоў, але заставалася ў царкве яшчэ доўгія гады і называлася на стары лад. Значыцца, каталіцкі зварот Езу не дапаможа нам датаваць верш. Заўважым затое, што сувязь цвецінскай статуі менавіта з Вялікаю пятніцаю, з пакутамі і смерцю Хрыста, магла паўплываць на тон асобных радкоў (“А Ты, Езу, бяднюсенькі, / Ты наш Божа мілюсенькі!”).

Трохі звестак пра Доўмантаў і пра іх звадку з Цвецінскім прыходам можна адшукаць у тагачаснай перыёдыцы. Самы яркі эпизод занатаваны ў часопісе “Krzyż a miecz”, які выходзіў у Познані – без паўнатэкставага пошуку па адсканаваных старых газетах я, прызнаюся, ніколі б яго не знайшоў. У 1850 г. часопіс надрукаваў карэспандэнцыю пад назваю “Jeszcze z notatek Litwina”, дзе расказвалася, што ў 1844 г. цвецін-

скі прываслаўны святар Арлоўскі абвінаваціў уладальніка вёскі Яна Доўманта не менш як у абрабаванні царкоўнай касы. Паводле аўтара нататак, абвінавачанне было хлуслівае, а судовая цяганіна ледзь не давяла Доўманта да банкруцтва [7, с. 167–168]. Некалькі менш яркіх, але карысных фактаў прынесла газета “Виленские губернские ведомости”. У верасні 1858 г. Івана Фларыянавіча Доўманта і святара цвецінскай царквы Арлоўскага выклікалі ў Дзісенскі павятовы суд “по делу о фондушовых землях, отторженных якобы помещиком Флерианом Довмонтом от Цвечинской церкви” [8, с. 439]. Апроч таго, у 1856 г. Пётр Фларыянавіч Доўмант судзіўся ў Дзісенскім павятовым судзе па грашовай справе з нейкай Марыяй Глінскай [9, с. 222], а ў 1857 г. па той жа справе ў віленскую палату грамадзянскага суда выклікалі ўжо спадкаемцаў Пятра Фларыянавіча [10, с. 483].

Такім чынам, “*Пятрусь з Янкам, крутахвосты*” – гэта, гледзячы па ўсім, браты Пётр і Ян (Іван) Фларыянавічы Доўманты, якія мелі доўгую гісторыю маёмасных канфліктаў з цвецінскай царквой. Без дадатковых звестак цяжка сказаць, хто меў у спрэчках рацыю, але ясна, што языкатаму суседу не бракавала нагодаў абвясціць, быццам Доўманты абкралі самога Езуса Цвечінскага. Абвінавачанне ў рабунку ў 1844 г., безумоўна, прыцягвае ўвагу ў першую чаргу, аднак тэкст верша ці не лепей пасуе да зямельных спрэчак. Па-першае, у нататцы пра рабунак не згадваецца Пётр, які ў вершы выступае побач з братам. Пытанне пра зямлю, быццам бы забраную Фларыянам Доўмантам, відавочна, закранае абодвух яго сыноў. Па-другое, заява Тамашэвіча, што Доўманты “*з шалуднёў панамі сталі*”, больш лагіч-

на выглядае ў размове пра меркаванае прысвойванне зямлі. Але агульны пералік скрадзенага ў вершы ўключае і *цялушак*, і *кудзелю*, і *залатоўкі* і не пасуе, калі браць яго літаральна, ні да аднаго з вядомых нам эпізодаў звадка. Магчыма, гэта гіпербала, але нельга выключыць, што ў нейкі год гучалі і такія абвінавачанні. У кожным разе, пра абодвух братоў верш яўна гаворыць як пра жывых, так што з’явіцца ён мусіў не пазней за 1857 г., калі замест Пятра ў судзе ўжо выступалі яго спадкаемцы. Для больш дакладнага датавання прыдаліся б дэталі судовых спраў, а таксама і дата смерці Фларыяна Доўманта – бо калі б ён быў жывы на час напісання верша, то дасталася б, відаць, і яму заадно з сынамі.

Спіс літаратуры

1. Карский, Е. Белорусы / Е. Карский. – [S. I.], 1922. – Том III : Очерки словесности белорусского племени. 3. Художественная литература на народном наречии.
2. Хаўстовіч, М. Даследаванні і матэрыялы / М. Хаўстовіч. – Warszawa, 2017. – Т. 3.
3. Хаўстовіч, М. Даследаванні і матэрыялы / М. Хаўстовіч. – Warszawa, 2018. – Т. 4.
4. *Cmentarz na Rossie w Wilnie*. Badania Inwentaryzacyjne [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/>.
5. Семашкевіч, Р. Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе / Р. Семашкевіч. – Мінск, 1971.
6. Киприанович, Г. Жизнь Иосифа Семашки, митрополита Литовского и Виленского, и воссоединение западно-русских униатов с православною церковью в 1839 г. / Г. Киприанович. – Вильна, 1893.
7. *Krzyż a Miecz* : pismo literacko-polityczne. – 1850. – № 21.
8. *Виленские губернские ведомости*. Отдел второй, местный. – 1858. – № 38.
9. *Виленские губернские ведомости*. Отдел второй, местный. – 1857. – № 25.
10. *Виленские губернские ведомости*. Отдел второй, местный. – 1857. – № 49.

Працяг. Пачатак на с. 10.

8 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Сямёна Падокшына (1931–2004), філосафа, гісторыка культуры

9 сакавіка – 205 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Пагоскага (1816–1874), педагога, пісьменніка, выдаўца

10 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Васіля Супруна (1926–2007), краязнаўцы, археолага, паэта

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Гасцюхіна, акцёра, народнага артыста Беларусі

14 сакавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Валянціна Смышляева (1891–1936), расійскага акцёра, рэжысёра, педагога, тэатральнага дзеяча, заслужанага артыста Расіі. У 1922–1926 гг. – мастацкі кіраўнік Беларускай драматычнай студыі ў Маскве

125 гадоў з дня нараджэння Барыса Звінаградскага (1896–1982), мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Паўла Дубашынскага (1931–2000), акцёра, народнага артыста Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Паўла Місько (1931–2011), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Валянціны Антаневіч (1951–2004), музыказнаўцы

16 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Любові Гарэлік, літаратуразнаўцы, крытыка

75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Кірычэнка (1946–2018), акцёра, народнага артыста Беларусі

17 сакавіка – 275 гадоў з дня нараджэння Яна Давіда Голанда (1746–1827), нямецкага кампазітара, прыдворнага капельмайстра ў радзівілаўскім тэатры ў Нясвіжы, аўтара беларускай аперэты “Агатка”, выкладчыка музыкі ў Віленскім універсітэце

90 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Лісоўскага (1931–1970), мастака

19 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Генадзя Кісялёва (1931–2008), гісторыка, літаратуразнаўцы, пісьменніка, археографа

75 гадоў з дня нараджэння Генадзя Сурмы (1946–2002), мастака

20 сакавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Майсея Кульбака (1896–1937), яўрэйскамоўнага паэта, празаіка, драматурга

110 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Старчкова (1911–1968), мастака, сцэнографа

Заканчэнне на с. 52.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

З народнай фразеалогіі

Мікола ДАЊІЛОВІЧ,
доктар філалагічных навук

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З НЕРЭАЛЬНЫМ ВОБРАЗАМ

Калі гаворка заходзіць пра фразеалагізм як адзінку мовы, то амаль заўсёды адзначаюць такую яго асаблівасць, як вобразнасць. Сапраўды, у аснове многіх фразеалагізмаў ляжыць вобразнае ўяўленне, якое спадарожнічае фразеалагічнаму значэнню. Вобразнасць вызначаецца як сумяшчэнне дзвюх карцін – літаральнай, абазначанай зыходнымі значэннямі слоў, што ўвайшлі ў склад фразеалагізма, і пераноснай, адпаведнай дэнагатыўнаму значэнню самога фразеалагізма. Вобразныя фразеалагізмы, як правіла, адпавядаюць пераменным словазлучэнням і сказам, якія суадносяцца з разнастайнымі з’явамі рэчаіснасці, што бытуюць на самай справе. Напрыклад, значэнне ‘чалавек, рэзка непадобны на іншых людзей сваімі паводзінамі ці знешнім выглядам, не такі, як усе’ фразеалагізма *белая варона* матывуецца анамальнай з’явай у прыродзе, калі сярод чорна-шэрых варон у рэдкіх выпадках бываюць і вароны з белым апярэннем, што выклікана адсутнасцю ў іх арганізме нармальнай пігментацыі. Тут у фразеалагізме перад намі вобраз жывой істоты, якая існуе ў рэчаіснасці.

У беларускай дыялектнай мове вылучаецца група фразеалагізмаў, заснаваных на немагчымых у жыцці прадметах, сітуацыях, працэсах. У лінгвістыцы яны кваліфікуюцца як фразеалагізмы з нерэальным вобразам. Як адзначае І. Лепешаў, “хоць амаль усе з гэтых і падобных фразеалагізмаў не могуць быць супастаўлены з эквівалентнымі свабоднымі словазлучэннямі з-за немагчымасці іх утварыць, але ў іх адчуваецца выразны намёк на матывацыю, яны ўспрымаюцца як вобразныя, толькі з нерэальным вобразам у аснове іх назвы” [1, с. 58].

Несапраўднасць фразеалагічнага вобраза выклікана лагічна-прадметнай і сэнсавай неадпаведнасцю сканструяванага пазамоўнага малюнка чалавечаму досведу і ўсталяваным моўным стэрэатыпам. Для стварэння такога вобраза мадэлююцца наступныя карціны:

1. Немагчымыя рэаліі, якіх у адпаведнасці з законам і прыроды, грамадства і чалавека не бывае ў рэчаіснасці:

З ветру вярхоўкі (вяроўку) саўе. Ухв. Вельмі спрытны, умелы хто-н. *Папрасі яго, ён паможэ, ён што хочаш зробіць, зь ветру вярхоўкі саўе.* Нача Воран. *Макар – чалавек майсьцеравы – зь ветру вярхоўкі саўе.* Ляпёшкі Іўеў. *З ветру вярхоўку саўе.* Залескія Воран. (МСГВ, 590)*.

І петухі нясуцца ў каго. 1. Каму-н. вельмі шанцуе. *Ён шчасыць мая, у яго і пятахі нясуцца.* Чырвонае Сяло Зэльв. (ЗНФ, 40). 2. *Іран.* Хто-н. любіць выхваляцца. *І ты верыш ёй? У яе й петухі нясуцца. Гэта ш выхваляцца!* Моцевічы Лід. (ЗНФ, 40).

На бягу (на хаду) блыху падкуе. Ухв. і няўхв. Вельмі знаходлівы, спрытны, умелы ў сваіх учынках, у якой-н. справе. *Манін зяць удатны [удалы], на бягу блыху паткуе, у яго так усё ў руках і гарыць.* Вараны Бераст. (ЗНФ, 50). *Ні знаяця вы нашага Зайца! Гэта ш такі камбінатар... Ён на хаду блыху паткуе.* Ражанка Шчуч. (ЗНФ, 50).

Як вош брэша (кашляе) праўда. *Іран.* Зусім не (праўда). *Думаяш, ён табе скажа праўду. У яго такая праўда як вош брэша.* Алекшыцы Бераст. *Ні слухай ты яго, гэта такая праўда як вош кашляе.* Алекшыцы Бераст.

2. Магчымыя, але практычна нездзяйсняльныя з’явы. Дапусціць існаванне іх можна, але яны выглядаюць як анамальныя, ненатуральныя, што выходзяць за межы ўсталяванай практыкі:

Абедзве рукі левыя ў каго. Асудж. 1. Хто-н. нязграбны, не можа ўтрымаць якія-н. рэчы, прадметы. *Ізноў талерку разьбіла. Ну што ты зробіш, як абедзьве рукі левыя.* Смаргонь Смарт. 2. Хто-н. няўмелы. *Такога няўмеку я яшчэ ні бачыла. У цябе што, абедзьве рукі левыя?* Гервяты Астр.

* Ілюстрацыйныя прыклады ўжывання фразеалагізмаў узятыя пераважна з нашага “Фразеалагічнага слоўніка гаворак Гродзеншчыны” (ФСГ). Калі падаецца прыклад з іншай крыніцы, то, акрамя назвы вёскі і раёна, ён суправаджаецца ў дужках скарачэнным абазначэннем гэтай крыніцы і лічбавай нумарацыйнай старонкі, з якой выпісаны прыклад.

Дзверы (вароты, клямку) кілбасамі (каўбасамі) завязваць (абвешваць). *Пераважна жарт.-іран.* Жыць багата, заможна, мець усяго ў дастатку. *І калі ўжэ яму будзя хваціць... Дзверы кілбасамі завязвая, і ўсё яму мало.* Аздобічы Шчуч. *Сын то багаты, грошай ні ведая куды дзяваць, і ўсяго мая, у яго вароты кілбасамі завязаныя.* Моцевічы Лід. – *Скажаш, раней ляпэй жылося? – А то не – каўбасамі клямку завязвалі... Вішнеўка Зэльв.* *А што вы думалі, гэто вам ні пры Польшчы каўбасамі дзверы абвешваць.* Конна Зэльв.

Зачапіцца языком за плот. *Іран.* Доўга займацца пустымі размовамі, пляткарыць. Як правіла, на вуліцы. *Мая недзі зачাপілася языком за плот, а на пліце бульба выкіная.* Дзітва Лід.

Казу ў воз запрагаць. Рабіць стаўку на таго, ад дзейнасці якога на самай справе не могуць быць добрыя вынікі. *Ты думаяш, што ён табе паможа. Ой, наўрат. Мне здаецца, што ты казу ў вос запрагаеш.* Папрасі лепей якога піньсіянера, то большы толк будзя. Збляны Зэльв.

Рэшатам ваду насіць. Займацца малаэфектыўнай ці пустой, непатрэбнай справай. *Цэлы дзень працаваў, а вышла, што рэшатом ваду насіў.* Кямелішкі Астр. *Назарабляеш ты там. От, наносіш рэшатом вады.* Сакольнікі Свісл.

Хоць вочы зашывай. 1. Не спіцца, не бярэ сон. *У міне як толькі прыдзя ноч, то хоць вочы зашывай, а днём ходзячы магу заснуць.* Пеляса Воран. 2. Вельмі хочацца спаць. *Не магу больш чытаць, так спаць хочацца, хоць ты вочы зашывай.* Зенявічы Навагр. 3. Вельмі сорамна, брыдка, няёмка перад кім-н. *Лягнула языком ні падумаўшы, а ціпер так брытка, хоць ты вочы зашывай. Як зь людзьмі сустракацца? Задварані Свісл.* *Ну й вырабіла я сама сабе фокуса, што хоць ты вочы ціпер зашывай.* Ханявічы Свісл.

3. Фантастычныя рэаліі, якія з’яўляюцца прадуктам чалавечай фантазіі, выдумкі, вынаходліваасці думкі:

Душу выняць і пасаліць з каго, каму. Няўхв. Моцна здэкавацца з каго-н., замучыць пагрозамі, прыставаннем і пад. *Воны душу вымуць і पोсяць.* Запясочча Жытк. (ТС-4, 192).

У руках мыш гняздо звіла ў каго. Няўхв. Хто-н. марудлівы, павольны, няспрытны. *У калхозі ўсім пароўну плацяць. Але ж адна наробицца, а ў другое, як кажуць, у руках мыш гняздо звіла.* Альшаніца Івац. (ФСК, 254).

Хоць з камяня лыка надзяры. Абавязкова, нягледзячы ні на што, любымі сродкамі (зрабіць што-н.). *Начальнік тады мне кулаком пад нос і кажа: “Ты мне тут ні крычы, ідзі і да заўтра хоць с камяня лыка надзяры, а каб у калхоз усе запісаліся”.* Ранявічы Свісл.

Некаторыя фразеалагізмы гэтага тыпу ўтвораны па матывах фальклорных, казачных твораў:

Жалезнага бобу пад’есці (з’есці, наесціся) трэба. Няўхв. Набрацца вялікага цяжару, мець незвычайную вытрымку. *С такім упартым пагаварыць, то трэба жалезнага бобу пад’есці.* Пана-ра Смарг. (СГВ, 589). *З ім жыць – трэба жалезнага бобу пад’есці.* Лылойці Смарг. *Гэта такі чалавек: з ім дагаварыцца, то трэба бобу жалезнага з’есці.* Косцевічы Астр. *З ім гаварыць, то трэба ўперад жалезнага бобу наесца.* Чамяры Сл.

Загнаць у казіны рог каго. Цалкам падпарадкаваць каго-н. *У казіны рог яна загнала чалавека.* Саланое Віл. (СПЗБ-2, 200).

Пячоныя галубкі ў раток ляцяць каму. Ухв. Каму-н. вельмі шанцуе на багацце, на розныя жыццёвыя выгоды. *Нашай Ірэне пячоныя галубкі ў раток ляцяць: за сваім мужыком ні аб чым ні дбае, а ўсё мае.* Аляксандравічы Дзятл.

Усе козы ў золаце ў каго. 1. У каго-н. самы шчаслівы перыяд жыцця, без турбот і клопатаў. Звычайна пра дзяцей, падлеткаў. *У вас, дзеці, яшчэ ўсе козы ў золаце, гуляйце ат, пака малыя.* Лылойці Смарг. *У Сьветкі яшчэ ўсе козы ў золаце, ні пра што думаць ні трэба.* Косцевічы Астр. 2. Хто-н. ні пра што не думае, каму-н. усё роўна. *Сьпіць як пішаніцу прадаўшы, а работы мора. Ды што яму, у яго ўсе козы ў золаце.* Вішнева Смарг.

4. Супярэчлівыя рэаліі і думкі, якія несумяшчальныя, выключаюць адна адну. Напрыклад, у фразеалагізме іранічна-жартаўлівага характару вясною бульбы адкапаць ‘ніколі не аддзячыць каму-н. за што-н.’ сутыкаюцца дзве з’явы (вясна і капанне бульбы), якія ў сапраўднасці разам быць не могуць, таму што бульбу вясною яшчэ толькі садзяць, а не капаюць: *Дзякуй, што памох сумкі прынясьці, я табе вясною бульбы аткапаю.* Пеляса Воран.

Іншыя прыклады:

Ад рыбы ногі засталіся. *Іран.* Нічога не (засталася). *Дахат ляцеў, думаў, пад’ем смайнаго, а там усё ўжэ ізеўшы, нічога мне ні асталося, асталіся ад рыбы ногі.* Старая Руда Гродз.

З саней у жыта скакаць. *Іран.* Хлусіць, гаварыць што-н. нелагічнае, непраўдападобнае. *Ні вельмо хочуць цібе слухаць, бо зноў ты пачаў с саней у жыто скакаць.* Апечкі Стаўб. (ЗНФ, 3).

Чакаць зімою кветак. Бяздзейнічаць, быць пасіўным, не праяўляць актыўнасці ў чым-н. *Ні чакай зімою кветак, а сама заляціся да старшыні і папрасі чаго табе трэба.* Астравец Астр.

Пры высвятленні пытання, якія праявы выбіраюцца для стварэння нерэальнага вобраза, выявілася, што яны могуць быць самымі рознымі. Адзначым найбольш тыповыя, што ахопліваюць пераважную частку аналізаваных фразеалагізмаў.

Найбольшую колькасць складаюць антрапацэнтрычныя вытокі фразеалагізмаў, звязаныя з характарыстыкай чалавека, яго ўласцівасцямі, дзе-

яннямі. І гэта невыпадкова. Як адзначаюць даследчыкі, “у цэнтры фразеалогіі знаходзіцца чалавек, які ў беларускіх фразеалагізмах ахарактарызаваны з розных і найбольш значных бакоў яго існавання” [2, с. 4]. Вельмі часта лексічнымі кампанентамі такіх фразеалагізмаў выступаюць саматызмы – словы, што абазначаюць часткі цела:

Аж нагамі вушы дастае бяжыць. Гумар. Вельмі хутка. *Бач, як спужаўся, бяжыць аш нагамі вушы дастае.* Купіск Навагр. *Ото ш бяжыць аж нагамі вушы дастае.* Любча Навагр.

Аж ногі за вушы заплятаюцца ў каго. Гумар. Хто-н. вельмі хутка (бяжыць). *Глян, які лёхкі: ляціць аш ногі за вушы заплятаюцца.* Дзеткі Воран. *Бяжыць аш ногі за вушы заплятаюцца, як віхар.* Малюкі Воран.

Вочы ў жменю ўзяць. Уважліва прыгледзецца, каб убачыць, зразумець. *Табе трэба вочы ў жменю ўзяць ды паўзірацца, хто каля цібе круціцца, якія таварышы ў цябе – адны п’яніцы.* Шылавічы Сл. (СГВ, 582).

Вочы ў лапці абуць. Не заўважаць, не бачыць відавочнага. *Мужык ніяк дама што вытварая, уся вёска гудзіць, а яна ні бачыць – вочы ў лапці абула, ці што?* Ліпкунцы Воран.

Зубы запацелі ў каго. Няўхв. Хто-н. не столькі працуе, колькі размаўляе, займаецца пустымі размовамі. *Я бачу, як ты робіш, ат твае работы ў цябе зубы запацелі.* Пячоўшчына Валож.

Жывот да спіны (да грудзей, да хрыбетнай косці) прысох (прырос) у каго. Жарт. 1. Хто-н. вельмі зблажэў, схуднеў. *Дакуль ты, дзяўча, будзьяш худзец, у цябе ўжэ жывот да спіны прысох.* Мілявічы Маст. *Нешто ў цябе жывот да грудзей прысох, мусі, жонка ні корміць.* Воўпа Ваўк. *У магазінішчыцы дык жывот да спіны прырос, як усё падаржала, дык сабе нічога ўзяць ні можа.* Зенявічы Навагр. 2. Каму-н. вельмі захацелася есці. *Баба, дай чаго паесці, а то жывот да спіны прысох.* Драпава Сл. *Пасля гэтага паходу ў мяне жывот прысох да хрыбятняй косці, ваўка магу зьесці.* Хутар Праважа Воран. *Але ш прагаладаўся, жывот прысох да хрыбятняй косці.* Янаўляны Лід.

Жывот на носе вісіць у каго. Іран. Хто-н. вельмі тоўсты, пузаты. *Відаць, табе добра жывецца, калі жывот на носі вісіць.* Яна такая тонкая, а ў яго жывот на носе вісіць. Падбалоцце Зэльв.

Язык за вушы закручваецца ў каго. Няўхв. Хто-н. празмерна балбатлівы, гаворыць многа лішняга. *Ні давярай яму сваіх сякрэтаў, у яго язык за вушы закручваецца, у яго німа сякрэтаў.* Алекшыцы Бераст.

Язык па вушах б’ецца ў каго. Няўхв. Хто-н. залішне гаваркі, балбатлівы. *Да работы не натта, затое язык па вушах б’ецца.* Копаніха Смарт.

Барабаниць языком <па пустой бочцы>. Асудж. Гаварыць бесперапынна абы-што, пустасловіць. Та-

бе абы барабаниць языком па пустой бочцы, а талковага нічога ні скажаш. *Уселяб Навагр. Чаго вы яго слухаеце? Яму німа чаго рабіць, дык барабаниць языком па пустой бочцы.* Ляткі Маст. *А што яму рабіць? Толькі сядзец і барабаниць языком па пустой бочцы.* Трокенікі Астр. *Доўга барабаниць языком, аш слухаць агоркла.* Вішнева Смарт.

Прыкметнай крыніцай фразеалагізмаў выступае жывельны, раслінны свет, разнастайныя з’явы прыроды:

З камарову лытку. Жарт. Тонкі, худы. *Паляжала я тады ў бальніцы мо зь месяці, то стала сама с камарову лытку.* Вольна Бар.

З катову (з камарову) слязу. Вельмі мала (было, засталася і пад. чаго-н., звычайна вадкасці). *Купі мёду, бо ў хаці асталося с катову слязу, а лачыцца трэба.* Генюшы Навагр. (ЗНФ, 36). *Выпі, ні ламайся.* Сколькі ш тут, с камарову слязу. Гніліцы Навагр. (ЗНФ, 36).

З камара зрабіць каня. Значна перабольшыць што-н., беспадстаўна надаць вялікае значэнне чаму-н. нязначнаму. *Ты яе слухай больш... Яна заўсёды с камара зрабіць каня.* Задвор’е Зэльв. *Чаго толькі ні нагаварыла пра хлопца, што і пняы быў, і мацюгоўса.* Аля, мусі, яна прылажыла са свае галавы, ба яна калды рас с камара зрабіць каня і разносіць па вёсках. Бабіна Гродз.

Мурашцы па калена. Іран. Невялікага росту хто-н. *Мурашцы па калена, а героям ставіцца.* Талькаўцы Ваўк. *Надзя свайму татку мурашцы па калена.* Жукоўшчына Дзятл.

Вароніна жыта. Спарыння. *Вароніна жыта ў пасевы ўбілася.* Ваўкавічы Навагр. *Вароніно жыто расце на каласку.* Вострава Сл. (МСГВ, 76).

Буслава рэпа. Раска. *Ні лезь у ваду, там шмат буславай рэпы, яшчэ каросты якой набярэсься.* Бершты Шчуч. (СГВ, 70). *З-за гэтай буславой рэпы і пакупацца німожна, зацягнула вун аш да сінга.* Забалаць Воран. (ЗНФ, 20).

Шмат фразеалагізмаў заснавана на побытавых рэаліях, у якіх рэалізавана праца чалавека, матэрыяльныя вынікі яго дзейнасці:

Барана з адным зубам. Дакор. Чалавек, які выконвае што-н. несур’ёзна, без адказнасці, без ахвоты, няўмела. *Дзед мой на міне ўсе называў барана з адным зубам.* Кепска, што ён ні дажыў да ціперашняга часу, ні ўвядзяў, якім я стаў. Запрудзяны Воран.

Як пяты вугал у хаце патрэбны. Няўхв. Зусім не (патрэбны). *Выганяй свае авечкі, бо яны тут мне патрэбныя як пяты вугал у хаці.* Гербелевічы Дзятл.

Многія фразеалагізмы грунтуюцца на міфалагічных уяўленнях:

Хапун не ўхопіць каго. Нічога дрэннага не здарыцца з кім-н. *Хапун ні ўхопіць гэтых кацянят, хай папішчаць, мо зарас і кошка верняцца.* Багушоўка Гродз.

Хай яго цёмны ведае. *Выкл.* Выказванне пажадання не ўдзельнічаць у чым-н., не ўмешвацца ў што-н., не мець дачынення да чаго-н. *Ні вяжыся зь ім, сыноч, хай яго цёмны ведае.* Гарны Гродз. *Ні пайду я зь ім, хай яго цёмны ведае!* Правыя Масты Маст.

Шайтан нясе каго куды. *Няўхв.* Хто-н. куды-н. ідзе. *Гэта куды цібе шайтан нясе, табе што ў голаву ўлезло?* Клачкі Гродз. (СНМ-2, 261). *А цібе куды гэта шайтан нясе, ты куды лезыш?* Кузьмічы Гродз. (СНМ-2, 263).

Ведзьма замуш ідзе. *Завіруха* разгулялася. *Вокны замерзлі ў хаці, та й ні бачыш, што на гуліцы робіцца. А там сёня ведзьма замуш ідзе.* Ліпнішкі Шчуч. (ЗНФ, 21). *Мо выпагадзіца, тады й пайдзеш, а ціпер німа чаго носі соваць, бо ведзьма замуш ідзе.* Бершты Шчуч. (ЗНФ, 21).

Характэрнай рысай шмат якіх устойлівых моўных адзінак з'яўляецца тое, што яны пабудаваны па правілах мастацкай выразнасці і ўжо самі па сабе выступаюць вобразна-выяўленчымі моўнымі сродкамі, паводле трапнага азначэння І. Лепешава, "паэтычнымі мініяцюрамі ў фразеалогіі" [3, с. 125]: метафарай, метаніміяй, сінекдахай, каламбурам, гіпербалай, літотай, параўнаннем і г. д. У фразеалагізмах з нерэальным вобразам вельмі паказальным у гэтых адносінах выступае такі стылістычны сродак, як алагізм.

Нагадаем, што алагізм (ад грэч. *α-* 'не-, без-' + *logismos* 'розум, разважанне') – штосьці нелагічнае, супярэчнае логіцы. Гэта можа быць факт, які не адпавядае законам логікі, які нельга абгрунтаваць лагічна, або выказванне, што парушае законы і правілы логікі.

У паэтыцы пад алагізмам разумеецца літаратурны прыём (стылістычная фігура) знарокавага парушэння лагічных сувязяў для дасягнення камічнага эфекту. Названым прыёмам часта карыстаюцца пісьменнікі, каб данесці да чытача камічнасць сітуацыі ці недарэчнасць персанажа, яго мовы і тым самым выклікаць смех, іронію, сарказм і г. д.

Выкарыстоўваецца гэты прыём і ў фальклоры, а таксама пры ўтварэнні фразеалагізмаў. Можна вылучыць некалькі разнавіднасцяў алагічнасці ў фразеалагізмах:

1. Парушэнне сэнсава-лагічнай сувязі паміж словамі, што сталі кампанентамі фразеалагізмаў:

Плячысты ў жываце. *Іран.* Тоўсты хто-н. *Яшчэ такі малады, а ўжэ плячысты ў жываце.* Вострава Маст.

Жывот пайшоў да хрыбетнай косці ў прымакі. *Гумар.* Хто-н. вельмі зблажэў, схуднеў. *Страх як высахла, жывот пайшоў да хрыбетнай косці ў прымаке.* Купіск Навагр.

Запаленне хітрасці. *Іран.* Сімуляцыя хваробы. *Мусі, у цібе запалення хітрасці, а ні галава баліць, проста ў школу ні хочаш ісьці.* Бабіна Гродз. *Ніякі*

ён ні хворы, у яго запалення хітрасці. Старына Маст. *Сёння ўжэ ні прышоў памагаць, нябось запалення хітрасці.* Каменка Шчуч.

Хварэць (захварэць) на запаленне хітрасці. *Асудж.* Прыкідвацца хворым. *Каб у школу ні ісьці, прыдоўса, што хворы, захварэў на запалення хітрасці.* Бабіна Гродз. *Што ўсе ты на работу ні ходзіш? Можна, на запалення хітрасці захварэла?* Агрызкі Маст. *Хварэя на запалення хітрасці.* Яна ўсю дарогу так, дзе трошкі што заколя – ні ідзе на работу. Бабіна Гродз.

Поўную бочку гультаёў нагаварыць. *Жарт.-іран.* Вельмі многа і, як правіла, абы-чаго. *Нагаварыў ён вам тут поўную бочку гультаёў, а вы яму й паверылі.* Закальное Любан.

Курыцы на соль зарабіць. *Іран.* Вельмі мала. *Месяц у лес хадзіў на лапку [нарыхтоўку вецця для дрэвавай мукі], а зарабіў курыцы на соль.* Уселюб Навагр.

2. Спалучэнне, сутыкненне слоў, якія абазначаюць прадметы, пазбаўленыя ўсялякага падабенства, лагічнага адзінства:

Майго сабакі цёткі дваюродны дзядзька.

1. *Жарт.* Вельмі далёкая радня. *У вашум рацтве ніхутко разьбярэсься. Натто вы дальнія, можна ні лічыць – маго сабакі цёткі дваюродны дзядзько.* Стокі Свісл. **2.** *Іран.* Ніякая не радня. *І шчэ ты мне будзьяш казаць, што сваяк... Маго сабакі цёткі дваюродны дзядзько – вот які ты сваяк.* Стокі Свісл.

Кузьма Грышку родны Фёдар. *Жарт.-іран.* Вельмі далёкі сваяк. *Дый якая там радня, дзеткі, – Кузьма Грышку родны Фёдар.* Ваўкавічы Навагр. *От, такі ён мне быў сваяк – Кузьма Грышку родны Фёдар.* Малахавічы Гродз.

Па Мікіту родны Хведар. *Жарт.* Вельмі далёкі сваяк ці зусім не сваяк. *Які ён там для нас сваяк – па Мікіту родны Хведар: можа, мая прабаба і яго прадзет былі ў якой трэцяй стрэчы.* Азёры Гродз.

Цюха-мацюха і Калупай з братам. *Асудж.* Група несур'езных, гультаяватых, ні да чаго не здатных людзей. *Во сабраліся цюха-мацюха і Калупай з братам!.. Ні сена зрэпці, ні злажыць і ні ў хаце памахчы.* Пераганцы Воран.

3. Спалучэнне слоў сэнсава супярэчлівых, часта з супрацьлеглым, кантрасным значэннем. Такім спосабам рэалізуецца троп, які атрымаў назву *аксюмаран* (ад грэч. *οχυτορον*). Тэрмін складаны, будуюцца з двух слоў, карані якіх можна скальківаць наступным чынам: *востра* (г. зн. дасціпна, трапна) + *тупа* (г. зн. бязглузда, недарэчна), што значыць дасціпнае глупства, абсурд; лагічны парадокс, несусвецца. Гэтым выяўленчым сродкам часта карыстаюцца пісьменнікі, журналісты (параўн. *жывы труп, звонкая цішыня, разумны дурань*). І беларуская фразеалогія яго не цураецца. На аксюмаране пабудаваны шэраг фразеалагізмаў,

якія выглядаюць вельмі яркімі, нечаканымі і таму запамінальнымі афарыстычнымі сродкамі мовы:

Ад камізэлькі рукавы. *Іран.* Нічога (не атрымаць, не мець). *Паехаў на заробкі зяць, палучыў за месяц ад камізэлькі рукавы.* Заполле Івац. (ФСК, 14).

Адкасіць пад Новы год каму. *Гумар.* Аддзячыць невядома калі, а можа, і ніколі. *Дзякую, што памох! Ні прыражывай, у даўгу ні застануся, аткашу пад Новы год.* Пеляса Воран.

Анёлак з пазуркамі. *Няўхв.* Знешне лагодны, а на самай справе крывадушны, каварны чалавек. *Твой сын – анёлак з пазуркамі, лёстачкамі душу вымя.* Талькаўцы Ваўк.

Дайце мёду атравіцца <кілбасу (каўбасой) павесіцца>. *Выкл. Іран.* Выражэнне скептычных, недаверлівых, насмешлівых адносін да чыіх-н. слоў, выказванняў. *Ой, дайця мёду атравіцца кілбасу павесіцца! Ён купіць машыну!.. Та ты хоць ровар купі з сваёй зарплатай! Бабіна Гродз. Дайця мёду атравіцца каўбасой павесіцца! Ён гэдыку дзеўку возьма!.. Ніза што ні на веру.* Старына Маст.

Сляпы лысага стрыжэ. *Іран.* Хто-н. займаецца не сваёй справай. *Ну чаго ты лезыш ні ў сваё, ці ш твая гэто работа. От, сляпы лысага стрыжэ.* Стокі Свісл.

У сляпога дарогі пытаць, пытацца. *Няўхв.* (Пытаць) пра тое, што невядома таму, у каго пытаюць. *Як даехаць да Азёркаў? Бытта я ездзіў туды. Пытаеш у сляпога дарогі.* Масты Маст.

Шпаркі маруднік. *Іран.* Той, хто хоць і імітуе энергічнасць, але не мае відавочных вынікаў дзейнасці. *У нас Буцька звалі шпаркі маруднік, ба ён табе, здайся [здаецца], горы зьверня, а як на яго работу глянеш, та й німа на што глядзець.* Зубрава Шчуч. (ЗНФ, 80).

Як (што) голаму за пазуху даць, узяць і пад. *Іран.* Зусім нічога не (даць, узяць і пад.). *Ні слухайця вы яго! Надаваў ён мне што голаму за пазуху.* Савічы Шчуч. (ЗНФ, 81). *Нічога ён ні верня! Вазьмеш ты ў яго як голаму за пазуху.* Бершты Шчуч. (ЗНФ, 81).

Як голага брыць. Вельмі лёгка, проста (зрабіць што-н.). *А што тут рабіць... Гэту межу апкасіць як голага брыць.* Гнесічы Навагр.

Як лёд на (каля) Пятра. 1. Зусім нетрывалы, ненадзейны, дрэнны. *Ён такі трывалы як лёд на Пятра.* Купіск Навагр. – *Як у Веры здарова? – А, так... Та лепяй, та горш. – Здарова, мусі, як лёт каля Пятра, толькі гаварыць ні хочаш.* Бабіна Гродз. *Падарваўся ў нашага брыгадзіра аўтарыцет.* Ён у яго цяпер як лёт каля Пятра. Драгуці Воран. (ЗНФ, 88). 2. Ненадзейна, дрэнна (сядзець, адчуваць сябе і пад.). *У міне тус і дзісятка, а ты, я ш знаю, сядзіш як лёт каля Пятра. Кідай карты.* Забалаць Воран. (ЗНФ, 88). 3. Неспадзявана (прыйсці, з'явіцца). *А во, зьявіўся як лёт на*

Пятра. Хутар Праважа Воран. *Ён зноў мусі так прыйдзе як лёт на Пятра.* Пеляса Воран. 4. Ніяк не, зусім не, ніколькі не (набыцца, утрымацца, адбыцца і пад). *Паехала цяпер да старшай сястры, аля й там яна набудзяцца як лёт каля Пятра.* Бершты Шчуч. (ЗНФ, 88).

Як лысаму грэбень (расчоска, банцік) патрэбны. *Іран.* Зусім не, ніколькі не (патрэбны). *На што гэтыя клопаты, згрызоты? Яны патрэбныя як лысаму грэбянь.* Радунь Воран. *Даўней ты бязь цёткі аніяк, а цяпер яна табе як лысаму грэбянь патрэбна.* Дварок Дзятл. (ЗНФ, 88). *Гэта кнішка табе трэба як лысаму расчоска, усё роўна чытаць ня будзеш.* Гальшаны Ашм. *Ні было куды грошы дзець – пайшоў манітафон купіў, патрэбны ён як лысаму расчоска.* Ананічы Дзятл. *Патрэбна табе гэта дзялка як лысаму банцік.* Дварэц Дзятл.

У падагульненне варта адзначыць, што фразеалагізмы з нерэальным вобразам – гэта не адбіткі памылковага выказвання. Парушэнне сінтаксічнай і сэнсавай структуры, беззмястоўнасць ці бяссэнсавасць, парушэнне лагічнай сувязі, разбурэнне прычынна-выніковых адносін – усё гэта ажыццёўлена мэтанакіравана, асэнсавана невядомымі першастваральнікамі фразеалагізмаў. Тым самым дасягаецца нестандартнасць вобразага зместу, а самі фразеалагізмы набываюць рысы неардынарных, незвычайных і таму яркіх, запамінальных моўных адзінак.

Спіс скарачэнняў

ЗНФ – Лепешаў І. Я. 3 народнай фразеалогіі: дыферэнц. слоўнік. – Мінск, 1991; **МСГВ** – Спяшкоў Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1972; **СГВ** – Спяшкоў Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1983; **СНМ-2** – Цыхун А. П. Скары народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гарадзенскага раёну. – Гародня, 2014; **СПЗБ-1-5** – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск, 1979–1986; **ТС-4** – Тураўскі слоўнік: у 5 т. – Т. 4. – Мінск, 1985; **ФСГГ** – Даніловіч М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны. – Гродна, 2020; **ФСК** – Зайка А. Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны. – Брэст, 2014.

Скарачаныя назвы адміністрацыйна-тэрытарыяльных раёнаў: *Астр.* – Астравецкі, *Ашм.* – Ашмянскі, *Бар.* – Баранавіцкі, *Бераст.* – Бераставіцкі, *Валож.* – Валожынскі, *Ваўк.* – Ваўкавыскі, *Віл.* – Вілейскі, *Воран.* – Воранаўскі, *Гродз.* – Гродзенскі, *Дзятл.* – Дзятлаўскі, *Жытк.* – Жыткавіцкі, *Зэльв.* – Зэльвенскі, *Івац.* – Івацэвіцкі, *Іўеў.* – Іўеўскі, *Лід.* – Лідскі, *Любан.* – Любанскі, *Маст.* – Мастоўскі, *Навагр.* – Наваградскі, *Раг.* – Рагачоўскі, *Свісл.* – Свіслацкі, *Сл.* – Слонімска, *Смарг.* – Смаргонскі, *Стаўб.* – Стаўбцоўскі, *Шчуч.* – Шчучынскі.

Спіс літаратуры

1. **Лепешаў, І. Я.** Фразеалогія сучаснай беларускай мовы / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 271 с.
2. **Ляшчынская, В. А.** Вобраз чалавека ў беларускай фразеалогіі: слоўнік / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведова. – Мінск: РІВШ, 2020. – 304 с.
3. **Лепешаў, І. Я.** Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – 207 с.

Яраслаў САМУЙЛІК,
кандыдат філалагічных навук,
Антон ДАЦКЕВІЧ,
аспірант Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

ГАВОРКА ВЁСКИ РУБЕЛЬ СТОЛІНСКАГА РАЁНА: ГІСТОРЫКА-ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ

Заканчэнне. Пачатак у № 1.

Разгледзім асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Рубель Столінскага раёна.

У галіне фанетыкі (вакалізм, кансанантызм) для гаворкі характэрны наступныя асаблівасці: шасціфанемны склад галосных гукаў – [i], [ы], [e], [a], [o], [y]; захаванне *о ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных /оканне/ (водá, дорóна, корóва, головá, молоко́, hóлод, высо́ко, сёно́, сёно́, лёто́, травá, садз'і́ц' і інш.); галосны [e] /часам [é]/ на месцы націскага *Ѣ (л'ес, сёно, лёто, сн'е́н, вёц'ор, хл'еу́, з'ёл'л'е, дз'ед, ц'ен', хрех, цеп і інш.; сёно, вёц'ор, дз'ед, ц'ён' і інш.); захаванне *о ў новых закрытых складах пад націскам (бол'ш, воз, вон, вол, пóйдз'еиш, мост, корóўка, нос, стол, кон', кот і інш.); галосны [a] /зрэдку [e]/ на месцы *е, *Ѣ пасля цвёрдых зычных (васна́, бада́, вадрó, машóк, пасóк; весна́, бедá, ведрó, мешóк, песóк); галосны [e] /часам [e']*/ на месцы *е (*Ѣ) у першым пераднаціскным складзе пераважна пасля мяккіх пярэднязычных *з, *н, *с, [ц'] < *т, [дз'] < *д (з'емлá, н'емá, с'елó, ц'еп'ер, ц'еп'ер, дз'енóк; з'емлá, н'емá, с'елó, ц'еп'ер); галосны [e] на месцы *ѣ ў пераднаціскных і паслянаціскных складах у словах узьялá, глядз'еу́, злякáўся, злякáцца, зáяц, пáмяць (уз'елá, ўз'елá, wz'елá, зл'екáўся, зл'екáцца, зáйец, пáм'ец', але hl'едз'еу́ і hl'едз'еу́); захаванне [e] ў лексемах дал'ека (дал'еко); цвёрдыя губныя перад *е /ва ўсіх пазіцыях/, *Ѣ /у ненаціскных складах/ (васна́, весна́, мед, б'еро́н, б'ер'е́н, в'ечор, до ман'е́, п'ершы, бада́, вадрó, машóк, пасóк, бедá, ведрó, мешóк, песóк); мяккія губныя перад *і (заб'іра́ц', лóв'і́ц', м'іска, п'іса́ц', роб'і́ц', заб'іра́ц'і, лóв'і́ц'і, п'іса́ц'і, роб'і́ц'і); пераважна мяккія пярэднязычныя *з, *н, *с, [ц'] < *т, [дз'] < *д, *л перад *е (*Ѣ), *і (з'емлá, н'емá, с'елó, дз'енóк, з'емлá, н'емá, с'елó, але ц'еп'ер, ц'еп'ер і ц'еп'ер; з'імá, н'іўка, кос'і́ц', ходз'і́ц', кос'і́ц'і, ходз'і́ц'і; ал'е́, л'едз', пól'е; кол'і́, л'іпа, л'і́ц', ходз'і́ц'і); пераход паўмяккіх *д', *т' перад *е, *і, мяккіх *д', *т' перад націскным *Ѣ, мяккага *т' на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку ў зычныя [дз'], [ц'] (дз'ен', але ц'еп'ер, ц'еп'ер і ц'еп'ер; ходз'і́ц', ходз'і́ц'і, ц'і́хо; дз'ед, ц'ен', дз'ед, ц'ён'; хóдз'і́ц', нóс'і́ц', хóдз'і́ц'і, нóс'і́ц'і); за-

хаванне цвёрдых зычных перад [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку (дóўге, корóткe, ц'і́хе, дóўге́е, корóткéе, ц'і́хе́е); мяккія зычныя ў этымалагічных спалучэннях *гы, *кы, *хы (дóўгі́, корóткі́, ц'і́хі́); толькі цвёрдыя *р, *ж, *ш, *ч, *ц (порáдок, пор'езáў, р'ечка, хрех, на двор'е́, жар, ж'ыто, на маж'е́, на маж'ы́, шáпка, ол'е́шына, вóчы, óчы, лохач'ы́ 'буякі, дурніцы́, ца́цка, молодз'і́ца, ц'еп, ц'е́ўка, хлóпцы, на конц'е́, на конц'ы́); падаўжэнне зычных на месцы спалучэнняў *-лј-, *-нј- у пазіцыі паміж галоснымі (з'ёл'л'е, нас'ён'н'е, нас'ён'н'е); захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі /часам вымаўленне ў акрэсленых пазіцыях глухіх зычных/ (воз, дуб, нож, hóлод, हु́бка, заһáдка, кáзка, скáзка, нóжка; вос, дуп, нош, hóлот, हु́пка, заһáтка, кáска, нóшка); губна-губны [w] у пазіцыі перад галосным (в'ечор, васна́, корóва, лóв'і́ц', оw'óс і інш.); паўгалосны [y] у пазіцыі пасля галоснага перад зычным і ў канцавым становішчы (лаўка, прáўда, дóўгі́, куп'і́ў і інш.)**; фарынгальны (глотачны) зычны [h] (головá, дорóна, б'еро́н, сн'е́н, хрэд і інш.); прыстаўны зычны [h] або яго адсутнасць у лексемах анúча, ара́ць, вóстры і словаформе нівóднага (һанúча, һорáц', һóстры, н'іһóдноһо, н'іһóнноһо; онúча, ора́ц'); прыстаўны зычны [w] або яго адсутнасць у словах вóчы, вóліца (вóчы, wóл'іца; óчы); адсутнасць прыстаўных зычных у лексемах вóзера, вос'ень (óз'еро, óс'ен'); ужыванне слоў шчо, шо 'што'; ужыванне няпэўнага займенніка н'ешчо 'нешта'; ужыванне злучнікаў і часціц чы, ц'і́ 'ці'; ужыванне словаформ оўі́о́с, оw'і́о́с 'авёс'.

У галіне марфалогіі гаворцы ўласцівы наступныя адметнасці: канчаткі -ем, -ом назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду другога скланення з асновай на мяккі і зацвярдзелы зычны ў творным склоне (кон'ём, рубл'ём, нож'ём, йайц'ём; кон'ом, рубл'ом, нож'ом, йайц'ом); канчатак -е /часам -ы/ назоўнікаў жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланення ў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне (на маж'е́, на двор'е́, на конц'е́; на маж'ы́, на конц'ы́); канчатак -і /зрэдку -у/ назоўнікаў жаночага, мужчынскага і ніякага роду

* [e'] – галосны гук, сярэдні паміж [e] і [i].

** Сустракаецца губна-губны [w] або паўгалосны [y] і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: wz'елá, ўз'елá.

адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на цвёрды і мяккі зычны ў месным склоне (*у хві́ці, у лёс'і, у пól'і, у нoс'і; у носу*); формы клічнага склону агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку (*ба́бо, ма́мо; Ва́л'е, На́дз'е, Ма́н'е* і інш.); нулявы канчаток /зрэдку -ей/ назоўнікаў жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне (*баб, холóў, йам, дорóх, стрех, хат; бабéй*); формы назоўніка чоботы 'боты' ў месным склоне множнага ліку (*у чоботах, чобóц'ах*); націскны і ненаціскны канчаток -ы прыметнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*молоды́, стары́, малы́, нoвы, дoбры, хорoшы*); націскныя і ненаціскныя канчаткі -а і -е /зрэдку ненаціскныя канчаткі -аіа і -ейе/ прыметнікаў жаночага і ніякага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*молода́, стара́, добра́, но́ва; шкoдл'івайа /кoрoва/ 'шкадлівая /карова' і інш.; мoлоде́, старé, нoве, солóдке, хорoше; дoўнейе і інш.*); суфікс -ч- простаі формы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў (*дóшчы, хорoшчы*) [21, с. 96–97]; формы асабова-ўказальных займеннікаў трэцяй асобы мужчынскага, жаночага і ніякага роду адзіночнага і множнага ліку *вон, вoна́, вoно́, вoны́*; формы з *ус'іма, з ус'іма́* азначальнага займенніка *ўсе* ў выразе *жа́ла жы́та з ус'і́мі*; формы інфінітыва з асновай на галосны з суфіксамі -ц', -ц'і (*ходз'і́ц', роб'і́ц', спац'*; *ходз'і́ц'і, роб'і́ц'і, спац'і́*); формы зваротных дзеясловаў у інфінітыве з постфіксамі -ца, -са (*бра́цца, зва́цца, умы́вацца, роб'і́цца; бра́ц'іса, зва́ц'іса, умы́вац'іса, роб'і́ц'іса*); аднаўленне форм інфінітыва на -ц'і з захаваннем зычных [к], [h] у аснове (*пац'і́ 'пячы, с'ёкц'і́ 'сячы, стры́ц'і́ 'стрыгчы*) [22, с. 316–318; 23, с. 64, 116, 184–185]; дзеяслоўныя формы *лята́ць, лята́юць* з націскам на першым складзе асновы (*лётая́, лётая́юць*); формы дзеясловаў *хадзі́ць, насі́ць* у першай асобе адзіночнага ліку (*ходжу́, хожу́, ношу́*); цвёрды зычны [с] у зваротнай форме дзеяслова (*бой'уса, куп'айуса, бой'а́уса, куп'а́уса, нёшчы зрoб'і́лoсo*); формы дзеясловаў першага і другога спражэнняў у трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку з канчаткамі -е, -іц', -уц', -ац' (*ідэ́, н'есé, ходз'і́ц', нoс'і́ц', іду́ц', н'есу́ц', ходз'а́ц', нoс'а́ц'*); форма зваротнага дзеяслова *смя́яцца* ў трэцяй асобе адзіночнага ліку (*смай'і́цца*); захаванне зычных [к], [h] у аснове дзеясловаў у форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу (*паку́ц', пеку́ц', с'еку́ц', стры́ну́ц'*); форма *вёс'ац'* дзеяслова *вісéць* у трэцяй асобе множнага ліку.

Адрозніваюць і вылучаюць гаворку і разнастайныя лексічныя асаблівасці*: *ба́бка* 'падбяро-

Пры характарыстыцы слоўнікавага складу гаворкі разгледжаны пераважна моўныя адзінкі, што не ўваходзяць у нарматыўныя даведнікі ці прыкметна адрозніваюцца сваім гучаннем або значэннем ад літаратурных эквівалентаў (адпаведнікаў). Лексемы, якія выкарыстоўваюцца ў маўленні жыхароў в. Рубель і кваліфікуюцца ў "Глумацальным слоўніку беларускай мовы" як нарматыўныя, тут звычайна не прыводзяцца.

завік, *барéмок сéна* 'пласт сена, *бéлы хрыб, бéлы, б'ел'ак* 'баравік, *боб, хвасoл'* 'фасоля, *бóчечка* 'ячэйка на мёд у сотах, *братан'іч* 'пляменнік /сын брата', *бун'к'і, бун'к'і́* 'бурбалкі /паветраныя шарыкі на вадзе (звычайна ў час дажджу) або іншай вадкасці', *бус'ко, бус'ел'* 'бусел, *быц'ух'і, лохачы́* 'буякі, дурніцы, *бел'ук* 'свіны страўнік, *ва́ўка* 'невялікая рана; баячка, *во́ко* 'адтуліна ў жорнах /ручным млыне з двума гладка абчэсанымі круглымі камянямі, пры дапамозе якіх пераціраюць зерне на муку', *волó, во́л'а* 'валлэ /у птушак', *воробéй, верабéй* 'верабей, *выб'іва́ц', выдз'іра́ц', дз'ерно́ва́ц', дз'ерно́ва́ц'і зéмл'у под пól'е* 'абрабляць новае поле, *в'ышкварок, в'ышкварка, шкв'арка* 'скварка /падсмажаны кавалачак сала', *в'йун* 'ўюн, *глады́шка* 'гладыш /збан без ручкі', *гл'эчык* 'збан /высокая гліняная пасудзіна, якая звужаецца ўверсе і мае звычайна ручку і носік', *гл'інка, подб'ёл* 'вапна, *го́йдалка* 'арэлі, гушкалка, *го́лк'і, го́лочк'і* 'ігол-кападобнае лісце хвойных дрэў і кустоў, *гры́ва* 'пропуск у кашэнні, *гуздрэ, гузы́р* 'ніжня частка снапа, *гута́цца* 'кальхацца /на арэлях, гушкалцы', *дз'анна* 'дзядзіна /дзядзькава жонка; цётка', *дз'атлoв'іна, дз'атлoв'іна* 'дзяцеліна /дзікая канюшына, *дочеркн'у́цца, доторкн'у́цца* 'дакрануцца, *драб'іна* 'драбіны /прыстаўная лесвіца, *йеж, йéжык, йож, йóжык* 'вожык, *йестоўн'ыйе хрыбы́ /козл'ак'і, нубы́* 'ядомыя грыбы, *жаралó, жарлó, жа́ло, жалó* 'джала ў пчалы, *жы́рна /кoрoва/ 'пражэрлівая /карова, жы́то цв'іц'э* 'жыта красуе, *жереб'іа́* 'жарабя, *застова́ц'* 'заяцмяньц /засланняць, загароджваць (святло), перашкаджаць добра бачыць, *затoўка* 'здор /нутранае свіное сала, *з'ахромка* 'стрэмка /востры, тонкі кавалачак дрэва (звычайна), асколак шкла, металу, які залез пад скуру, *зац'онл'івы* 'наравісты /пра каня (звычайна) /, *збрóдз'іц', зoнлум'іц'* 'нанесці шкоду пасевам, *з'ел'ен'ух'і* 'недаспелыя плады, *індз'ук* 'індык, *іц'і́* 'ісці, *каманы́цы, кося́ёнк'і, кося́анк'і* 'касяніцы /лясная травяністая ягадная расліна, *каца́, ко́ца* 'пятка /тупы канец яйца, *квасoк* 'шчаўе, *к'ічук* 'свіны страўнік, начынены мясам з прыправамі і вэнджаны на паветры, *к'ішк'і, м'на́со* 'мякаць у гарбузе, *клу́н'а* 'гумно, *кнур* 'кныр /самец свінскай свінні, *кны́б'ен* 'палачка для вязання снапоў, *кодаса, мац'ёл'іца, круц'ёл'іца* 'мяцеліца, *ко́ло, кёл'е* 'каля, *кoлoворóт, колóвер* 'калодзежны журавель /агульная назва, *коп'іца* 'капа сена, *кoпка* 'пячурка /ямка з боку печы, дзе сушаць што-н. і з дапамогай якой узбіраюцца на печ, *кося'ерéва* 'брыца /дробнае пустазелле, *коўта́ц'* 'глытаць, *красно́го́лoв'ік* 'падасінавік, *кру́мкайу́ц'* 'квкаюць /пра жаб, *квышаны́* 'суп, звараны з дробна парэзанай бульбы і мяса ці сала, *кублó* 'птушынае гняздо, *кубёл'ей, кубёлко* 'кубел /дзежка і пад. з вушкамі і векам для захоўвання салёнага сала, *кúра* 'курыца, *лас'іца* 'наледзь на шыбе, *л'уб'івейе /м'а́со,*

н'ежырне /мн'асо/ 'нятлустае мяса, мадз'wэдз', мадз'wэдз', м'едз'wэдз' 'мядзвездзь, матла' 'мяцёлка, колас на просе, аўсе /суквецце гэтых злакаў/, мл'ін 'млын, мл'ініце, мл'ініцы, п'епл'а 'бліны /мучны выраб з рэдкага цеста, спечаны на патэльні/, мо, мус'іц' 'мабыць, молоко шчавэйе, к'іслеіе 'сыракваша, муц'іц', зман'вац' 'маніць, м'ылко 'мелка /пра нязначную глыбіню на возеры, рэчцы, сажалцы, балоце і інш./, мышарэ' 'махавік /ядомы губчасты грыб з падушкападобна-пукатай жоўта-бурай шапчакай/, нахранэ, захранэ, зан'ате 'аплодненае яйцо, н'ейестоўныіе хрыбы /жабск'ііе, жаб'іачыіе, жаб'ачыіе, wob'чыіе, ow'чыіе/ 'неядомыя грыбы, н'ехл'уй, н'ехл'уйа 'неахайны /чалавек/, ноно'w'іцы 'штаны, нос'ел'іцы 'насілы /дзве жэрдкі без насцілу для пераноскі сена ў копах/, об'ірац', дз'эриц', обдз'ірац' 'часаць на грэбені /шчотцы/ лён, облона, воротн'ік 'каўнер у кажусе, обмец'і, м'ак'іна, позадз'іе 'буйныя адходы пры ачыстцы абмалочанага збожжа, одз'ew'ацца, надз'ew'ацца /коўдрай, одз'і'а'лом/ 'накрывацца /коўдрай/, оратн'ік, ораты 'араты, оц'бсы, оц'бса 'атосы, атос /драцяныя з жалезных прудоў або раменныя цяжы, што ідуць ад верхняга канца аглоблі да загваздки/, падчерыца, п'анчарыца 'падчарыца /няродная дачка мужа ці жонкі/, пазур, пазурэ 'ногаць, ногці, паран'і'олка, перапелка, переп'олка 'перапелка, п'эр'іе, плоуцы 'плаўнікі /орган руху ў рыб і водных жывёл/, п'эр'іе, цыбух'і 'лісце цыбулі, п'і'лован'н'е, оп'ілк'і 'пілавінне, апілкі, пл'ешн'ік, пл'ушка, л'епеха, тат'арн'ік 'аер /расліна з доўгім мечапалобным лісцем і тоўстым паўзучым карэнішчам, якая мае своеасаблівы востры пах/, подперэз'ац'і хвартуха 'звязаць фартух, пойн'ац'і /к'уру/ 'злавіць /курыцу/, полёток 'палетак /участак зямлі, які выкарыстоўваецца пад пасевы; месца, дзе пасвяць жывёлу/, полон'ік, холо'w'ац'ік 'апалонік /хвастагая лічынка жабы/, полудз'ен' 'абед /час яды; ежа, якую бяруць з сабой на працу; адзін з чатырох напрамкаў свету, супрацьлеглы поўначы; сярэдзіна дня, поўдзень, полук'ошок, полук'ушок 'палукаш, палукашак /плечены кораб, які ўстаўляецца ў драбіны воза або сані/, полум'іе, полым'е 'польмя, пом'аін, облоко, хмарка 'воблака, п'орхалка, п'орхоўка, трухн'а 'порхаўка /шарападобны грыб, мякаць якога пры высыханні ператвараецца ў цёмны пыл/, постолы 'лапці, пот'апцы, пот'апсы 'страва, прыгатаваная з малака і кавалкаў хлеба, проц'ерабы 'мясцовасць, "прамежкаявая" паміж балотам і грудом /выцерабленае месца ад хмызняку (лесу) пад сенажаць, поле і інш./, прыбол'отух'і, прыбол'отушк'і 'падбалацянка, каўпак кольчаты /ядомы пласціністы грыб светла-жаўтавата-бураватага колеру з паўшарападобнай вялікай плоска-пукатай шапчай на высокай ножцы/, прытачок 'прыпечак /месца перад чалеснікамі печы/, пташка 'дзікія птушкі /агульная назва/, пужално, б'айчык 'пугаё /дзяржанне,

да якога прымацоўваецца пугал', пыдлона, подлона 'падлога, пыдн'ебэн'н'е, подн'ебэн'н'е 'верхняя частка ўнутры печы, пыдчерэ'w'іе 'знешняя частка жывата жывёлы, пер'ew'есло, пар'ew'іасло 'перавясла /саламяны жгут для звязвання снапоў, кулёў і пад./, переслан'ейе, переслой'обне с'ало 'свіное сала са слямі мяса, п'і'аўна, п'і'аўка 'п'яўка, рамонка, рум'і'анок 'рамонак, р'обайуц' 'рохкаюць /пра свіней/, р'еш'е'енка 'рашэтнік /ядомы губчасты грыб карычневага колеру/, св'ін'н'е 'свінні, с'w'ір'і'ун, цw'ір'кун 'цвыркун, с'ён'н'ік, с'ен'ак 'сяннік /матрац, набіты саломай ці сенам/, с'естрычыч 'пляменнік /сын сястры/, ск'овац', цк'овац', цк'овац'і /соб'акойу/ 'цкаваць /сабакам/, ск'опец 'капец бульбы /звычайна круглай формы/, скорлупка, шкорлупка, шкорлуп'ён'н'е 'шкарлупіна /цвёрдая абалонка яйца/, с'л'еп'ак 'сляпень, слон 'ўслон, сморк'ач, морк'ач 'маркач /некастрыраваны самец авечкі/, с'осна, сосна 'хвоя, соўн'ечн'ік 'сланечнік, сп'овац' 'спяваць, строк, строк'уха 'здрок /куслівая муха, якой баяцца коні, конскі авадзень/, сук'адло, сук'айло, сук'ало 'сукала /старадаўняя прылада для насуквання нітак на цэўкі/, с'ц'ежарок, с'ц'ежар, под'ок 'стажар'е /месца, дзе стаяў стог/, с'ц'обка, с'ц'опка 'кладоўка, тоўп'ен'а 'таўчоная бульба /пюрэ/, уд'ырыц', уц'ац', дац' 'выцяць /нанесці ўдар, стукнуць/, хол'одз'іло 'халадзец, квашаніна, хрест 'крыж, цw'ат'ок 'кветка, ц'ёмно 'цёмна, ц'эртка, ц'эрка 'тарка /прадмет кухоннага ўжытку для раздраблення, расцірання, напрыклад, бульбы/, ц'іц'ун, ц'уц'ун, тоб'ак 'тытунь, цыб'ук, ц'ебах 'кветканоснае сцябло ў цыбулі, цедз'іло, цедз'ілка 'цадзілка /кавалак палатна або іншае прыстасаванне для працэджвання чаго-н. (пераважна малака)/, ц'а'hw'а, хруз 'вага ў калодзежным жураўлі, чабр'ец 'чабор, чар'ен 'чарэнь /месца ў печы, дзе гараць дровы/, ч'ерез, проз мост 'цераз мост, шкур'ыц', шкур'ыц'і, скур'овац' 'акорваць /абчышчаць дрэва (бярвенні, жэрдкі і інш.) ад кары; карыць/, шчыл'уб'іна 'шчыліна, ш'эндз'а 'ліхаманка /хваравіты стан (звычайна малярыя), які суправаджаецца гарачкай і трасцай/, і'а'ноды 'журавіны, і'аўкаіе 'мяўкае /пра ката/.

Такім чынам, на аснове сабранага фактычнага матэрыялу ўпершыню ў беларускай дыялекталогіі праведзена комплекснае даследаванне мовы карэнных жыхароў (аўтахтонаў) вёскі Рубель Столінскага раёна. Гэта дазволіла выявіць найбольш тыповыя асаблівасці гэтай гаворкі на ўзроўні фанетыкі, марфалогіі і лексікі і пацвердзіць правамернасць аднясення яе даследчыкамі да ўсходнепалескай групы гаворак паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы. Акрамя таго, мова жыхароў названай вёскі характарызуецца і сваімі спецыфічнымі рысамі [4, с. 35; 24, с. 416; 25, с. 174–176].

Спіс літаратуры змешчаны ў № 1.

Таццяна АЛІФЕРЧЫК,
кандыдат філалагічных навук,
Юрась ВНУКОВІЧ,
кандыдат гістарычных навук

ЭРГАТАПОНІМЫ, ЗВЯЗАНЫЯ З МЛЫНАРСКАЙ ДЗЕЙНАСЦЮ Ў XVI–XVII стст.

Заканчэнне. Пачатак у № 1.

Важна адзначыць, што тартак, пільня, рудня, гута, гамерня, паперня разглядаюцца як прадпрыемствы, дзе млын выкарыстоўваецца як тэхналогія вытворчасці. Адпаведна мукавольныя млыны былі разнавіднасцю старажытных млынарскіх вытворчых прадпрыемстваў, як і лесапільныя, медзеплавільныя, металапрацоўчыя і інш.

ТАПОНІМЫ, МАТЫВАВАНЫЯ ЛЕКСЕМАМІ ТАРТАК І ПІЛЬНЯ

Асобна або ў комплексе з мукавольнымі млынамі нярэдка будаваліся і *тартакі*: *млынъ пана моего тартычный у Говейновичахъ спалень* (1560) [1, т. XVIII, с. 7]; *młyn drugi... przy nim tartak do pilowania kłod* (1652) [1, т. XXV, с. 341] і інш.

Заснаванне лесапільняў у маёнтках феадалаў было цесна звязана з развіццём сядзібнага драўлянага будаўніцтва (галоўным чынам, з шырокім выкарыстаннем распілаваных уздоўж дошак – “тарціц”, якія вырабляліся на тартаку). Так, населеныя пункты з назвай *Тартак* вядомыя ў Быхаўскім, Лельчыцкім, Астравецкім, Гродзенскім, Барысаўскім і Баранавіцкім раёнах Беларусі. На тэрыторыі Беларусі ёсць таксама рэкі і азёры з такой назвай (возера *Тартак* ва Ушацкім раёне, рэчка *Тартак* у Астравецкім раёне і інш.).

Неабходна адзначыць наяўнасць на тэрыторыі Беларусі і тапонімаў, матываваных лексмай *пільня* як усходнеславянскага адпаведніка запазычанага з польскай мовы *тартак*. Гэта населеныя пункты *Пільня* ў Слуцкім і Чэрыкаўскім раёнах Беларусі, а таксама *Пільніца* ў Мінскім і Стаўбцоўскім раёнах, *Пільнікі* ў Кіраўскім раёне.

Адносна невялікая колькасць тапонімаў, утвораных ад гістарычных найменняў лесапільных прадпрыемстваў, з аднаго боку, можа сведчыць пра даволі невысокі ўзровень развіцця механізаванай дрэвапрацоўчай вытворчасці на беларускіх землях, якія ў XVI–XIX стст. былі арыентаваны галоўным чынам на экспарт драўніны, а не на яе перапрацоўку. З іншага боку, тартакі размяшчаліся на невялікіх рэках у слаба даступных лясных масівах, таму яны даволі рэдка разрасталіся ў асобныя буйныя населеныя пункты. Так, у “Слоўніку геаграфічным

Каралеўства Польскага” на тэрыторыі Беларусі зафіксаваны дзевяць тапонімаў *Тартак*, два з якіх тычыліся невялікіх вёсак, а астатнія – зацэнкаў, прысёлкаў і ўрочышч. Там жа адзначана возера *Тартацкае* і рака *Тартак* у Навагрудскім і Слоніўскім паветах [23, т. 12, с. 214–216].

ТАПОНІМЫ, МАТЫВАВАНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫМІ ТЭРМІНАМІ МЕТАЛУРГІЧНАЙ ВЫТВОРЧАСЦІ

На невялікіх рэчках у лясных масівах паблізу радовішчаў балотнай жалезнай руды ў вадзяных млынах з XVI ст. абсталёўваліся *рудні*: *озеро з млыномъ и руднею на реце Уши...* (1501) [1, т. XIV, с. 3]; *młyny dwa na teyże rzecze Broży, ieden mączny o dwi koł, a druga rudnia* (1639) [1, т. XXV, с. 179] і г. д.

У XVI–XVIII стст. жалеза выплаўлялі старым сырадутным спосабам. Вадзяное кола выкарыстоўвалася на руднях для механізацыі найбольш працаёмкіх працэсаў – прывядзення ў рух мяхоў для падачы паветра ў горан або доменную печ, а таксама крычных молатаў для выдалення шлаку і коўкі металу.

Заснаванне рудняў у маёнтках феадалаў залежала найперш ад наяўнасці ў іх багатых радовішчаў жалезнай руды, значных запасаў лесу (для нарыхтоўкі драўлянага вугалю) і праточнага вадаёма (для прывядзення ў рух вадзянога кола). Адным з такіх месцаў – найбольш багатых на залежы балотнай жалезнай руды – было ніжняе цячэнне Бярэзіны і сярэдняе цячэнне Дняпра. Шмат рудняў існавала на Палессі, дзе таксама меліся багатыя радовішчы балотнай руды і запасы лесу.

Менавіта ў гэтых рэгіёнах сканцэнтравана асноўная колькасць тапонімаў, матываваных апелятывам *рудня*: *Тонежская Рудня*, *Убарыцкая Рудня* (Лельч.); *Есінава Рудня*, *Рудня Антонаўская*, *Рудня Гарбавіцкая* (Калінк.); *Валаўская Рудня*, *Новая Рудня* (Ельск.); *Рудня Жураўлёва* (Браг.); *Рудня Бурыцкая*, *Рудня Каменева*, *Рудня Удаляўская* (Лоеўск.); *Рудня Споніцкая*, *Рудня Стаўбунская*, *Рудня-Гулева*, *Рудня-Шлягіна* (Ветк.); *Рудня Жыгальская*, *Рудня Марымонава*, *Рудня Прыбыткаўская*, *Рудня Целяшоўская* (Гом.); *Вятчынская*

Рудня (Жытк.); *Аголицкая Рудня* (Петр.); *Рудня Барталамееўская*, *Рудня Дудзіцкая*, *Рудня Нісімкавіцкая* (Чач.); *Глебава Рудня* (Бабр.); *Рудня Астравітая* (Чэрв.); *Малевіцкая Рудня* (Жлоб.); *Рудня Бронская* (Рагач.); *Рудня Віктарынская*, *Рудня Кашалёўская*, *Рудня Лозаўская*, *Рудня-Альхоўка* (Б.-Каш.); *Пясчаная Рудня* (Светлаг.); *Будзяніцкая Рудня*, *Лісінская Рудня* (Барыс.); *Завішынская Рудня*, *Наваганцавіцкая Рудня* (Лаг.). Вёскі з назвай *Рудня* вядомыя таксама ў Верхнядзвінскім, Гарадоцкім, Лепельскім, Мёрскім, Полацкім, Расонскім, Талачынскім, Бялыніцкім, Глускім, Горацкім, Кіраўскім, Клімавіцкім, Слаўгарадскім, Шклоўскім, Жлобінскім, Жыткавіцкім, Кармянскім, Мазырскім, Рэчыцкім, Светлагорскім, Астравецкім, Свіслацкім, Смаргонскім, Бярэзінскім, Валожынскім, Дзяржынскім, Лагойскім, Пухавіцкім, Слуцкім, Смалявіцкім, Стаўбоўскім, Чэрвеньскім, Брэсцкім, Івацэвіцкім і многіх іншых раёнах Беларусі.

Вялікая колькасць тапонімаў, матываваных апелятывамі *рудня*, *руда*, *рудніца*, *руднікі*, сведчыць пра даволі шырокае распаўсюджанне металургічнай вытворчасці на беларускіх землях.

Упершыню тэрмін *рудня* сустракаецца ў грамаце князя Уладзіміра Альгердавіча ад 1390 г. Звычайна беларускія рудні былі дробнымі прадпрыемствамі па выплаўцы “крычнага жалеза”, на якіх таксама выраблялі прылады працы, прадметы хатняга побыту, зброю і г. д. Аднак ужо з XVI ст. некаторыя рудні мелі па тры вадзяныя колы. Два колы звычайна прыводзілі ў рух мяхі двух горнаў, а трэцяе – молат.

Шырокае распаўсюджанне на тэрыторыі Беларусі тапонімаў *Рудня*, *Руда*, *Рудніца*, *Руднікі* сведчыць таксама, што ў XVI–XVIII стст. пры металургічных прадпрыемствах, у вытворчым цыкле якіх была задзейнічана даволі вялікая колькасць людзей (рудакопы, плакары, руднікі, дымары, курачы, кавалі і інш.), фарміраваліся пастаянныя сельскія паселішчы. Як правіла, у гэтых населеных пунктах актыўна развіваліся іншыя віды вытворчасці, інфраструктура, сфера паслуг і г. д., напр., паводле апісання Берасцейскага староства 1566 г., на рацэ Рыце паблізу Вялікай Рыты дзейнічаў “*млинъ рудний*”, які меў “*кол 3 со всеми направами належащими к нему*”. Руднікі, якія працавалі на ім, кожны год павінны былі даваць за арэнду “*плату готового пенязми копъ 26, або на тиденъ кождий по 10 паръ сошниковъ*”. За гэта ім быў нададзены мукавольны млын аб адным коле на той самай грэблі, як адзначалася, “*волни от мерок короля его милости, в котормъ людемъ короля его милости молот не волно, толко обчимъ*”, а таксама “*корчма мед, пива и горелка на тую жъ руду волная*” [6, с. 328].

У дачыненні да тапонімных адзінак, звязаных з рудным промыслам, неабходна заўважыць адназначнасць адпаведнай матывавальнай базы онімаў: *рудня* ‘прамысловае прадпрыемства’, *рудніца* ‘тс’ [20, т. 11, с. 206], *руднікі* ‘працаўнікі рудні’ да *руда* ‘прыродная мінеральная сыравіна з металамі або іх злучэннямі’ (*рудня* ад *руда* як *судня* ‘месца, дзе быў суд’, *пчольня*, *кветня* ‘кветнік’ [20, т. 11, с. 206]). Розныя значэнні набывае толькі лексема *руда*: акрамя адзначанага яшчэ і ‘красільнае рэчыва, што змяшчаецца ў ільняным палатне, выводзіцца з палатна вымочваннем і адбельваннем’, ‘рудая вада на балоце’, ‘іржа, іржавы налёт’, ‘гразь’, ‘кроў’, якія да і.-е. **reudh-* (**roudh-* / **rudh-*) ‘чырвоны, руды, рыжы’ [20, т. 11, с. 205]. У гістарычных крыніцах XVI–XVIII стст. *руда* нярэдка выступае ў якасці сіноніма да *рудня*, што робіць мэтазгодным асобнае картаграфаванне тапонімаў тыпу *Руда*.

Неабходна заўважыць, што ў якасці рэсурсу топанімацыі выкарыстана толькі *руда* ‘прыродная мінеральная сыравіна з металамі або іх злучэннямі’, дакладней вытворныя ад адзначанай лексемы – *рудня*, *рудніца*, *руднікі*.

Магчымае адапелятыўнае паходжанне для айконімаў *Руднікі* адзначае і В. Лемцюгова [16, с. 323]. Прычым арэал распаўсюджання онімаў *Руднікі* цалкам супадае з арэалам онімаў тыпу *Руда*, *Рудня*.

На ўсходзе Беларусі захаваліся некалькі тапонімаў, якія адлюстроўваюць гістарычнае найменне медзеплавільнага прадпрыемства – *гамарня* / *гамерня*. У адрозненне ад мясцовых рудняў, г. зн. прымітыўных прадпрыемстваў здабыўной чорнай металургіі, *гамарні* залежалі пераважна ад імпартнай сыравіны і другаснай яе перапрацоўкі. Такія “заводы” працавалі на беларускіх землях ужо ў XVIII ст. і асабліва пашырыліся ў XIX ст.

Для оніма *Гамарня* В. Лемцюгова прапануе наступную этымалогію: “У XVIII с. *гамарня* – металаплавільная і металаапрацоўчая майстэрня, у якой працавалі *гамарнікі*. Пазней так называўся медны завод” [11, с. 114].

Яшчэ адным металургічным прадпрыемствам, абсталяваным плавільнай печчу, былі *гуты*. “Слоўнік геаграфічны Каралеўства Польскага” тэрмін *гута* тлумачыць наступным чынам: *Гута* (з ням. *Hütte*) – будынак, абсталяваны для вырабу металічнай прадукцыі з адпаведных руд або для вырабу шкла. Назва ўказвае на тое, што нямецкія асаднікі распачалі ў нас гэтую галіну прамысловасці. Гуты закладалі заўсёды пасярод лесу, каб выкарыстоўваць сыравіну з вялікіх лясных абшараў [23, т. III, с. 229].

Як “завод меднага ці шклянога посуду” тлумачыў слова *гута* Ю. Трусман [18, с. 84], параўн.

таксама ў ГСБМ: *Такъ же отъ гутъ скляных мистрове и товарише ихъ платити мають* [5, т. 7, с. 204]. Відавочна, што ўдакладненне *шкляных* у адносінах да *гута* прадугледжвала існаванне і іншых іх відаў. Такім чынам, неадназначнасць семантыкі *гута* не дазваляе аднесці тапонімы, матываваныя гэтай лексмай, да тапонімаў, судносных выключна з металургічнай вытворчасцю або з толькі вырабам шкла. Хутчэй за ўсё, гэта былі прадпрыемствы падвойнага вытворчага прызначэння.

Лінгвагеаграфія тапонімаў, матываваных апелятывам *гута*, сведчыць, што гутніцтва было распаўсюджана на ўсёй тэрыторыі Беларусі.

ТАПОНІМЫ, МАТЫВАВАНЫЯ ЛЕКСМАЙ ПАПЕРНЯ

На каралеўскіх, магнацкіх і манастырскіх землях каля паўнаводных рэк будаваліся папяровыя млыны, або паперні. На тэрыторыі Беларусі першы папяровы млын узнік каля 1560 г. у маёнтку Радзівілаў у Нясвіжы. Будаўніцтва гэтай паперні было звязанае з забеспячэннем патрэб нясвіжскай друкарні, заснаванай у 1562 г. вядомым пратэстанцкім дзеячам Мацеем Кавячынскім. У прадмове да Бібліі 1572 г., выдазенай у Нясвіжы, С. Будны пісаў, што “*заложил друкарню и збудовал паперню*” нясвіжскі стараста М. Кавячынскі [21, р. 84, 92].

Канец XVI – пачатак XVII ст. быў перыядам росквіту паперніцтва ў ВКЛ. Папяровыя млыны актыўна ставілі гарадскія магістраты, заможныя гараджане, манастыры і, безумоўна, магнаты ў сваіх шматлікіх маёнтках.

Знешне будынкі папяровых млыноў мала чым адрозніваліся ад будынкаў мукамольных і іншых млыноў. Напрыклад, у XVII ст. смаргонскі папяровы млын быў двухпавярховым драўляным будынкам, на першым паверсе якога размяшчаліся рабочыя ў памяшканні з усім неабходным для вырабу паперы абсталяваннем, на другім – жылыя пакоі майстроў-папернікаў, а на гарышчы знаходзілася сушылка для паперы. Ля млына знаходзіўся бровар, у якім быў кацёл “*w osm uszatkow dla warenia kleiu*” [21, р. 157, 161].

Тапонімы *Паперня* вядомы ў Лідскім і Мінскім раёнах, вёска *Паперына* (раней – *Паперня*) ёсць ва Ушацкім раёне, мікратапонім *Паперня* зафіксаваны ў Стаўбцоўскім раёне, у першай палове XX ст. паселішчы з такой назвай таксама існавалі каля Ружанаў і Быцені.

Верагодна, з вытворчасцю паперы мог быць звязаны і тапонім *Галендэрня** ў Навагрудскім

раёне (ад лексемы *голендэр* ‘механізм з рухальнымі роламі і мноствам нажоў у сярэдзіне спецыяльнай скрыні, дзе здрабнялася льняное рыззё для вырабу папяровой масы, якая, магчыма, з’яўляецца матывавальнай для наймення папяровага млына цалкам). У папяровых млынах ВКЛ голендэры пачалі выкарыстоўваць з сярэдзіны XVIII ст., а ў 70-я гг. XVIII ст. імі былі абсталяваны амаль усе тагачасныя паперні. Прычым на карысць вытворча-прамысловага паходжання, на нашу думку, указвае і тапонімаўтваральная мадэль – *голендэр* – *Галендэрня*, як і *Рудня*, *Гамарня*, *Паперня* і інш.

ТАПОНІМЫ, МАТЫВАВАНЫЯ ЛЕКСМАМИ ЦАГЕЛЬНЯ І ПЛІТНІЦА

Развіццё мураванага будаўніцтва на тэрыторыі Беларусі (асабліва ў XVI–XIX стст.) патрабавала выкарыстання разнастайных будаўнічых матэрыялаў, у першую чаргу цэглы. На беларускія землі цэгла трапіла разам з візантыйскімі майстрамі-дойлідамі ў X ст. і атрымала назву *плінфа*. У другой палове XIII ст. плінфу змяніла буйнапамерная брусковая цэгла-пальчатка з адбіткамі пальцаў на паверхні (з XV ст. барозны на цэгле рабілі і спецыяльнай прыладай накішталі грэбня). Доўгі час цэгла заставалася даволі дарагім будаўнічым матэрыялам.

Першыя цагельні выглядалі вельмі проста – печ для абпальвання цэглы і некалькі пляцовак для яе сушкі. Тэхналогія вырабу цэглы мала змянілася нават і ў XIX ст., калі яе сталі масава вырабляць на прыватных цагельных заводах (цагельнях).

Вытворчасць цэглы была добра вядома на ўсёй тэрыторыі Беларусі, дзе меліся дастатковыя запасы гліны. Як сведчаць тапанімічныя дадзеныя, асаблівага развіцця яна дасягнула ў Цэнтральнай Беларусі і Верхнім Панямонні. Варта адзначыць, што апрача тапонімаў *Цагельня*, на тэрыторыі Беларусі сустракаюцца таксама тапонімы *Плітніца*, матываваныя лексмай *плітніца* – старабеларускай назвай прадпрыемства, дзе выраблялі цэглу, вядомай у пісьмовых крыніцах з XVI ст.

Неабходна адзначыць, што распаўсюджанне тапонімаў *Цагельня* і *Плітніца* ў значнай ступені карэлюе з пашырэннем тапонімаў з асновай *глін-*, якія таксама найбольш сканцэнтраваны ў Верхнім Панямонні, што тлумачыцца радовішчамі гліны ў гэтым рэгіёне. У цэлым наяўнасць гліны на ўсёй тэрыторыі Беларусі адлюстроўваюць шматлікія тапонімы з матывавальнай асновай *глін-*, напр., толькі вёскі з назвай *Глінішча*, *Глінішчы*, *Глынышча*, *Глінішчэ* вядомыя ў Баранавіцкім, Івацэвіцкім, Лунінецкім, Кобрынскім, Драгічынскім і Столінскім раёнах Брэсцкай воб-

* Валянціна Лемцогова адзначае іншую этымалогію для айконіма *Галендэрня* ў Навагрудскім раёне (а таксама *Галендра* ў Бешанковіцкім раёне): “Назва ўзыходзіць да старапольскага слова *holendernia* ‘сяліба, фальварак галандца, які займаўся развядзеннем жывёлы; ‘хлеў, кароўнік’ (часцей у маёнтку)” [11, с. 114].

ласці, Аршанскім, Віцебскім, Докшыцкім, Полацкім, Ушацкім, Мёрскім і Чашніцкім раёнах Віцебскай вобласці, Брагінскім, Лельчыцкім, Петрыкаўскім, Рагачоўскім, Светлагорскім і Хойніцкім раёнах Гомельскай вобласці, Астравецкім і Свіслацкім раёнах Гродзенскай вобласці, Глускім і Чавускім раёнах Магілёўскай вобласці, Барысаўскім, Бярэзінскім, Смалявіцкім, Старадарожскім, Стаўбцоўскім, Чэрвеньскім і Уздзенскім раёнах Мінскай вобласці.

Такім чынам, відавочна, што менавіта комплексны (лінгвістычна-этнаграфічны) аналіз тапонімных адзінак дазваляе не толькі ўдакладніць этымалогію розных груп тапонімаў або канкрэтызаваць семантыку іх матывавальнага апелятыва, але і вызначыць гістарычныя заканамернасці і рэгіянальныя асаблівасці развіцця розных з'яў культурны. Тапонімы маркіруюць асаблівасці культурнага (як матэрыяльнага, так і духоўнага) асваення чалавекам пэўнай тэрыторыі, што робіць іх вывучэнне актуальным і перспектыўным не толькі для лінгвістаў, але і для гісторыкаў, географіаў, этнолагаў і фалькларыстаў.

Спіс літаратуры

1. **Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией для разбора древних актов** : в 39 т. – Вильна, 1865–1915.
2. **Валасенка, А. А.** Вытворча-прамысловыя тапанімічныя назвы Беларусі : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А. А. Валасенка. – Мінск, 2003.
3. **Вопісы парафій Лідскага дэканату ў 1784 г.** // Лідскі летапісец. – 2013. – Красавік – чэрвень – № 2 (62). – С. 41–47.
4. **Внуковіч, Ю. І.** Вытворчыя пабудовы / Ю. І. Внуковіч // Нарысы гісторыі культуры Беларусі : у 4 т. – Мінск, 2013. – Т. 1 : Культура сацыяльнай эліты XIV – пач. XX ст. – С. 449–483.

5. **Гістарычны слоўнік беларускай мовы** : у 37 вып. – Мінск : Беларус. навука, 1999–2017.
6. **Документы Московскаго архива Министерства юстиции.** – М., 1897. – Т. 1. – 567 с.
7. **Доўнар-Запольскі, М. В.** Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах / М. В. Доўнар-Запольскі. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 758 с.
8. **Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской.** – Витебск, 1873. – Вып. IV. – 431 с.
9. **Историко-этнографический атлас Прибалтики.** – Вильнюс, 1985. – Т. 1 : Земледелие / под ред. М. Рабинович (отв. ред.) [и др.]. – 140 с.
10. **Лексічны атлас беларускіх народных гаворак.** – Мінск, 1997. – Т. 4 : Побит / пад рэд. Ю. Ф. Мацкевіч.
11. **Лемцюгова, В. П.** Тапонімы распаўядаюць : навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск : Літаратура і искусство, 2008. – 416 с.
12. **Насовіч, І. І.** Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мінск : БелСЭ, 1983. – 792 с.
13. **Подольская, Н. В.** Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 199 с.
14. **Рыбаков, Б. А.** Ремесло Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – 802 с.
15. **Сабурова, Л. М.** Сельскохозяйственные постройки для обработки и хранения зерна / Л. М. Сабурова // Русские : историко-этнографический атлас. – М., 1967. – С. 99–128.
16. **Словарь русского языка XI–XVII вв.** – М. : Наука, 1995. – Вып. 21. – 280 с.
17. **Суперанская, А. В.** Что такое топонимика? / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 176 с.
18. **Трусман, Ю. Ю.** Этимология местных названий Витебской губернии / Ю. Ю. Трусман. – Ревель, 1897.
19. **Этимологический словарь славянских языков.** Праславянский лексический фонд. Вып. 1–39. – М. : Наука, 1974–2014.
20. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.** – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – (Т. 1–14).
21. **Laucevičius, E.** Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. – Vilnius : Mintis, 1967. – 173 p.
22. **Lietuvos metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика.** – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – Kn. 8 (1499–1514) : Užrašymų kn. 5. – 649 p.
23. **Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.** – Warszawa, 1880–1914. – Т. 1–15.

Культура маўлення

Вольга ШАРШНЁВА,
кандыдат філалагічных навук

ЛЕКСІЧНЫЯ ПАМЫЛКІ Ў ПЕРЫЯДЫЧНЫМ ДРУКУ

УДК 070.41:808.5

У артыкуле сцвярджаецца важнасць захавання патрабаванняў да маўленчай культуры журналіста, і ў прыватнасці да захавання лексічных нормаў. Прапануецца ўмоўны падзел лексічных памылак на тры групы: 1) сэнсавыя; 2) стылістычныя; 3) інтэрферэнцыйныя. Засяроджаецца ўвага на сэнсавыя памылкі як найбольш тыповыя у маўленні журналіста, сярод іх асобна вылучаецца неадпаведнасць слова кантэксту, няправільная лексіка-семантычная спалучальнасць, неразмешчванне паронімаў, розныя выпадкі шматслоўя (плеаназмы, таўталогія), моўная недастатковасць.

Ключавыя словы: *культура маўлення, неадпаведнасць слова кантэксту, лексіка-семантычная спалучальнасць, паронімы, шматслоўе, плеаназм, таўталогія, моўная недастатковасць.*

The article asserts the importance of observing the requirements for the speech culture of a journalist, and in particular, to preserve lexical norms. We propose a conditional division of lexical errors into three groups: 1) semantic; 2) stylistic; 3) interference. Attention is focused on semantic errors as the most typical in the speech of a journalist among them, the word mismatch with the context, incorrect lexical and semantic compatibility, non-differentiation of paronyms, various cases of verbosity (pleonasm, tautology), and language insufficiency are singled out.

Сучасная канцэпцыя моўнай адукацыі скіроўвае на актыўнае валоданне беларускай мовай у розных сферах жыцця, на павышэнне культуры беларускага маўлення. Уменне зрабіць маўленне арыгінальным, вобразным, экспрэсіўным, пераконаўчым сведчыць пра высокую маўленчую культуру журналіста, выступае найважнейшым паказчыкам эрудыцыі, выхавання, духоўнай культуры.

Прафесія журналіста прад'яўляе асаблівы патрабаванні да маўленчай культуры, бо ў сучасным грамадстве большасць успрымае маўленне СМІ ў якасці эталона. Менавіта праз сродкі масавай камунікацыі як праз своеасаблівы канал сувязі ўдасканалваецца маўленчая культура грамадства ў цэлым. Культура маўлення выконвае важную ролю ў працэсе як міжасобнай, так і масавай камунікацыі. Масавае камунікацыя – асноўны від працэсаў зносін у грамадстве, найбольш непасрэдна звязаны з яго функцыянаваннем і развіццём. Праца журналіста мае непасрэднае дачыненне да маўленчага ўздзеяння ў працэсе масавай камунікацыі. Маўленчае ўздзеянне ў тым і заключаецца, што на аснове свайго ўяўлення пра рэчаіснасць суразмоўца (журналіст) сістэматызуе і перадае інфармацыю ў выглядзе паведамлення. Рэцыпіент жа, успрымаючы паведамленне, “расшыфроўвае” яго і асэнсоўвае не толькі знешнюю, але і прыхаваную, глыбінную (імпліцытную) інфармацыю, важную для яго асобы і дзейнасці. Гэта значыць, што камунікатар павінен умець аб'ектыўна і аптымальным спосабам выказаць у словах і моўных канструкцыях той ці іншы змест. Неабходнымі для гэтага ўменнямі валодаюць далёка не ўсе носьбіты мовы і нават, на жаль, далёка не ўсе прафесійныя супрацоўнікі СМІ.

Актуальнасць праблемы культуры мовы і маўлення журналіста непасрэдна звязана з умовамі дзяржаўнага білінгвізму, вынікам чаго становіцца т. зв. моўная інтэрферэнцыя, калі элементы адной мовы пранікаюць у другую. У гэтых адносінах трапнай уяўляецца заўвага В. Іўчанкава: “Сродкі масавай інфармацыі, мова якіх па сваім прызначэнні павінна быць апрацаванай і з'яўляцца функцыянальнай разнавіднасцю публіцыстычнага стылю, актыўна ўдзельнічаюць у фарміраванні разумова-маўленчай дзейнасці грамадства, асабліва гэта стала адчувальным у ІТ-эпоху. Інтэрферэнцыя як актыўны рухавік моўных кантактаў і вынік узаемапрапранікненняў на фанетычным, семантычным, граматычным, а таксама ўнутрымоўным узроўнях прыводзіць да незаўважных на першы погляд сістэмных зрухаў у мове – да ізамарфізму як невыпадковага падабенства не толькі асобных элементаў, а і ўсёй білінгвальнай сістэмы” [1, с. 3]. Ва ўмовах функцыянавання дзвюх моў інтэрферэнцыя

стала пашыранай з'явай як у рускамоўных, так і ў беларускамоўных выданнях. Праяўленне інтэрферэнцыі істотна зніжае не толькі маўленчую культуру журналіста, але і (як вынік) аўтарытэт друкаванага выдання.

На правільную арганізацыю маўлення непасрэдна ўплывае веданне лексічных, фразеалагічных, словаўтваральных і граматычных законаў мовы. Аналіз мовы друкаваных СМІ выклікае адчуванне, што асаблівага клопату пра мову журналісты не праяўляюць. Разнастайныя памылкі, звязаныя з парушэннямі нормаў як рускай, так і беларускай мовы, сустракаюцца вельмі часта і выклікаюць негатыўныя адносіны не толькі ў дачыненні да асобнага тэксту, але і да журналістыкі наогул. Узнікаюць сумненні ў кампетэнтнасці аўтара артыкула, рэдактара, у сур'эзнасці і адэкватнасці надрукаванага матэрыялу.

Шматлікія плеаназмы, таўталогія, неразмежаванне паронімаў, недарэчнае ўжыванне гутарковых і дыялектных слоў, няправільнае спалучэнне аднародных членаў сказа, памылкі пры ўжыванні дзеепрыслоўных і дзеепрыметнікавых зваротаў, пры пабудове складаных сказаў – толькі невялікі пералік найбольш тыповых памылак, якія прыжыліся на старонках газет і часопісаў. Сабраны ў артыкуле фактычны матэрыял – вынік аналізу мовы раённых, абласных і рэспубліканскіх сродкаў масавай інфармацыі – скіроўвае журналіста (лінгвіста) на выпрацоўку навыкаў валодання асноўнымі правіламі арганізацыі публіцыстычнага тэксту, лексічнымі нормаў культуры маўлення.

Становішча абавязвае журналістаў паказваць узорны ўзровень маўленчай культуры, спрыяць яго павышэнню, але сёння, на жаль, лёгка заўважыць адваротнае: узровень маўленчай культуры сучаснай прэсы імкліва падае, СМІ спрыяюць пагаршэнню маўленчай культуры. Гэта прызначае не толькі спецыялістамі ў галіне маўлення, але і самімі журналістамі, і чытачамі. Вядома, такое становішча можна паспрабаваць апраўдаць агульнымі тэндэнцыямі як у грамадстве ў цэлым, так і ў сферах ужывання мовы. Зніжаецца цікавасць да чытання мастацкай літаратуры, адмоўна адбіваецца на агульнай культуры маўлення насычанасць бытавых размоў вульгарызмамі, жарганізмамі, слэнгам, шматлікай колькасцю замежных слоў і выразаў. Грэбуючы нормаў мовы, прадстаўнікі масавых камунікацый у канчатковым выніку ставяць пад пагрозу мэту перадаванага паведамлення, вядуць да яго няправільнай інтэрпрэтацыі, а таксама, парушаючы правілы выкарыстання моўных сродкаў, ствараюць няправільныя стандарты ў носьбітаў мовы, у атрымальнікаў паведамлення.

І наадварот: уменне ясна і пісьменна выказаць свае думкі, захоўваючы нескладаныя правілы арганізацыі маўлення, адкрывае шырокі доступ да свету культурных зносін у любой сферы. Як правіла, добрае маўленне сведчыць пра высокі ўзровень культуры таго, хто гаворыць (піша), і, такім чынам, робіць зносіны больш эфектыўнымі. Маўленне журналіста – адлюстраванне не толькі ўзроўню яго асабістай культуры, але і ўзроўню культуры таго выдання, у якім публікуюцца яго працы. Гаворка журналістаў успрымаецца чытачом штодня і тым самым, мабыць, найбольш моцна і глыбока ўплывае на фарміраванне яго маўленчых арыенціраў. Прычым роля “чацвёртай улады” ў гэтым фарміраванні такая вялікая, што журналісты нясуць адказнасць за тое, які ўзровень маўленчай культуры яны ўзводзяць у норму.

Шматлікія навучальныя дапаможнікі па культуры маўлення і сумежных дысцыплінах накіроўваюць на абавязковае авалоданне *арталогіяй* (раздзел мовазнаўства, які вывучае нормы мовы, а таксама адхіленні ад гэтых нормаў, маўленчыя няправільнасці) як базай фарміравання ўласна культуры мовы.

Відавочна, у вылучэнні лексічных і стылістычных нормаў ёсць некаторая ўмоўнасць, бо крытэрыі ацэнкі “правільна” / “няправільна” на гэтых моўных узроўнях аказваецца недастатковым, у такім выпадку пачынаюць дзейнічаць больш гнуткія і суб’ектыўныя крытэрыі: “дарэчна”, “дакладна”, “лагічна” і іншыя, што знаходзяцца ў непасрэднай сувязі з камунікатыўнымі якасцямі маўлення (дарэчнасцю, дакладнасцю, лагічнасцю і г. д.), святая і прадуктыўная праца над якімі ўспрымаецца як найвышэйшая ступень валодання маўленнем, сведчанне яго культуры. І журналісту, як важнаму носьбіту маўленчай культуры, нельга адступаць ад кадыфікаваных нормаў, бо менавіта адпаведнасць ім дапаможа пазбягаць памылак і недакладнасцей, зробіць маўленне больш выразным і зразумелым.

Паводле В. Іўчанкава, “у журналістыцы важнымі з’яўляюцца класічныя крытэрыі пабудовы маўлення: **правільнасць**, калі тэкст адпавядае дзейным моўным нормам; **дакладнасць**, калі журналіст ведае значэнне слова і адчувае яго семантычныя нюансы; **лагічнасць**, якая вынікае са структуры маўленчай семантыкі, зсэнсавай сінтагматыкі моўных адзінак на прадмет іх адпаведнасці законам логікі; **чыстата** маўлення, калі ў тэксце адсутнічаюць неўласцівыя літаратурнай мове словы, уключаючы герметычную лексіку, якая адмаўляецца эстэтычнымі нормамі; **выразнасць**, што надае тэксту вобразнасць і экспрэсію; **багацце** маўлення, якое ўвасабляецца ў разнастайнасці тэксту; **дарэчнасць**, калі

тэкст арганізаваны ў адпаведнасці з мэтамі і ўмовамі зносін” [2, с. 41].

Захаванне моўнай нормы ўяўляецца настолькі натуральным для чалавека, які ведае мову, што адступленне ад нормаў закранае свядомасць слухачоў або чытачоў. З пазіцыі культуры маўлення **правільнасць** – асноўная камунікацыйная якасць, якая забяспечвае ўзаемаразуменне. Як адзначае Б. Галавін, «няма правільнасці – не могуць “спрацаваць” іншыя камунікатыўныя якасці – дакладнасць, лагічнасць, дарэчнасць і інш.» [3].

З лексічнай нормай цесна звязана дакладнасць маўлення, якая рэгулюе правільнасць выбару слова (слоў) для пэўнага кантэксту. Як адзначае В. Ляшчынская, “дакладнасць маўлення дасягаецца пры ўліку прамога, намінацыйнага значэння слоў і дапаўняльных, стылістычных значэнняў, якія, спалучаючыся з прамымі значэннямі, як бы накладваюцца на іх” [4, с. 162]. Усе шматлікія лексічныя памылкі, па сутнасці, можна размеркаваць па трох групах: 1)сэнсавыя; 2)стылістычныя; 3)інтэрферэнцыйныя. Такі падзел даволі ўмоўны і закранае толькі знешні бок іх праяўлення, тым больш што так ці інакш усе яны ўплываюць на стыль выкладзенага матэрыялу і могуць успрымацца як лексічна-стылістычныя. Аднак такая класіфікацыя дапамагае не толькі засяродзіць увагу на прычынах узнікнення і ўстойлівасці памылак, але і прасачыць магчымыя шляхі да іх выпраўлення і папярэджвання.

Сэнсавыя памылкі непасрэдна звязаны з недакладным вызначэннем семантычнай напоўненасці як асобнага слова, так і яго спалучэння з іншымі словамі: неадпаведнасць слова кантэксту, няправільная лексіка-семантычная спалучальнасць, неразмежаванне паронімаў, розныя выпадкі шматслоўя (плеаназмы, таўталогія), моўная недастатковасць і інш. Стылістычныя памылкі выкліканы неадпаведнасцю слова стылю і жанру маўлення і, адпаведна, праяўляюцца ў спалучэнні рознастылёвай лексікі, у неапраўданым выкарыстанні канцылярызмаў і штампай, варварызмаў, экзатызмаў, дыялектызмаў, тэрмінаў, прафесіяналізмаў і пад. Інтэрферэнцыйныя памылкі ўзнікаюць пры ўключэнні ў гаворку на адной мове слоў другой мовы (напрыклад, рускіх слоў у беларускім маўленні). Няўвага і непавага да слова прыводзіць да рознага тыпу памылак на старонках перыядычнага друку, але найбольш частымі з іх сталісэнсавыяпамылкі.

Неадпаведнасць слова кантэксту. Любы тэкст можа быць успрыняты чытачом толькі ў тым выпадку, калі аўтар правільна выкарыстоўвае кожнае слова. Правільнасць, дакладнасць словаўжывання выяўляецца толькі ў кантэксце. Найбольш пашыраная памылка словаўжывання – выкарыстанне слова, словазлучэння, зна-

чэнні якіх не адпавядаюць агульнапрынятым для пэўнага кантэксту: *Устаноўлена, што ў сем'ях, у якіх бацькі марнуюць шмат часу на размовы, гульні з дзецьмі, дзеці лепш развіваюцца (марнаваць 'траціць без карысці, трэба адводзяць, аддаюць, удзяляюць і пад.)*; *У магазіне можна будзе набыць шырокі спектр запасных частак да ўсёй лінейкі трактароў (спектр набыць у магазіне нельга, набываюць запасныя часткі; трэба, напрыклад: У магазіне шырокі выбар запасных частак да ўсёй лінейкі трактароў)*; *Многія буйныя крамы і гандлёвыя цэнтры ўжо гандлююць шырокім асартыментарам штучных ёлак (у магазіне гандлююць не асартыментарам, а ёлкамі: У многіх буйных крамах і гандлёвых цэнтрах шырокі асартымент штучных ёлак)*; *Ветэран мае не адзін медаль "За адвагу", а два: за затрыманне вялікай калоны немцаў у Мінску і за прыкладныя наводзіны ў баі з нямецкімі захопнікамі на падступах да горада Кёнігсберга (аўтар, напэўна, хацеў звярнуць увагу на гераізм салдата і меў на ўвазе яго ўчынак, які стаў прыкладам для іншых, але неабдуманая выкарыстаная слова адыграла злы жарт, стала крыніцай непажаданага ў прыведзеным кантэксце чорнага гумару; замест вылучанага словазлучэння дастаткова было выкарыстаць слова гераізм)*; *На жаль, сёння анкалагічныя захворванні актуальныя для ўсяго свету (актуальны 'вельмі важны для гэтага моманту'; відавочна, што актуальныя не захворванні, а праблема іх лячэння)*; *Падчас зносін часта гучалі цёплыя ноткі настальгіі аб студэнцкіх гадах (настальгія 'туга па радзіме')*; *Сёлета ў нас адкрыўся новы свінагадоўчы комплекс на 24 тысячы галоў. Будзем развіваць гэты напрамак (ні пра які напрамак у папярэднім сказе не гаворыцца, можна толькі здагадацца, што аўтар меў на ўвазе свінагадоўлю)*; *Шматлікай катэгорыяй ДТЗ у 2019 годзе засталіся наезды на пешаходаў (наезды на пешаходаў – гэта не катэгорыя, а разнавіднасць дарожна-транспартных здарэнняў, таму правільней было б сказаць: Самымі шматлікімі сярод ДТЗ у 2019 годзе засталіся наезды на пешаходаў).*

Няправільная лексіка-семантычная спалучальнасць. Пры выбары слова трэба ўлічваць жывыя і актыўныя ў сучаснай беларускай мове сувязі слоў, магчымасць іх спалучэння. Маўленне даволі часта абмяжоўвае спалучальнасць нават блізкіх па значэнні слоў. Маўленчыя памылкі такога кшталту часта ўзнікаюць таму, што ў адной і той жа сітуацыі можа выкарыстоўвацца некалькі ўстойлівых спалучэнняў. І ўжыванне кампанента аднаго спалучэння ў складзе другога прыводзіць да сэнсавай недакладнасці: *Узаемаразуменне і давер іграюць вялікае значэнне ў сямейным жыцці (тут аб'яднаны два словазлучэнні – іграць ролю і мець значэнне, правільным будзе выкарыстанне*

люблага з іх); *Пастаўленыя задачы будуць дасягнуты (правільна: задачы будуць вырашаны, мэты будуць дасягнуты)*; *турнір становіцца добрай пляцоўкай, дзе акрабаты могуць павысіць майстэрства (можна павысіць узровень майстэрства або ўдасканаліць майстэрства)*; *Вайскоўцы таксама будуць трэніраваць дзеянні на вызваленні аэрадрома (трэніруюць людзей, дзеянні – адпрацоўваюць)*; *Прафкам запрасіў звесткі пра сацыяльнае становішча студэнтаў (трэба: запатрабаваў звесткі, запрашаюць у госці, на працу і г. д.)*; *Камбайнераў і кіроўцаў грашовымі прэміямі і граматамі павішавалі прадстаўнікі райвыканкама (віншуюць са святам словамі, прэміі і граматы – уручаюць: Камбайнераў і кіроўцаў павішавалі прадстаўнікі райвыканкама, уручылі ім грашовыя прэміі і граматы)*; *Вечар сустрэчы з выпускнікамі нашай навучальнай установа дазволяць лічыць адчыненым (адчыніць можна дзверы, вокны: вечар сустрэчы... дазволяць лічыць адкрытым)*; *Рост нафты будзе павялічаны ў некалькі разоў (здабыча нафты будзе павялічана ў некалькі разоў).*

Неразмежаванне паронімаў. Сярод лексічных памылак, выкліканых няведаннем дакладнага значэння слова, прывычных, на жаль, памылак, звязаных з неразмежаваннем паронімаў. Наяўнасць агульнага (або фанетычна падобнага) караня часам прыводзіць да таго, што значэнне паранімічных пар часткова супадае, а гэта і стварае ўмовы для іх блытаніны. Але агульнасць у значэнні паронімаў (калі яна ёсць) толькі частковая, таму звычайна члены паранімічнай пары маюць розную спалучальнасць: *Цэнтры турызму і краязнаўства возьмуцца за стварэнне перасоўных палатных лагераў турысцка-краязнаўчага напрамку (палатачных лагераў)*; *Шмат гадоў прайшло пасля першага выдання рамана І. Шамякіна "Сэрца на далоні" (выдання рамана)*; *Асноўнай спецыялізацыяй сельскагаспадарчых арганізацый у вобласці з'яўляецца вытворчасць прадукцыйнасці жывёлагадоўлі (прадукцыі жывёлагадоўлі)*; *Большасць фактаў выверана на мемурыяльнай літаратуры (мемуарнай літаратуры)*; *Сённяшні студэнт павінен быць дзейным, актыўным (дзеіным).*

Шматслоўе выражаецца ў празмернасці выкарыстання лексічных сродкаў, выкліканай немагчымасцю выбраць галоўнае, няўменнем успрымаць асноўнае значэнне слова і адчуваць яго адценні. На жаль, семантычная збыткованасць даволі частая на старонках перыядычнага друку. У якасці прыкладаў шматслоўя можна назваць неапраўданы лексічны паўтор (таўталогію) і выкарыстанне семантычна збытковых слоў (плеаназм).

Т а ў т а л о г і я – неабгрунтаванае ўзнаўленне адных і тых жа або аднакаранёвых слоў у бліжкім

кантэксте, прычым не апраўданы ні з лагічнага, ні з эмацыйнага боку паўтор адбываецца без пэўнай стылістычнай мэты, а хутчэй – проста ад непісьменнасці: *На “хуткай” працуюць прафесіяналы, якія не баяцца цяжкасцей і гатовыя да любых сітуацый. Гэты год пацвердзіў гэта (Гэты год стаў таму пацверджаннем); Дзякуючы валанцёрству, валанцёры змогуць атрымаць каштоўны вопыт куратарства... (магчымы варыянт замены: Дзякуючы валанцёрству можна атрымаць каштоўны вопыт куратарства...); Пастаноўку на творы Васіля Быкава будзе ставіць малады рэжысёр (Над пастаноўкай... працуе малады рэжысёр або Спектакль... будзе ставіць малады рэжысёр); Аднагалосным галасаваннем пасаду кіраўніка атрымала... (Аднагалосна пасаду кіраўніка атрымала...); Рэгіёны даюць справаздачу аб тым, у якіх месцах размешчаны выбарчыя ўчасткі (Рэгіёны даюць справаздачу аб тым, дзе размешчаны выбарчыя ўчасткі); МНС праводзіць апытанне грамадскага меркавання на пытанні ўвядзення абмежаванняў на прымяненне піратэхнічных вырабаў (МНС праводзіць апытанне грамадскага меркавання на ўвядзенні...); Падвоз навучэнцаў з ліку асоб з асаблівасцямі псіха-фізічнага развіцця... (Падвоз навучэнцаў з асаблівасцямі псіха-фізічнага развіцця...); Патрабаванні заказчыка патрабуецца выканаць у найбліжэйшы час (Патрабаванні заказчыка неабходна выканаць у найбліжэйшы час); Жыхарка аграгарадка... з 2011 года вядзе судовыя спрэчкі ў судах (вядзе судовыя спрэчкі).*

П л е а н а з м – скрытая таўталагія, калі збыткоўнасць слова адчуваецца пры расшыфроўцы значэнняў кантэкстуальна блізкіх з ім слоў: *Пераможцаў і прызёраў турніру ўзнагародзяць... памятнымі сувенірамі (сувенір ‘падарунак на памяць’, слова памятнымі лішняе); ...лаўрэаты міжнародных конкурсаў з ліку студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі (лішняе спалучэнне устаноў вышэйшай адукацыі, бо студэнты навучаюцца толькі ў такіх установах); І вось амаль праз 40 гадоў гэта падзея зноў паўтарыцца (слова паўтарыцца ўтрымлівае значэнне слова зноў, яго трэба прыбраць); Галоўны прыярытэт на свяце... за мясцовым кулінарным брэндам (прыярытэт ‘першынство’, слова галоўны лішняе); Пакуль на вытворчым участку створана 73 рабочыя месцы, але наперадзе добрыя перспектывы (перспектывы заўсёды наперадзе, правільна: ...але ёсць добрыя перспектывы); Мы гатовы да далейшага цеснага сумеснага супрацоўніцтва (супрацоўніцтва і ёсць сумесная праца: Мы гатовы да далейшага цеснага супрацоўніцтва або Мы гатовы да далейшай цеснай сумеснай працы); Са 160 пастаянных кліентаў фітнес-клуба купляць абанемент на красавік месяца пагадзілася толькі*

10 працэнтаў (слова месяц лішняе); Наша дапамога – толькі сціпляя толіка падзякі за самаадданую працу...; ...унесці сваю маленькую лепту ў стварэнне вялікага гарадскога парку (толіка, лепта, якія ў тлумачэнні ўтрымліваюць значэнне ‘сціплы, нязначны, маленькі’, лішняе); Наступленне ішло наперад (наступленне не можа ісці назад); Першае баявое хрышчэнне салдат атрымаў у Сталінградскай бітве (баявое хрышчэнне – гэта і ёсць першы ўдзел у бітве).

Маўленчая недастатковасць звязана з пропускам слоў, неабходных для дакладнага выражэння думкі: *Ветэран па-ранейшаму ў страі стваральнікаў (чаго?); Зрабіць сістэму больш гібкай і надзейнай – галоўны крытэрыў (чаго?).* Пры маўленчай недастатковасці з прычыны парушэння лагічных і граматычных сувязей часта ўзнікае непаразуменне, зацямяецца сэнс сказа: *Старшыня і аграном праязджаюць па палях, правяраюць іх падрыхтаванасць (да чаго?); Брат купіў добры сродак (ад чаго? для чаго?); Урачыстае ўскладанне (чаго?) адбылося на мемарыяльным комплексе.*

Прафесія журналіста прад’яўляе асаблівыя патрабаванні да маўленчай культуры. Паколькі ўмацаванне і распаўсюджванне нормы літаратурнай мовы – прадмет асаблівага клопату грамадства, журналіст павінен выдатна валодаць літаратурнай мовай, сачыць за сваім маўленнем, быць пільным і ўважлівым да кожнага слова.

Публіцыстычны тэкст дае прастору для адшліфоўкі мовы, апрацоўкі стылістычнай маркіраванасці слова, развіцця моўнага чуцця. І журналіст, які мае пачуццё ўласнай годнасці, якому неабякавы ўласны прафесіяналізм і яго ацэнка ў грамадстве, павінен сістэматычна ўдасканалваць навыкі работы са словам. Правільнае і прыгожае маўленне выгадна вылучае журналіста, падкрэслівае яго прафесіяналізм, накіроўвае на значнасць пададзеных звестак, дае несумненны прыярытэт у вядзенні размовы. Аднак толькі працяглая і ўпартая моўная праца дапаможа арганізаваць паслядоўны і пераказальны выклад думак.

Спіс літаратуры

1. Іўчанкаў, В. І. Культура маўлення журналіста: СМІ як каталізатар моўных тэндэнцый і заканамернасцей / В. І. Іўчанкаў // Культура маўлення журналіста : зб. навук. арт. – Мінск : БДУ, 2013. – С. 3–12.
2. Ивченко, В. И. Культурологический обзор телевизионной речи (на примере текстов национального канала “Столичное телевидение”) / В. И. Ивченко, О. И. Десюкевич // Культура маўлення журналіста : зб. навук. арт. – Мінск : БДУ, 2013. – С. 39–47.
3. Головин, Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М. : Высш. шк., 1988. – 320 с.
4. Ляшчынская, В. А. Стылістычнае рэдагаванне і карэктура : вуч. дапам. / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2017. – 334 с.

Алесь КАЎРУС,
кандыдат філалагічных навук

ШЛЯХАМ ЗАЎВАЖАННЯЎ

АДАМ

Як вымаўляецца прозвішча пісьменніка; пра мову яго твора

Усё часцей трапляюць на ўвагу мастацкія тэксты, аўтар якіх Мікола Адам. Не ведаю, як у асяроддзі літаратараў, але мною гэтае прозвішча ўспрымаецца і прамаўляецца з націскам на другім складзе – аналагічна імяю (Ада́м).

Таму дзіўным было пачуць ад Навума Гальпяровіча ў аглядзе нумара газеты “Літаратура і мастацтва” за 6 лістапада мінулага года: “...з апавяданнем выступае Мікола А́дам” (канал “Культура”).

Нібы контраргументам супраць зрушэння націску ў слове-прозвішчы ў слухача міжволі сарвалася з языка: “На́вум!”

Недзе тым часам пачынаю знаёміцца з новым нумарам часопіса “Польмя” (2020, № 11). Сярод публікацый – раман Міколы Адама “Адаптацыя” (працяг надрукаванага ў 2018 г. рамана “...І прыджаў гэты дом”).

У гэтым творы ёсць дзве мясціны, непасрэдна датычныя ўзятга пад увагу прозвішча.

I. Шахцінская школа, у Казахстане.

Ірына Вітольдаўна тады па-іншаму паглядзела на мяне і прамовіла:

– Ну што ж, гэта ўсё мяняе. Але даруецца толькі сёння. <...> З цябе тады і пачнём знаёміцца. Як завуць?

Я падняўся, выйшаў з-за парты і з заміраннем у сэрцы вымавіў сваё імя па-беларуску, так, як вучыў Яніс:

– Мікола.

Клас захіхікаў.

Ірына Вітольдаўна строга паглядзела на рабят.

Усе сцішыліся.

– Яшчэ раз, калі ласка, – папрасіла настаўніца мяне.

– Мікола, – паўтарыў я і нерашуча дадаў прозвішча: – Адам, – з націскам на першай галоснай.

– Яго імя Коля Адам, – зноў... вырашыла за лепшае патлумачыць Айша. – Пасля першага класа ён выбыў ад нас, цяпер вось прыбыў.

– Зразумела, – кінула Ірына Вітольдаўна. – З вяртаннем на Радзіму, Коля-Мікола Адам (с. 32).

II. Падышоў дырэктар, зірнуў неяк коса.

– Курыйш? – прамовіў.

– Куру, – выдыхнуў я дым.

– Колькі табе гадоў, Адам? – строга запытаў ён, пры гэтым наўмысна вылучыў націск на апошняй галоснай, калі трэба на першай. Дырэктар ніколі не вымавіць маё прозвішча правільна, гэтак жа, як не вымавіў і ў тых часы, калі вучыўся мой бацька.

– Вы ж самі казалі: перакур, – курый я далей, літасціва дараваўшы няправільнае вымаўленне прозвішча (с. 62).

Аўтар-апавядальнік адстойвае вымаўленне свайго прозвішча з націскам на першым галосным, хоць гэта супярэчыць, як фактычна сам прызнае, практыцы яго ўжывання ў вёсцы на Стаўбцоўшчыне (Мікалаеўшчына), дзе ён нарадзіўся і – пасля 13 гадоў жыцця ў Казахстане – скончыў сярэдняю школу.

Якое б ні было стаўленне вучня да дырэктара школы, не лічыцца з жыццёвым досведам апошняга, яго веданнем мясцовых жыхароў, іх прозвішчаў чытач не можа.

У дзень, калі школьнікі ад’язджалі на поле “збіраць бульбу” і працавалі там (дзе адбыўся дыялог дырэктара з недысцыплінаваным вучнем), а пасля вярталіся ў вёску, дзесяцікласніца Ванда Васілеўская некалькі разоў называла новапрыбылага хлапчука па прозвішчы: Адам. Як ставіла націск у слове, аўтар не зазначае.

Не маю на мэце пераканаць пісьменніка вымаўляць сваё прозвішча так, як болей звыкла, натуральна на почут прадстаўнікоў старога пакалення беларусаў. Проста вока і вуха зачэпіліся за яскравы прыклад-ілюстрацыю тэндэнцыі да “абнаўлення, асучаснівання” традыцыйных прозвішчаў, часта насуперак фанетычным і граматычным асаблівасцям беларускай мовы. Як у наступным выпадку.

У часопісе “Роднае слова” (2020, № 10) сярод матэрыялаў да 90-годдзя У. Караткевіча надрукаваны артыкул рэдактара канала “Культура” Марыі Лаппо.

Прыкрасць “при виде” такога напісання прозвішча тым большая, што ўражанне ад вуснай мовы гэтай працаўніцы радыё склалася самае станоўчае (пазнаю яе голас). У прыватнасці, прыгожа і выразна гучыць фраза “Выпуск падрыхтавала Марыя Лапо”.

Шкада, Марыіна каляжанка Вікторыя Бацюкова, вядоўца з адметным радыёголосам, чамусьці не скланяе (чуў не адзін раз) слова *Купала* ў назве гродзенскай ВНУ: “*Універсітэт імя Янкі Купала*”. Ступае ў кірунку “Лаппо”, ці тое далей ад беларускай мовы.

Чытаючы мастацкі твор, разглядаючы яго мову, не выходжу за рамкі ўжо традыцыйных заўважаньняў.

Цікавяць найперш адметныя моўныя адзінкі (словы, словаформы, сінтаксічныя канструкцыі) у іх дачыненні да агульнаўжывальных адпаведнікаў.

Арганічна паўстаюць пытанні літаратурнай нормы, культуры пісьма. Ідэйны, мастацкі складнікі твора не закранаюцца (аднясем гэта да кампетэнцыі крытыкаў, літаратуразнаўцаў).

Натуральна, пры такім выбарачным падыходзе нешта, можа і значнае, застаецца па-за тэкстам чытача-навукоўцы.

Звернемся да вышэй названага рамана М. Адама (“Адаптацыя”), дакладней – яго часткі (працяг будзе друкавацца).

У творы адлюстроўваецца разнастайнасць пошуку моўна-выяўленчых сродкаў пісьменнікамі сярэдняга і маладога пакаленьня ў апошнія два-тры дзесяцігоддзі (напрыклад, Л. Рублеўскай, М. Латышкевіч, іншымі прэзаікамі і паэтамі). Як і пераймаюцца некаторыя аўтарска-выдавецкія моўныя хібы.

Аўтар рамана трымаецца акрэсленай у літаратурным працэсе лініі на выяўленне і выкарыстанне моўных адзінак, якія асэнсоўваюцца як больш характэрныя (спецыфічныя) для беларускай мовы.

Дзеяслоў *апынуцца* бадай выцесніў традыцыйны *аказаньне*. Праўда, у некаторых кантэкстах ён “апынуўся” яшчэ ранейчасным, ужытым зарана, прынамсі, нязвыклым. *Той, хто заціскаў мне рот, наваліўся на падлогу. Ім апынуўся Мясалкін-сярэдне* (с. 47). *Горш было б, калі сімпатыя апынулася б аднабаковай* (с. 19).

Да гэтай групы слоў аднясем наступныя (у сказах вылучаны).

Хваёвае наветра вёскі, не іначай, вылекавала іх [сястры і брата] (с. 11). *Асабліва вялікімі, як лкатары, выглядалі мае вушы. Менавіта з-за іх я і гадаваў валасы, каб схаваць пад імі ненавісную загану...* (с. 14). *Справа ад вітальні знаходзілася кухня... Лінолеум на падлозе ў вітальні накрыты круглымі вязанымі палавікамі, у гасціўні быў разасланы жоўтага колеру палас* (с. 41). *У школе № 3 горада Шахцінска таксама наладжвалі відэапрагляд па рублі за квіток...* (с. 15). *Ніхто працаваць міліцыянтам не хацеў...* (с. 17). *Мама Сяргея частавала нас белымі батончыкамі “Ластаўка” ці аўсяным печывам, якога было ў Шахцінску заваліся...* (с. 30). *Мы ні разу не перасякліся [з Юлькай] ні ў школьных калідорах, ні на школьным двары, нібыта трапілі ў нейкі Бермудскі трохкутнік, наш асабісты Бермудскі трохкутнік...* (с. 21). *...відаць было тры радзімкі ў выглядзе трохкутніка* (с. 39). [Дар’я Уладзіміраўна] *вымушала па некалькі хвілін запар паўтараць за ёй хуткагаворкі...* (с. 40).

Пад густ старому чытачу традыцыйна ўжытыя дзеясловы *пад’есці* (не *паесці*), *выйсці* (не *атрымацца*). – *Частуйся, – прапанаваў* [Міцька]. – *Бачу, што ў цябе няма нічога.*

– *Дзякуй, – узяў я адно яйка. Мне і сапраўды нічога не сабралі дома пад’есці, бо, відаць, ніхто не ведаў ці не здагадаўся, што сабойка не перашкодзіць* (с. 63). – *Давай зробім так, – прапанавала Дар’я Уладзіміраўна, – як усё выйдзе з экспазіцыяй, я пакажу табе ўсё, што ты захочаш убачыць* (с. 39).

Не ўпершыню даводзіцца канстатаваць пашырэнне ўжывальнасці дзеясловаў *сысці* – *сыходзіць*, якія часткова “перахоплваюць” семантыку аднакарэнных дзеясловаў з іншымі прэфіксамі *пайсці, выйсці, адысці*, часам на шкоду дакладнасці. Гэтак у сказах з разгляданага твора.

...мы ўспомнілі, як шукалі ўсім дваром майго брата Алеся, які неяк сышоў з першага ўрока дамоў за лішнімі сшыткамі для настаўніцы і знік (с. 55). Насамрэч настаўніца адпусціла вучня, каб ён схадзіў па сшыткі.

Пажадала [Ксюша] прыемных сноў і сышла, напярэдне, аднак, напрасіўшы, каб я зайшоў да яе праз пяць хвілін пасля таго, як яна сыдзе (с. 50). Напрошваецца праўка: *выйшла, пойдзе*.

Дзіцячыя і амаль усе юнацкія гады М. Адама, беларуса з паходжаннем, прайшлі ў Шахцінску. Там, у горадзе гарнякоў, з пераважаннем неславянскага насельніцтва, дамінавала руская мова не толькі ў сферы вытворчасці, кіравання, але і ў побытавых зносінах жыхароў, у тым ліку сямейнікаў і сваякоў Адамаў.

Потым, ужо на бацькаўшчыне, Мікола Міхайлавіч авалодваў беларускай мовай, атрымаў вышэйшую філалагічную адукацыю, набыў досвед рэдактарскай працы з тэкстамі. Апрача таго (ці перш за ўсё), ён заўзяты кніжнік-кнігалюб з маленства.

Аднак след яго “даінстытуцкай” падрыхтоўкі да творчасці праступае, адбываецца на старонках рамана.

Узнаўляючы малюнку жыцця ў Шахцінску, згадваючы рэаліі таго часу, пісьменнік улучае ў апавед слоўныя ўкрапіны з маўлення персанажаў – названых і неназваных.

...Я і разгубіўся, і спалохаўся ў прадчуванні абвінавачання ў нечым непрыстойным, пра што нейкім чынам настаўніца даведлася, і я зараз адграбу напоўніцу (с. 37). *Не паспеў азірнуцца, як мне з нагі зарадзілі ў спіну. Я расцягнуўся на асфальтавай сцежцы...* (с. 46). *Ну апынуўся я ў дзясочай распранальні перад фізрой, і дзясочаты вераішчалі як рэзаныя...* (с. 38). [Мілер] *выглядаў суперздаровым хлопцам* (с. 39).

Мама... распавяла, што ў яе дзясцінстве бацькі таксама трымалі гусей... <...> Нейк гусыня гуляла са сваімі птушанятамі і адзін з іх перакуліўся,

а падняцца самастойна не мог. Мамін старэйшы брат Мішка, той, што Дзядзька, кінуўся дапамагаць бедачыне, узяў гусяня ў руку і пасля паставіў на латкі, а **гусыня** наляцела на яго, учапілася ў спіну і давай дзядзіці ў патыліцу. Мама застыла на месцы ад страху... Дзядзька матляўся таксама на месцы, намагаючыся скінуць з сябе раз'ятраную **мамашу** (с. 39). (Магчын успамін Мікола пачуў, калі вучуўся ў шостым класе Шахцінскай школы.)

У свеце людзей і жывёл, з пункту гледжання чытача-беларускамоўцы, **мамашаў** і **гусыняў** няма. Словы гэтыя, няйначай, прывандравалі з казахстанскіх стэпаў разам з перасяленцамі.

У аўтабіяграфічным расповедзе актуалізуецца слова **насалоджвацца**.

...я не сумняваюся, за доўгія дзесяць гадоў столькі таямніц і шчаслівых неспадзяванак напаткаю [у школе], што стамлюся імі **насалоджвацца** (с. 18). [Ксюша:] Яны [бацькі] адпусцілі сваіх сыноў і дочак, давяраючы іх нам, каб тыя адпачывалі і **насалоджваліся** жыццём (с. 49).

Вядома, мець асалоду можна ад прыгожага, чудоўнага не толькі ў мастацтве, літаратуры.

Ніводзін пацалунак пасля не быў такім салодкім і **прыўкрасным** (с. 52).

Але, здаецца, аўтар злоўжывае гэтым прыметнікам (у апаবাদанні “Каця” ён пасуе да вабнотаў асобы сумніўнай маральнасці).

Ці не прыніжаецца ўзніклае як высокае слова?

Больш прымальнае яно ў перакладным выразе: *Алена Прыўкрасная* (сустракаецца ў літаратуры).

Агулам кажучы, лексіка твора – з рэальнага, жывога слоўніка беларускай мовы. Аўтар амаль не звяртаецца да індывідуальнай словатворчасці, калі не лічыць калькі *ваенкір* (*ваенрук*) і верагоднага наватвора *месцавацца*. [Трансфармацарная будка] **месцавалася** каля школы (с. 26). ...*жыла яна* [настаўніца] у двухпакаёвай *кватэры ў тым самым доме, дзе месцавалася мая ўлюбёная бібліятэка* (с. 40–41).

Ці была патрэба ў гэтым не надта ўдалым слове? Калі яно дзеля таго, каб асвятлыць, абнавіць выклад, то, можа, гэта не горш рабіць і за кошт “старых” слоў, як у выпадку: *Праз кірмаш увогуле хадзіць было небяспечна, асабліва ў цёмную пару* (с. 18). Вылучанае слова ўжыта замест звыкллага ў такім кантэксце (пры абазначэнні месца, тэрыторыі) – **рынак**.

Запыніў увагу агульнаўжывальны дзеяслоў.

Нам давялося **будаваць** другую грубку, каб у хаце было цёпла, разбіраць веранду, **высякаць** ружы і **прыбудоўваць** новую веранду з чырвонай цэглы... (с. 67).

Напісаць **будаваць** грубку распавядальніка не стрымала відавочная таўталогія (*прыбудоўваць*). Для яго такая спалучальнасць слоў ужо, мабыць, звычайная. Гэта даўней печку (грубку)

рабілі, ставілі, муравалі... Прыклад ілюструе малапрыкметнае змяненне ў семантыцы дзеяслова, яго валентнасці. Параўнаем: [У спектаклі – пра тое] “як **пабудаваць** добрыя адносіны з бацькамі” (В. Грыб. Канал “Культура”. 5.01.21).

Непамысна быць рэгістратарам моўна-стылёвых прамашак. Але ж мастацкі твор – не адно асалода. Нясе і гаркоту.

...з ёю, *Ірынай Вітольдаўнай*, было весела і цікава. Яе пачуццё **гумару падкупала** ўсіх. А што тычыцца **дзіўных імёнаў** і **прозвішчаў**, дык у нашым класе **кожны другі адрозніваўся такім**. І мае **былі найпростыя** (с. 33). Другі сказ патрабуе перабудовы (паводле РБС): *Пачуццём гумару яна падкупляла ўсіх*. У трэцім сказе вылучаную частку рэдагуем: *кожнае другое было такім*. Лепш (ясней), але не зусім добра. Апошні сказ няўцямны.

Чытач не змог “узяць” пачатковы абзац раздзеліка.

Бацькі, **абодва**, працавалі на цагельні. Бацьку ўзялі абпальвальчыкам на печ, **мама спачатку запісвала рух машын** (колькі якая зрабіла рэйсаў з цагельні да пакупнікоў і па гліну ды назад)... (с. 66).

Можа, паправіць сам аўтар, рыхтуючы твор да выдання кнігай.

– Што здарылася? – спыталася тады *Надзя Віктараўна*.

– А ты не здагадваешся? – пытаннем на пытанне адказала *Ксюша*.

– *Магчыма*, – **унікліва** прамовіла *Надзя Віктараўна* (с. 49).

Прыслоўе неадназначнае, лепш: *ухіліста*.

[*Надзя Віктараўна*:] *Калі распавядзём аб праблеме ў атрадзе, з якой не зладзіліся*, – **вылецім адсюль з хуткасцю святла і больш не трапім у гэтае месца** (с. 49).

Дзеяслоў неадкладны, на месцы **зладзілі / справіліся / саўладалі**.

Асобныя словы ўжыты не ў кадыфікаванай форме.

...**пазбавіўся ад яе** [“паловы мяне”], **быццам ад ішкадлівага кацяня** [кацяняці] (с. 59). **Чамусьці ў жніўні... плаваць і купацца забаранялася, прынамсі, насельнікам “Арляня”** [“Арляняці”] (с. 47). *Параўн.: [У садок] прынялі 43 дзіця* (І канал. 21.12.20).

...**заняткі спынілі для збору ўраджая бульбы** (с. 53). **Малінай, суніцамі, рамонкамі** [патыхалі валасы] (с. 53). **Вы чужыя, чужымі і застанецеся** (с. 10). **Дзед Иван не паспяваў іх** [насякомых] **скармліваць агню ў распаленай печы** (с. 13). [*Мяшалкін*.:] **Пастрыжэўся**, аддам кнігі (с. 46).

Пытанне паставілі сказы з прыметнікамі, утворанымі ад уласных жаночых назоўнікаў.

Юльчына **мама** называла мяне зяцьком... (с. 19–20). **Безвынікова мыйо Танькін** **твар і нос**... (с. 12). (Юлька – спадабанка Міколы ў дзіцячым садку, Танька – яго сястра.)

Чаму другі прыметнік ужыты з парушэннем нормаў беларускага словаўтварэння? Ці не перанесены ён (як і імя) “готовым” з малой радзімы дзяўчынкі – Шахцінска? Але ж там была і **Юльчына** мама.

Адказ можа даць толькі аўтар рамана.

Пакідаю шэраг негатывных заўважанняў без каментароў: хібы навідавоку.

*Ніхто з настаўнікаў... не хацеў мець ніякіх спраў з **рабят**мі, у якіх класныя кіраўнікі змяняліся штогод (с. 37). Мама запляце ёй **касічкі** і ўпляце ў іх два чырвоныя банты (с. 21). ...вынеслі процівагазы з падсумкамі да іх і **мялкашкі**, праўда, без патронаў (с. 56). У дзяцінстве, гуляючы ў **вайнушку**, дзядзька Коля няўдала ўпаў... (с. 68). Чаму я не выдатнік, **блін?**.. Так хацелася свята! (с. 31).*

Бабуля майго сябра, не сумняюся, і не ведала рускую мову (с. 34). ...прайшлі да экспазіцыі малюнкаў, фотаздымкаў... развешаных на сценах **на ўзыходзчай** (с. 39). Аднойчы я сказаў Юльцы, што **жанюся на ёй** насамрэч (с. 22). Ды не, здрада не **даравальна** ні ў якім узросце (с. 35). [Мы] **рабілі выгляд, што незнаёмы** (с. 58).

...Думка дайшла да прыпынку “Парадокс”. Ці трэба, чытаючы, бачыць словы, можа, лепей – толькі сэнс?

ПРАГРЭСІРУЕ – ПРАГРЭСУЕ, РЭКАМЕНДАВАЦЬ – РАІЦЬ

У артыкуле вядомага мовазнаўцы даецца спасылка на Ф. Янкоўскага адносна акання: “У сучаснай беларускай мове аканне прагрэсуе: у гаворках з няпоўным дысімілятыўным аканнем сустракаем на месцы канцавога ненацісканога *о*, э галосны *а*: *смáчнаго* → *смáчнага*, *рóўно* → *рóўна*” (Роднае слова, 2020, № 8, с. 28).

Насамрэч у аўтарскім тэксе (“Гістарычная граматыка беларускай мовы”) ужыты дзеяслоў *прагрэсіруе*, у адпаведнасці з тагачаснай (70–80-я гг.) літаратурнай нормай. Варыянт *прагрэсуе*, мабыць, “даспеў”, каб яго ўжываць у навуковых працах, якія пішуцца сёння. Але ў цытаце з даўнейшага выдання, прыведзенага гісторыі мовы, падстаўляць яго замест *прагрэсіруе* некарэктна.

З выпадку нагадаем. На кафедры беларускай мовы (беларускага мовазнаўства) пад кіраўніцтвам Ф. Янкоўскага не толькі вялася навуковая праца, але і вырашаліся практычныя пытанні культуры мовы. У прыватнасці, апрабоўвалася слова *прэтэндэнт* (замест *саіскацель*, *саіскальнік*) і выраз *раіць да абароны / друку* (замест *рэкамендаваць*). (Пазней П. Сцяцко знойдзе ўдалы адпаведнік *спашукальнік*.)

Выяўляецца, што слова *раіць* ужывалася ў дакуменце грамадскай арганізацыі ў 1950-я гады.

У часопісе “Польмя” (2020, № 11) апублікаваны “Пракаол пасяджэння драматычнай секцыі Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР” ад 10 кавіка 1951 г.

Парадак дня: Абмеркаванне п’есы А. Макаёнка “Гудкі клічуць”.

*Пастанавілі: **Раіць** Упраўленню па справах мастацтва пры Савеце Міністраў БССР набыць п’есу А. Макаёнка “Гудкі клічуць” для пастановкі яе ў тэатрах рэспублікі (слова вылучана мною. – А. К.).*

Нібы пацверджанне, што Ф. Янкоўскі і кафедра ішлі “правільным шляхам”, у нагу з роднай мовай.

РАДАСЦЬ І БОЛЬ (АД) РОДНАГА СЛОВА

29.12.20 г. у маіх “Запісах” з’явіліся радкі: *Цяжка на варце роднага слова: Нішчыць яго шмат хто гатовы. “Дыялогі пра культуру”: Г. Шаблінская – Св. Воцінава. Вынікі працы ў прайздзеным годзе.*

Зарупіла расшыфраваць занатоўку.

Песімістычная яе частка прыпадае на раніцу пазначанага дня і датычыць непасрэдна мяне.

Спынюся на другой, абнадзейлівай (яна прыпадае на вечар).

Дыялог на канале “Культура” так захапіў, што яго ўважліва слухаў ад пачатку да канца.

З вуснаў галоўнага рэдактара часопіса “Малодосць” Святланы Воцінавай ліецца прыгожая беларуская мова (не заўважыў ніводнай памылкі). Яна болей гучыць як маналог. Журналістка накіроўвае яго рэплікамі. На жаль, у іх надта вытыркалася сцвярдзальная і пытальная (адрускамоўная) часціца *да*. А ёй не ў унісон, нават нібы знарочыста падкрэслена (маўляў, гэтак трэба па-беларуску) адгукалася: – *Так, так...* Сапраўдны двубой службовых слоў.

Адносна нядаўна выпала пазнаёміцца з Святланай Воцінавай, так бы мовіць, візуальна – у тэлепраграме “Суразмоўцы”, а з Галінай Шаблінскай – праз фотаздымак у газеце “Літаратура і мастацтва” (20.11.20). Прыгожыя жанчыны, захопленыя пашыральніцы беларускага (не толькі “мастацкага”) слова.

Паўтаруся. Радыеперадача не пакінула абыякавым. Так інфармацыйна, цікава расказана пра часопіс “Малодосць”, што захацелася самому пазнаёміцца з ім – пачытаць.

ЦІ МОЖНА ВЫКАРАНИЦЬ ПАМЫЛКУ?

Запісы спектаклей

Ужо колькі гадоў, ведучы “Тэатр беларускага радые”, Г. Шаблінская ў перадслова ўжывае фразу кшталту “*У фондах беларускага радые захоўваецца шмат запісаў спектаклей і пастановак...*”.

Было спадзяванне, што калегі-сурадынікі тактоўна падкажуць журналісты-літаратару (дзеля інтарэсаў слухача): правільная форма роднага склону гэтага назоўніка мужчынскага роду *спектакляў*. Як і *ансамбляў, фестываляў*,

аўтамабіляў. Аж не! Даводзіцца браць на сябе няўдзячную ролю “павучальніка” аўтарытэтаў.

Памылка не толькі не засталася ў мінулым часе, але, здаецца, нават укарэнілася ў індывідуальнай службовай мове журналісткі.

За апошнія гады мы зрабілі некалькі новых радыёспектаклей на ваенную тэматыку (Г. Шаблінская. “Творчы вечар”. І канал. 10.12.20).

У газеце “Літаратура і мастацтва” (за 20.11.20) змешчана гутарка карэспандэнта з Галінай Шаблінскай. Увагу запынілі сказы:

– *Вы маеце багаты вопыт працы ў настанавачным вяшчанні. З’яўляецеся рэдактарам многіх радыёспектакляў, аўтарскіх радыёных інсцэніровак...* (Я. Будовіч).

– *...Сёння ў нашых фондах – сотні спектаклей і настановак. <...> У нас шмат радыёверсій спектаклей...* (Г. Шаблінская).

Такім чынам, з вуснай мовы памылка перайшла на друкаваную старонку.

Напэўна, з павагі да аўтарытэтнага (і старэйшага) суразмоўцы карэспандэнт, рыхтуючы тэкст да публікацыі, не выправіла канчатак назоўніка ў адпаведнасці з граматычнай нормай. А ці мусіла яна гэта рабіць? Пытанне хутчэй за ўсё рытарычнае. Іншая рэч, калі мець справу з варыянтнымі склонавымі формамі (*магістралей – магістраляў*).

АДГАЛОСКІ РОДНАЙ ВЁСКИ

З дзяцінства – яшчэ да школы ці ад пачатковых класаў – заселі ў памяці радкі.

Гонімы, гонімы...

Звалілася баба з коміна,

Ударылася аб пол

І выскачыў глагол.

А цяпер думаю. Ці не ёсць тут пярэкрут незразумелай у простым беларускім асяроддзі формы дзеяслова *гонимый*?

• Пачутае таксама ў маленстве, здаецца, пад час вайны.

Дзяўчаткі мае, сыраежачкі!

Пасаліў бы я вас – няма дзежачкі!

Гэтак сапраўды народны паэт, а мо спявак, пацешыўся з маладосці і пашкадаваў, што яна мінулая. Ці скажа лепей (галоўнае – лаканічна) сённяшні аўтар-прафесіянал?

• Яшчэ даўня прыпеўка.

Які чорта музыкант,

Такое ігранне:

Завёў казу ў лазу

Да самага рання.

Пад ацэнку трапіла непрафесійная ігра (на гармоніку) – рыпанне. Вылучанае слова дапускае разумець (ужываць) сябе як два: злучнік *і* і назоўнік *гранне*.

Заканчэнне. Пачатак на с. 10, 31.

100 гадоў з дня нараджэння Басі Карпілавай (Разенблаг; 1921–2013), артысткі балета, заслужанай артысткі Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Ігара Чумакова, скульптара

21 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Аляксандры Серады (1901–1981), майстры народнага ткацтва

100 гадоў з дня нараджэння Аляксея Папова (1921–1974), мастака

95 гадоў з дня нараджэння Калерыі Сцепанцэвіч, музыказнаўцы, педагога, заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Валерыя Фралова (1941–1991), габаіста, педагога, заслужанага артыста Беларусі

22 сакавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Аляксея Зарыцкага (1911–1987), паэта, перакладчыка

100 гадоў з дня выхаду грамадска-палітычнай і літаратурнай газеты нацыянальна-дэмакратычнага кірунку “Беларускі звон”. Выдавалася да 24 лютага 1923 г. у Вільні.

100 гадоў з дня нараджэння Мікалая Куічыка (1921–1987), мастака

75 гадоў з дня нараджэння Вадзіма Яканюка, піяніста, музыказнаўцы, педагога, заслужанага працаўніка адукацыі Беларусі

23 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Святланы Сенчанкі, мастачкі

60 гадоў з дня нараджэння Анатоля Бяляўскага, мастака

24 сакавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Веры Маслоўскай (дзяс. Матэйчук, псеўд. Вера Мурашка; 1896–1981), грамадска-палітычнай і культурнай дзяячкі, паэткі. Жыла ў Польшчы

100 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Гарбачова (1921–1981), рускага перакладчыка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

25 сакавіка – 150 гадоў з дня нараджэння Марыяна Станіслава Абрамавіча (1871–1925), удзельніка рэвалюцыйнага руху, публіцыста, дзеяча культуры ў Польшчы і Беларусі

125 гадоў з дня нараджэння Льва Лейтмана (1896–1974), мастака, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

27 сакавіка – 170 гадоў з дня нараджэння Аляксея Сапунова (1851–1924), гісторыка, археографа, краязнаўцы

115 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Мухарынскай (1906–1987), музыказнаўцы, фалькларысткі, заслужанай дзяячкі мастацтваў Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Аляксея Спешнева (1911–1994), беларускага і расійскага кінадраматурга, кінарэжысёра

75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Данеліі, мастака

28 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Усевалада Былінскага (1901–1977), акцёра

80 гадоў з дня нараджэння Фелікса Гумена, мастака

29 сакавіка – 90 гадоў з дня заснавання Інстытута літаратуры ў сістэме НАН Беларусі.

30 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Аляксея Пяткевіча, крытыка, літаратуразнаўцы, краязнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Юрыя Чарняка, мастака

31 сакавіка – 110 гадоў з дня заснавання Беларускага музычна-драматычнага гуртка ў Вільні. Існаваў да 1916 г.

100 гадоў з дня нараджэння Анатоля Рудакова (1921–1990), беларускага і расійскага акцёра, заслужанага артыста Беларусі

95 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ідэльсона, перакладчыка, сцэнарыста

90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Несцярэўскага, мастака

Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Рыхтуемца да алімпіяды

Прапануем увазе чытачоў вучэбна-трэніровачны комплекс заданняў для падрыхтоўкі да алімпіяды і праверкі ведаў па беларускай мове. Матэрыял ахоплівае ўсе раздзелы мовы – ад фанетыкі да сінтаксісу. Распрацоўка прайшла апрацацыю ў шматпрадметнай завочнай школе па беларускай мове, якая дзейнічае на базе ўстановы дадатковай адукацыі “Абласны цэнтр творчасці” Магілёва.

Алеся ДОЎТАЛЬ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова

НАРАДЖЭННЕ ХРЫСТОВА

ВУЧЭБНА-ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

(1) Нараджэнне Хрыстова (Каляды) адно з асноўных хрысціянскіх святаў якое (што) год адзначаецца ў адзін і той жа дзень. (2) Гэтае рэлігійнае свята суправаджаецца ўласцівымі толькі яму традыцыямі і абрадамі.

(3) Калядам папярэднічае куцця – в...чэрняя трапэза, якой заканчваецца перадкалядны пост. (4) Яна пачыналася тады, калі з’яўлялася першая зорка на небе ў памяць Віфл...емскай зоркі, якая абвясціла пастухам пра нараджэнне Хрыста. (5) Да гэтага часу ўсе члены сям...і святочна апрадаліся і збіраліся *разам*. (6) Стол быў накрыты беласнежным абрусам, сервіраваны найлепшым посудам, застаўлены традыцыйнымі стравамі, а таксама ўпрыгожаны галінкамі елкі, свечкамі, стужкамі. (7) Пад абрусам было разаслана сена, на якім у яслях ляжаў н...ванароджаны Хрыстос, як *сімвал* таго, што ён прыйшоў на свет у хляве. (8) Страў абавязкова было трына...цаць і ўсе яны былі *пос...нымі* смажанымі і запраўленымі але...м без мясной асновы без малака і смятаны. (9) За сталом кожны павінен быў пакаштаваць усе прыгатаваныя стравы.

(10) (Н...) гледзячы на тое, што гэта было выключна сямейнае свята, абавязкова запрашалі да стала адзінокіх знаёмых, суседз..., выпадковых гасцей, нават жабракоў. (11) Нашы продкі верылі, што ў гэты дзень у выглядзе старца можа з’явіцца сам Бог. (12) Гэта быў адзін з (н...) многіх выпадкаў, калі дзеці садзіліся за стол разам з дарослымі. (13) Гаспадар віншаваў са святам свойскіх жывёл, выносіў пачастунак і б...здонным жывёлам (на ганак выстаўлялася міска з ежай).

(14) У куце пакая ці ў яго цэнтр... ўстанаўлівалі ўпрыгожаную елачку. (15) Пасля вячэры пачыналася самая вясёлая частка свята – раздача падарункаў. (16) Калі ў сям... былі дзеці, нехта з дарослых пераапрапаўся ў Дзеда Мароза – Святога Мікалая. (17) Ён жа і прыносіў падарункі ў мяху і раздаючы іх гаварыў пажаданні. (18) Для дзяцей гэта быў добры выхаваўчы момант, для дарослых – прыемны жарт.

(19) У чаканні моманту наведвання храма людзі спявалі калядкі. (20) Моладзь пачынала варажыць плавіўся воск і выліваўся на ваду да парога пакая перастаўляўся па чарзе абутак з пад абрус... выцягвалася сена і інш. (21) Гаданне павінна было прадказаць, які лёс чакае чалавека на найбліжэйшы год. (22) Па дамах хадзілі калядоўшчыкі пераапрапанутыя ў традыцыйныя маскарадныя касцюмы мядзведзя казы смерці з касой неслі калядную зорку наперадзе спявалі калядкі а ў адказ атрымлівалі падарункі.

(23) У храмах *адбывалася* святочнае набажэнства. (24) Ім заканчвалася калядная ноч, і пачыналася асноўнае свята Каляд – свята мір..., душэўнага спако..., адпачынк... (25) У гэтыя дні трэба хадзіць у госці і запрашаць да с...бе.

Паводле І. Семенякавай*.

Заданні да тэксту

1. Калі святкуюць Нараджэнне Хрыстова праслаўныя вернікі?

25 снежня;

* **Гісторыя і культура беларусаў: тэксты і заданні** : вуч. дапам. па практыцы беларускага маўлення для замежных студэнтаў / аўт.-склад. С. А. Важнік, І. І. Савіцкая. – Мінск : БДУ, 2003. – С. 7–8.

- 31 снежня;
- 1 студзеня;
- 7 студзеня;
- 14 студзеня;
- 15 лютага.

2. Калі святкуюць Нараджэнне Хрыстова каталіцкія вернікі?

- 25 снежня;
- 31 снежня;
- 1 студзеня;
- 7 студзеня;
- 14 студзеня;
- 15 лютага.

Арфаграфічныя і пунктуацыйныя заданні:

3. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары і раскрыйце дужкі.

4. Расстаўце знакі прыпынку ў сказах 1, 8, 17, 20 і 22.

Фанетычныя заданні

5. Ацаніце правільнасць фанетычнай транскрыпцыі слоў і спалучэнняў з тэксту, выберыце *так / не*:

Спалучэнне слоў	Вымаўленне	
1) малака і смятаны	[малака й с'м'атаны]	так / не
2) без малака	[б'аз малака]	так / не
3) міска з ежай	[м'іска з йэжай]	так / не
4) у сям'і	[у сямій]	так / не
5) з-пад абруса	[спат абруса]	так / не
6) у адказ	[у аткас]	так / не

6. З абзаца 1 выпішыце словы, у якіх усе галосныя гукі аднолькавыя.

7. З абзаца 1 выпішыце па адным слове з адным, двума, трыма і чатырма мяккімі зычнымі.

8. З абзаца 5 выпішыце словы, у якіх пры вымаўленні звонкія зычныя аглушаюцца на канцы або ў сярэдзіне слова. Падкрэсліце ў словах гэтыя выпадкі.

Лексічныя заданні

9. Перакладзіце на рускую мову словы з тэксту: *абрус, алей, жабрак, пачастунак, жарт, варажыць*.

10. Вызначце, у якім значэнні ўжыты словы ў тэксце. Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння лічбы і літары (напрыклад, 1а).

1) Куцця (сказ 3)	а) агульны сход; б) каша з ячных і іншых круп; в) урачыстая вячэра
2) трапеза (сказ 3)	а) агульны стол для яды; б) прыём яды; в) яда
3) яслі (сказ 7)	а) кармушка для жывёл; б) калыска для дзіцяці; в) дзіцячы садок
4) калядкі (сказ 22)	а) жартаўлівыя песні; б) велічальныя песні; в) жалобныя песні
5) набажэнства (сказ 23)	а) царкоўная служба; б) малітва; в) царкоўныя спевы

Адказ: _____

11. Да вылучаных курсівам слоў падбярыце сінонімы.

Марфалагічныя заданні

12. Размяркуйце назоўнікі з тэксту ў тры групы ў залежнасці ад таго, якія лікавыя формы яны маюць. Запоўніце табліцу.

Каляды, (на) небе, (у) яслях, посудам, але...м, стравамі, (без) малака, (на) ганак, (з) ежай, (для) дзяцей, моладзь, чалавека.

Толькі адзіночны лік	Толькі множны лік	Маюць форму абодвух лікаў

13. З абзаца 2 выпішыце ўсе адносныя прыметнікі. Знайдзіце сярод іх прыметнік, утвораны прыставачна-суфіксальным спосабам, зрабіце яго словаўтваральны разбор.

14. У абзацы 3 знайдзіце прыметнік, які мае наступную марфемную структуру: *прыстаўка – корань – канчатак*.

15. З абзаца 4 выпішыце ўсе займеннікі, вызначце іх разрад. Упішыце іх у табліцу згодна са склоннай формай у сказе, дапішыце астатнія формы.

Н. скл.					
Р. скл.					
Д. скл.					
В. скл.					
Т. скл.					
М. скл.					

16. Падбярыце да заданняў прыклады дзеясловаў з абзаца 5:

Заданне	Прыклады з тэксту
1) знайдзіце пераходны дзеяслоў	
2) знайдзіце дзеяслоў II спражэння	
3) якія дзеясловы ўжыты ў форме інфінітыва?	
4) вызначце дзеяслоў, які адрозніваецца па часе ад іншых. Форму якога часу ён мае?	
5) ад якога дзеяслова можна ўтварыць дзеепрыметнік залежнага стану прошлага часу? Запішыце гэты дзеяслоў і ўтварыце адпаведны дзеепрыметнік	
6) ад якога дзеяслова ўтвараецца дзеепрыслоўе з суфіксам <i>-учы</i> ? Запішыце гэты дзеяслоў і ўтварыце адпаведнае прыслоўе	
7) ад якога дзеяслова ўтвараецца дзеепрыслоўе з суфіксам <i>-ачы</i> ? Запішыце гэты дзеяслоў і ўтварыце адпаведнае прыслоўе	
8) знайдзіце дзеясловы з нулявым канчаткам	
9) які дзеяслоў мае канчатак <i>-а</i> ?	
10) укажыце нумар простага сказа з аднароднымі выказнікамі, выражанымі дзеясловамі	

17. Выпішыце з абзаца 2 усе дзеепрыметнікі і вызначце ў іх суфіксы. Устанавіце дзеясловы, ад якіх яны ўтварыліся.

18. Выпішыце з тэксту ўсе прыслоўі і вызначце іх разрад па значэнні. Знайдзіце прыслоўі з адным суфіксам і ўкажыце яго.

19. Выпішыце з абзаца 4 усе службовыя словы і ў дужках назавіце іх.

Сінтаксічныя заданні

20. Са сказа 4 выпішыце адно простае і адно складанае словазлучэнні са словам *зорка*. Вызначце ў іх галоўны і залежны кампанент, пастаўце пытанне.

21. Ацаніце правільнасць сцвярджэнняў адносна спалучэнняў слоў з абзаца 3, выберыце *так / не*:

Прыклад	Сцвярджэнне	
1) выключна сямейнае	гэта словазлучэнне	так / не
2) можа з'явіцца	гэта словазлучэнне	так / не
3) у гэты дзень	гэта словазлучэнне	так / не
4) разам з дарослымі	гэта словазлучэнне	так / не
5) садзіліся за стол	гэта іменнае словазлучэнне	так / не
6) адзін з выпадкаў	гэта іменнае словазлучэнне	так / не
7) віншаваў са святам	гэта дзеяслоўнае словазлучэнне	так / не
8) абавязкова запрашалі	гэта прыслоўнае словазлучэнне	так / не

22. Запоўніце пустыя радкі ў тэблицы прыкладамі словазлучэнняў з абзаца 2:

Словазлучэнне	Галоўнае слова	Залежнае слова	Від сувязі
		лічэбнік	дапасаванне
	назоўнік	назоўнік	кіраванне
		займеннік	дапасаванне
	дзеепрыметнік		прымыканне
		дзеепрыметнік	дапасаванне
запраўленымі алеем			
		прыметнік у найвышэйшай ступені параўнання	
	лічэбнік		
	займеннік	займеннік	
святочна апрапаналіся			

23. Вызначце тып сказа па структуры, пастаўце знак + у адпаведную калонку:

№ сказа	Просты	Складаны
10		
13		
18		
20		
22		
24		
25		

24. Разбярэце сказы 6 і 19 па членах сказа.

25. Ацаніце правільнасць сцвярджэння, выберыце *так / не*:

Сцвярджэнне	
1) у сказе 5 дзейнік выражаны сінтаксічна непадзельным словазлучэннем	так / не
2) у сказе 9 выказнік складаецца з трох слоў	так / не
3) у сказе 15 слова <i>вячэры</i> з'яўляецца дапаўненнем	так / не
4) у сказе 17 слова <i>ў мяху</i> з'яўляецца дапаўненнем	так / не
5) у сказе 22 слова <i>ў адказ</i> з'яўляецца акалічнасцю	так / не
6) у сказе 25 слова <i>да сябе</i> з'яўляецца акалічнасцю	так / не
7) у сказе 25 слова <i>гэтыя</i> з'яўляецца азначэннем	так / не

26. Вызначце, чым ускладнены наступныя простыя сказы:

- сказ 2 ускладнены _____;
- сказ 13 ускладнены _____;
- сказ 15 ускладнены _____;
- сказ 17 ускладнены _____;
- сказ 22 ускладнены _____.

27. Ахарактарызуйце сказ 18 па плане:

- тып сказа: _____.
- сродкі сувязі паміж граматычнымі часткамі:
1 – _____;
2 – _____;
3 – _____.
- сэнсавыя адносіны паміж граматычнымі часткамі: _____.

28. Дапішыце інфармацыю пра складаназалежныя сказы:

№ сказа	Сродак сувязі паміж граматычнымі часткамі	Злучнік / злучальнае слова	Тып даданай граматычнай часткі
3			
10			
11			
12			
16			

29. У сказе 4 падкрэсліце граматычныя асновы, пабудуйце схему сказа і дапішыце патрэбную інфармацыю:

У гэтым сказе _____ граматычныя часткі, з якіх частка _____ з'яўляецца галоўнай. Сродкамі сувязі паміж галоўнай і даданымі часткамі з'яўляюцца _____. Гэта сказ з _____ падпарадкаваннем даданых частак.

30. Пабудуйце схему сказа 20, вылучышы логіка-структурны блок. Дапішыце патрэбную інфармацыю пра гэты сказ:

У гэтым сказе _____ граматычныя часткі. Логіка-структурны блок утвараюць часткі _____, _____ і _____. Граматычныя часткі блока звязаны паміж сабой _____ сувяззю, паміж імі выражаюцца сэнсавыя адносіны _____. Частка _____ і логіка-структурны блок звязаны _____ сувяззю, паміж імі выражаюцца _____ сэнсавыя адносіны.

Заканчэнне будзе.

Аліна ЗУБКО,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Пліскага дзіцячага сада – сярэдняй школы Глыбоцкага раёна

ПУНКТУАЦЫЙНЫЯ НОРМЫ: ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў СКЛАДАНАЗЛУЧАНЫХ СКАЗАХ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (XI КЛАС)

Мэта: сістэматызацыя ведаў пра пунктуацыйныя нормы афармлення складаназлучаных сказаў.

Задачы: удакладніць і пашырыць веды пра пастаноўку знакаў прыпынку ў складаназлучаных сказах; развіваць мысленне, творчыя здольнасці, удасканалваць навык пастаноўкі знакаў прыпынку, выхоўваць павагу да асобы Івана Мележа і яго літаратурнай спадчыны.

Лексічная тэма: Іван Мележ.

Абсталяванне: карткі з заданнямі, тлумачальны слоўнік, тэставыя заданні, аўдыязапіс, мультымедычны праектар, ноўтбук.

Эпіграф:

Не веру я бязлітаснай жарстве,
Што холадам магільным рукі коле.
Ён ёсць.
Ён ёсць!
Ён з намі!
Ён жыве...
Ён нежывым не можа быць ніколі.

Г. Бураўкін.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Гучыць аўдыязапіс.

• Уступнае слова.

Настаўнік. Іван Мележ – юбіляр гэтага года. На ўроку мы дакранемся да спадчыны пісьменніка, бо ў якасці практычнага матэрыялу будуць выкарыстоўвацца ўрыўкі з твораў пісьменніка, выказванні пра яго.

Плёну ў авалоданні ведамі.

• **Арфаграфічная хвілінка** (гульня “Карэктар”).

Палесе, Гана Чарнушка, Васіль дзяцел, аспірант белдзяржуніверсітэта, пісьменнік, спакойна разважлівы, хойніцкі раён, гомельская вобласць, што дзённы, маскоўскі інстытут Гісторыі, Філасофіі і Літаратуры, пьеса, Сяло Алексічы, Мясцічка Хойнікі, сям’я, сямліліся з даўна, груша дзічка, талент пісьменніка эпіка.

Даведка. Палесе, Гана Чарнушка, Васіль Дзяцел, аспірант Белдзяржуніверсітэта, пісьменнік, спакойна-разважлівы, Хойніцкі раён,

Гомельская вобласць, штодзённы, Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры, п’еса, сяло Алексічы, мястэчка Хойнікі, сям’я, сямліліся здаўна, груша-дзічка, талент пісьменніка-эпіка.

• Гульня “Чацвёрты лішні”.

Настаўнік. Паслухайце чатыры сказы, вызначце лішні і патлумачце падставу для выключэння.

1. Алешнік вельмі часта мяшаўся з лазняком, што рос моцнымі дружнымі купамі, уздымаючы ў лясны прыцемак шызыя кучары пераплеценага галля.

2. Хведзька, прысеўшы наўколенцы, штосьці зацікаўлена разглядаў у траве, а Ганна перакладвала пад калёсы біклажку.

3. У лесе буяла мноства злой, палючай лясной крапівы, што дзе-нідзе ўздымалася загонам і ў чалавечы рост.

4. Калі Васіль пад’ехаў да сенажаці, Чарнушка ўжо выводзіў з аглабель распрэжанага каня.

Даведка. Лішні сказ 2, таму што ён складаназлучаны, а ўсе астатнія – складаназалежныя.

• Знаёмства з тэмай урока.

Настаўнік. Такім чынам, тэма нашага ўрока – “Пунктуацыйныя нормы: знакі прыпынку ў складаназлучаных сказах”. З якога твора Івана Мележа ўзяты ўсе сказы? (*Раман “Людзі на балоце”*.)

• Зварот да эпіграфа.

Настаўнік. Прачытайце эпіграф. Раствлумачце сэнс. (*Адказы вучняў.*) Размова на ўроку пойдзе пра вядомага беларускага пісьменніка Івана Мележа і яго творы.

Ці першы раз на ўроках беларускай мовы мы сустракаемся з паняццем *складаназлучаны сказ*? (*Не першы, у 9-м класе мы гаварылі пра складаназлучаны сказ, пра знакі прыпынку ў такіх сказах.*)

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Каб вызначыць задачы сённяшняга ўрока, звернемся да табліцы. У правай графе адзначце тое, што вы ўжо ведаеце і ўмеце па тэме нашага ўрока, значком “плюс”, а тое, што не, – значком “мінус”.

Табліца. “Ведаю – не ведаю”.

1. Магу даць азначэнне паняцця <i>складаназлучаны сказ</i>	
2. Ведаю, якімі злучнікамі звязваюцца часткі ў складаназлучаным сказе і якія адносіны паміж часткамі выражаюцца	
3. Ведаю, якімі знакамі прыпынку аддзяляюцца часткі складаназлучаных сказаў	
4. Магу сказаць, калі не ставіцца коска паміж часткамі складаназлучанага сказа, якія звязаны адзіночнымі злучнікамі <i>і, ды (= і), або, ці</i>	
5. Магу вызначыць, калі паміж часткамі складаназлучанага сказа трэба паставіць кропку з коскай і працяжнік	
6. Умею знаходзіць складаназлучаныя сказы ў тэктах розных тыпаў, стыляў і жанраў	

Настаўнік. На аснове вашых адказаў мы можам сфармуляваць задачы ўрока па апорных словах.

Пашырыць... (*веды пра пунктуацыйныя нормы складаназлучаных сказаў, іх ужыванне і знакі прыпынку*); удасканальваць... (*навык пастаноўкі знакаў прыпынку, утварэння складаназлучаных сказаў, знаходжання іх у тэктах*); выходзіць... (*навагу да асобы Івана Мележа і яго літаратурнай спадчыны*).

II. Актualізацыя апорных ведаў.

Настаўнік. Працуючы з табліцай “Ведаю – не ведаю”, вы адзначылі, што можаце даць азначэнне складаназлучанага сказа, ведаеце, якімі злучнікамі звязваюцца часткі ў складаназлучаным сказе і якія адносіны выражаюцца паміж часткамі. Зможаце назваць, якімі знакамі прыпынку аддзяляюцца часткі складаназлучаных сказаў і калі ставіцца або не ставіцца коска.

• Гульня “Згодны ці не згодны? (у пары)."

На стале настаўніка ляжаць пытанні, а насупраць іх адказы. Вучні па чарзе выходзяць і зачытваюць пытанне і адказ. Трэба сказаць, ці згодны яны з адказам. Другі вучань ацэньвае.

1. Складаназлучаныя сказы – гэта... | складаныя сказы, у якіх сэнсава-граматычныя часткі раўнапраўныя, адносна самастойныя паводле сэнсу і звязаны злучальнымі злучнікамі. (Згодны.)

2. Часткі ў складаназлучаным сказе звязваюцца... | спалучальнымі, супастаўляльнымі, размеркавальнымі і далучальнымі злучнікамі.

3. Паміж часткамі складаназлучаных сказаў выражаюцца... | спалучальныя і далучальныя адносіны. (Не згодны, спалучальныя, супастаўляльныя, размеркавальныя і далучальныя адносіны.)

4. Часткі складаназлучаных сказаў аддзяляюцца... | коскай. (Не згодны, коскай, кропкай з коскай, працяжнікам.)

5. Коска не ставіцца паміж часткамі складаназлучанага сказа, якія звязаны адзіночнымі злучнікамі *і, ды* (у значэнні “і”), *або, ці*, калі... | у

сказе ёсць агульны член, агульная часціца ці пабочнае слова, якія адносяцца як да першай, так і да другой часткі; часткі з’яўляюцца безасабовымі, няпэўна-асабовымі або назыўнымі сказамі і часткі маюць форму пыталых, пабуджальных або клічных сказаў. (Згодны.)

Настаўнік. Пастаноўка знакаў прыпынку паміж часткамі складаназлучанага сказа часам можа выклікае цяжкасці. Калі трэба ставіць кропку з коскай, а калі працяжнік? Паслухаем паведамленні.

• **Індывідуальныя паведамленні вучняў** (магчымы варыянт).

1. Кропка з коскай ставіцца паміж часткамі складаназлучанага сказа, якія звязваюцца паміж сабой:

1) злучнікамі *але, толькі, аднак* і іншымі, калі гэтыя часткі разгорнутыя і (або) маюць свае знакі прыпынку: *Вада ў рэчыцы пульсавала, званіла, як званочак; аднак людзі не заўважалі яе*;

2) злучнікам *а*, калі састаўныя часткі разгорнутыя і маюць свае знакі прыпынку: *У свае маладыя гады Іван Мележ часта бываў засяроджаны, заклапочаны; а людзей вітаў са сваёй асаблівай, мележаўскай усмешкай – такой ласкавай, непасрэднай*;

3) злучнікамі *і, ды (= і)*, калі яны аб’ядноўваюць дзве састаўныя часткі, якія без гэтых злучнікаў былі б самастойнымі сказамі, раздзеленымі кропкай: *Захоўваючы векавы спакой, наважна гаманілі мележаўскія дубы; ды толькі спеваы птушак парушалі лясную цішыню*.

2. **Працяжнік** перад злучнікамі *і* ставіцца, калі:

1) у другой частцы падкрэсліваецца нечаканы вынік у адносінах да першай: *Успомніш творы Івана Мележа – і сэрца напаўняецца радасцю*;

2) у сказе перадаецца нечаканасць, хуткая змена з’яў ці падзей: *Яшчэ некалькі дзён – і дачакаемся юбілею Івана Мележа*;

3) у сказе перадаецца супрацьпастаўленне: *Я запытаўся пра раман “Людзі на балоце” – і сябар не адказаў*.

3. **Коска** ставіцца звычайна паміж часткамі складаназлучанага сказа, звязанымі адзіночнымі і паўторнымі злучнікамі: *Ва ўніверсітэце былі літаратурныя вечары, і Іван Паўлавіч з поспехам выступаў на іх*.

Коска не ставіцца паміж часткамі складаназлучанага сказа, звязанымі пры дапамозе адзіночных злучнікаў *і, ды (= і), ці, або*, калі яны маюць даданы член сказа, часціцу ці пабочнае слова, якія аднолькава адносяцца да кожнай з частак: *Пры ўзлесках амаль усюды стаялі калёсы і завіхаліся людзі*.

III. Сістэматызацыя.

• **Самастойная праца з карткамі** (па варыянтах).

Заданне. Запішыце сказы, рашаючы пунктуацыйныя задачы.

I варыянт.

1. Іван Мележ прыйшоў у літаратуру з глыбіннага віру жыцця і на карту быў пастаўлены не толькі лёс кожнага з нас але і лёс усёй Радзімы.

2. Нараджэнне новага пісьменніка не частая падзея а ў гады вайны ў беларускай літаратуры гэта было першае такое свята.

3. Зачэпіш галіну і на галаву снег, як са страхі.

4. Апошні перавал і ўнізе рассыпаліся тысячы агнёў.

II варыянт.

1. Колькі хараства і колькі мудрага захаплення ў творах Івана Мележа!

2. Расставіўшы па-мужчынску ногі моцна ўпінаючыся ў грунт ён размашыста правёў касой і трава шыркнула паслухмяна лягла злева акуратнай купкай.

3. Ён можа як мала хто іншы з пісьменнікаў давяраў перш за ўсё самому сабе але ён і правяраў сябе самога.

4. Настане ноч і ўсюды ціха.

• Узаемаправерка.

Даведка. I варыянт. 1. Іван Мележ прыйшоў у літаратуру з глыбіннага віру жыцця, і на карту быў пастаўлены не толькі лёс кожнага з нас, але і лёс усёй Радзімы. 2. Нараджэнне новага пісьменніка – не частая падзея, а ў гады вайны ў беларускай літаратуры гэта было першае такое свята. 3. Зачэпіш галіну – і на галаву снег, як са страхі. 4. Апошні перавал – і ўнізе рассыпаліся тысячы агнёў.

II варыянт. 1. Колькі хараства і колькі мудрага захаплення ў творах Івана Мележа! 2. Расставіўшы па-мужчынску ногі, моцна ўпінаючыся ў грунт, ён размашыста правёў касой, і трава шыркнула, паслухмяна лягла злева акуратнай купкай. 3. Ён, можа, як мала хто іншы з пісьменнікаў давяраў перш за ўсё самому сабе, але ён і правяраў сябе самога. 4. Настане ноч – і ўсюды ціха.

• Праца ў групах.

Заданне. Падбярыце да сказаў адпаведныя схемы.

I група.

1. Хутка яна, абняўшы адной рукой брата, другой адбіваючыся ад камарэчы, ляжала каля вогнішча, а Васіль яшчэ сядзеў, праз меру ўважліва пазіраў на агонь.

2. Задумаўся, не асцярогся, і каса знянацку з усяго маху ўрэзалася ў нешта цвёрдае.

3. Нічога асаблівага не было ў гэты вечар, але памяць пра яго грэла і трывожыла іх потым многія гады.

а) [], і []; б) [], але []; в) [], а [].

II група.

1. Яны разам дзьмулі на вугаль, на сена, і гэта таксама было прыемна.

2. Ганна памыла ў блізкай ямцы бульбу, насыпала ў кацялок і хацела паставіць яго пры агні, але Васіль перабіў.

3. Кароткія яшчэ ў жніўні ночы, а трэба даць уціхнуць зморы ў руках, у нагах, у чыгунелай спіне.

а) [], але []; б) [], а []; в) [], і [].

Даведка. I група: 1в; 2а; 3б; II група: 1в; 2а; 3б.

• Хвілінка рэлаксацыі.

Прагляд прэзентацыі “Пейзажныя малюнкi Палесся – радзімы Івана Мележа”.

• Творчасць.

Заданне. Складзіце складаназлучаны сказ пра радзіму І. Мележа.

• “Збяры сказ”.

Заданне. Адрэдагуйце тэкст, замяніўшы адным складаназлучаным сказам. Прачытайце і параўнайце інтанацыю ў першым варыянце і ў другім.

Іван Паўлавіч Мележ чуйны да прыгажосці. Ён валодае паэтычным ладам мыслення. У яго творах балоты крыху адступалі. Кожны куст галінкамі шапацеў. Жаўцелі да краю лесу палі. Шчыраваў дождж над возерам.

• Фікультхвілінка “Аднаўленне верша”.

Клас устае каля сваіх месцаў. Кожны вучань атрымлівае па адным пранумараваным радку. Неабходна выйсці да дошкі ў вызначанай паслядоўнасці і зачытаць свой радок. Потым увесць верш чытаецца на слайдзе.

1. Жураўлі

2. У асенняй вышыні бязмежжа,

3. Роўны зык раняючы к зямлі,

4. І на захад – к вольнай Белай вежы

5. Рэй вядуць нязвыклы жураўлі.

6. Над шчаслівым Пінскам строй праходзіць,

7. Цень бяжыць па дахах, па траве.

8. У звонкім гуле, у строгай, стройнай згодзе

9. Іх вядзе блакітны журавель.

10. Ідуць над лесам, над рачною плыняй.

11. У полі дзеўчына не зводзіць воч,

12. Сочыць: ціхнуць, таюць у высі сінняй

13. Жураўлі, што адагналі ноч

14. Іван Мележ.

• Праца з вершам.

Заданне. Знайдзіце ў складзеным вершы (на слайдзе) складаназлучаны сказ, растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку. Вызначце сэнсавыя адносіны паміж часткамі складаназлучанага сказа.

• “Апрані слова”.

Праца са словам *плынь*.

1. Растлумачце лексічнае значэнне слова *плынь*.

2. Назавіце марфалагічныя прыметы гэтага слова ў вершы. (*Назоўнік, агульны, неадушаўлены, канкрэтны, ж. р., III скл., М. скл., адз. л.*)

3. Падбяршыце сінонімы. (*Цячэнне*.)
4. Назавіце гукі.
5. Перакладзіце слова на рускую мову. (*Поток*.)
6. Складзіце словазлучэнне.
7. Складзіце складаназлучаны сказ.

IV. Абагульненне.

• Праца ў групах.

I група. Заданне. Прачытайце тэкст. Да якога стылю маўлення ён адносіцца? Знайдзіце складаназлучаныя сказы, выпішыце іх. У частках складаназлучаных сказаў падкрэсліце граматычныя асновы. Пабудуйце схемы сказаў.

Дзень быў ясны, блакітны, але сонца ўжо не магло як след нагрэць зямлю і паветра. Нават у гэты ясны дзень адчувалася восень, а яшчэ чуўся подых недалёкіх халадоў. Далячынь віднелася па-асенняму задуменная, маркотная, са сваімі апусцелымі палямі, з пагалелымі там і тут дрэвамі. І неба было ўжо не лагоднае, не асмужана-гарачае, а халаднаватае і нядобрае, і, гледзячы на яго, хацелася зашпіліцца ці надзець паліто. (“Спатканне за гарадам”.)

II група. Заданне. Прачытайце тэкст. Да якога стылю маўлення ён адносіцца? Знайдзіце складаназлучаныя сказы, выпішыце іх, пастаўце, калі трэба, коскі. У частках складаназлучаных сказаў падкрэсліце граматычныя асновы.

Перад раніцай прашумела навальніца. На світанні дождж сышоў на захад да Прыпяці а за ім хутка сплылі хмары. Над вымытымі вадой палямі засінела чыстае неба і зазіхацела яркае жнівеньскае сонца. І неба, і сонца, пераліваючыся вясёлкавымі колерамі, адбіваліся ў незлічоных буйных кроплях, што былі шчодро рассыпаны на пожні. Здавалася, што гэта не кроплі, а крупінкі сонца, якія разам з дажджом асыпаліся на зямлю.

Калі сонца паднялося вышэй, на зямлю зноў сышла гарачыня. Луг ахутала трапяткая цякучая смуга і з гэтага дня гарачыня не спадала ўвесь жнівень. (“Гарачы жнівень”.)

• Самаправерка.

I група. Стыль маўлення – *мастацкі*.

Дзень быў ясны, блакітны, але сонца ўжо не магло як след нагрэць зямлю і паветра. Нават у гэты ясны дзень адчувалася восень, а яшчэ чуўся подых недалёкіх халадоў. І неба было ўжо не лагоднае, не асмужана-гарачае, а халаднаватае і нядобрае, і, гледзячы на яго, хацелася зашпіліцца ці надзець паліто.

[ ], але [ ]. [ ], а [ ]. [ ], і [ ].

II група. Стыль маўлення – *мастацкі*.

На світанні дождж сышоў на захад, да Прыпяці, а за ім хутка сплылі хмары. Над вымытымі вадой палямі засінела чыстае неба і зазіхацела яркае, жнівеньскае сонца.

Луг ахутала трапяткая цякучая смуга, і з гэтага дня гарачыня не спадала ўвесь жнівень.

• Творчае заданне “Крок да ЦТ”.

Заданне. Дайце рэкамендацыю аднакласніку, які: а) рыхтуецца да ЦТ і займаецца паўтарэннем; б) паўтарае тэму “Знакі прыпынку ў складаназлучаных сказах”, выкарыстаўшы складаназлучаны сказ.

(*Васіль, ты будзеш здаваць сёлета ЦТ на беларускай мове, і я табе раю паўтарыць матэрыял пра складаназлучаныя сказы.*)

• Паэтычная хвілінка.

Заданне. Працягніце радкі з вершаў, прысвечаных Івану Мележу.

Зямліцы роднай ён так шмат аддаў
Крыві, здароўя, таленту і ... (*працы*),
Што забіраць яго ад ніў і ... (*траў*)
Яна, матуля, не магла ... (*спяшацца*).

Г. Бурлаўкін. “Не веру”.

На жытнішча ўпаў падбіты ... (*жораў*),
Смугою зажурыліся ... (*палі*).

“Якое гора! О, якое гора!” –

Па важаку галосыць ... (*жураўлі*).

Якое гора! О, якое гора!

Смуга заслала нечакана ... (*свет*) –

Упаў падбіты ў паднябесці ... (*жораў*),

А на зямлі яго не гасне ... (*след*).

С. Грахоўскі.

І быў у абліччы відзён

След думы, застыглай у плоці:

Да ўздыху апошняга ён

Жыў лёсам людзей на ... (*балоце*).

Н. Гілевіч. “Апошні аўтарскі вечар Івана Мележа”.

V. Замацаванне.

• Тэставае заданне.

1. Адзначце нумары складаназлучаных сказаў.

1) Шчыра паважаючы ўсё лепшае, што народ вынес з мінуўшчыны, – найбагацейшую мову, працавітасць, душэўную мяккасць селяніна-палешука, – Іван Мележ сцвярджаў усёй сілай таленту свайго: гэтыя людзі не на паказ вам жывуць, не дзеля экзатычнай забаўкі!

2) Пра Мележа-пісьменніка будзе пісаць не адно пакаленне яго ўдзячных чытачоў, але і пра Мележа-чалавека можна гаварыць бясконца.

3) Людзі, што станавіліся яго героямі, былі для яго самай крэўнай і блізкай раднёй.

4) Ужо 45 гадоў мы жывём без Івана Мележа, але атмасфера, створаная ім у беларускай літаратуры, не развеіваецца.

5) Ніхто не напіша так, як мог напісаць толькі ён, ніхто не скажа таго, што мог сказаць Іван Паўлавіч.

6) Яго “Людзі на балоце” маюць значэнне не толькі для беларускай літаратуры, але гэтая велічная сага народнага жыцця глыбока і па-новаму адкрывае беларусаў усім народам свету.

2. Выпішыце нумары сказаў, дзе трэба ставіць коску.

1) Іван Паўлавіч умеў сцісла выказаць свае думкі і суб'яседнік любіў яго слухаць.

2) Толькі верхавіны соснаў гудзелі ды шалясцілі трапяткія асіны.

3) Першы раз Васіль яго і не заўважыў але з часам адзінокі, закінуты гэты будыль выклікаў ужо неадступны смутак, нібы жывая істота.

4) Сонца паўзла на захад а задуха не толькі не спадала – гусцела і гусцела.

5) Куды Ганна ідзе і што ёй трэба?

6) Бацька прамаўчаў на гэты яўны ўпік і гаворка абарвалася.

3. Выпішыце нумары сказаў, дзе трэба ставіць працяжнік.

1) Хоня і Міця сталі падбіваць Васіля на спрэчку але ён толькі хмурыўся.

2) Пройдзе пару дзён і дуб распусціць сваё лісце.

3) Лісце на іх ліпела толькі дзе-нідзе а несціханы вецер усё тузаў гнуткае голле, збіваў лісты і, круцячы, гнаў некуды за агародчык, у апусцелае поле.

4) Момант і ў дзвях паказаўся Іван Паўлавіч.

5) На пероне былі яшчэ большая мітусня, шум і неспакой і яна разгубілася.

6) Настане раніца і мы чытаем творы Івана Мележа.

Даведка. 1) 2, 4, 6; 2) 1, 3, 4, 6; 3) 2, 4, 6.

VI. Падвядзенне вынікаў урока.

• **Рэфлексія** “Сказы для падсумавання”.

Настаўнік. Звярніцеся да табліцы “Ведаю – не ведаю” і закончыце выказванні.

1) Сёння я дасягнуў пастаўленых мэт, таму што... (*добра працаваў на ўроку, уважліва слухаў*

сяброў, рашаў пунктуацыйныя задачы, выпісваў складаназлучаныя сказы...).

2) Я добра зразумеў... (*калі ставіцца коска, кропка з коскай і працяжнік у складаназлучаным сказе*).

3) У мяне ўзніклі цяжкасці з..., таму дома мне варта засяродзіць увагу на...

• **Сінквейн.**

Вучні складаюць сінквейн з ключавым словам “Іван Мележ”, настаўнік – з ключавым словам “вучні”.

Магчымы варыянт.

Вучні

Актыўныя, разумныя

Знаходзілі, чыталі, абмяркоўвалі

Засвоілі тэму “Складаназлучаныя сказы”

Малайцы

• **Каментаванае выстаўленне адзнак.**

VII. Дамашняе заданне.

Выпісаць з рамана “Людзі на балоце” І. Мележа пяць складаназлучаных сказаў, зрабіць іх пісьмовы сінтаксічны разбор.

Спіс літаратуры

1. Бугаёў, Д. Вернасць прызначэнню : Творчая індывідуальнасць Івана Мележа / Д. Бугаёў. – Мінск : Маст. літ., 1977. – 240 с.

2. Гніламедаў, У. Іван Мележ : Нарыс жыцця і творчасці / У. Гніламедаў. – Мінск : Нар. асвета, 1984. – 128 с.

3. Грахоўскі, С. Выбраныя творы : у 2 т. / С. Грахоўскі. – Т. 2.: Вершы, паэмы, казкі, пераклады. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 414 с.

4. **Успаміны пра Івана Мележа** / склад. Л. Я. Пятрова-Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 415 с.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2021 год

480 гадоў таму нарадзіўся Джавані Марыя Бернардоні (1541–1605), італьянскі архітэктар, удзельнік будаўніцтва Нясвіжскага замка і комплексу нясвіжскага касцёла езуітаў і калегіума

445 гадоў таму нарадзіўся Ілья Мароўскі (свецкае імя Ірахім Стафанавіч; каля 1576–1631), пісьменнік-палеміст, палітычны, царкоўны дзеяч, уніяцкі ўладзімірабрэсцкі мітрапаліт

420 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Кміціц (1601–1632), паэт, педагог

370 гадоў таму нарадзіўся Ілья Капіевіч (Капіеўскі; каля 1651–1714), асветнік, перакладчык, кнігавыдавец, паэт

350 гадоў таму заснаваны Віцебскі школьны тэатр. Існаваў да 1766 г.

345 гадоў таму нарадзіўся Казімір Ігнацы Несалоўскі (1676?–1752?), пісьменнік, дзяржаўны і грамадскі дзеяч ВКЛ

325 гадоў таму заснаваны Нясвіжскі школьны тэатр. Існаваў да 1758 г.

275 гадоў таму нарадзілася Кася Міхневіч (1746–?), танцоўшчыца, салістка балета Нясвіжскага тэатра

275 гадоў таму створаны Нясвіжскі тэатр Радзівілаў. Існаваў да 1791 г.

270 гадоў таму створаны Слуцкі тэатр Радзівіла. Існаваў да 1761 г.

270 гадоў таму нарадзіўся Францішак Шлянцоўскі (1751–1827), танцоўшчык, балетмайстар, педагог

270 гадоў таму створана Нясвіжская музычная школа пры Нясвіжскай капэле Радзівілаў. Існавала да 1809 (?) г.

265 гадоў таму створана Слуцкая балетная школа пры Слуцкім тэатры Радзівілаў. Існавала да 1761 г.

265 гадоў таму нарадзіўся Іосіф Яленскі (1756–1813), публіцыст

255 гадоў таму нарадзіўся Антані Шыман Жукоўскі (1766?–1834?), акцёр, антрэпрэнёр

255 гадоў таму нарадзілася Марыяна Чаклінская (каля 1766–?), беларуская і польская артыстка балета

250 гадоў таму заснаваны Слоніцкі тэатр Агінскага. Існаваў да 1791 г.

235 гадоў таму нарадзіўся Вікенцій Равінскі (1786–1855), паэт, драматург, аўтар паэмы “Энеіда навыварат”

Працяг на с. 78.

Ірына АКСЯНЮК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі Маларыцкай раённай гімназіі

НЕТРАДЫЦЫЙНЫ ПАДЫХОД ДА РАСКРЫЦЦЯ ПСІХАЛОГІ ЗАМОЖНЫХ СЯЛЯН У РАМАНЕ “ЛЮДЗІ НА БАЛОЦЕ” ІВАНА МЕЛЕЖА

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (X КЛАС)

Мэты: мяркуецца, што напрыканцы ўрока вучні будуць ведаць сутнасць паняцця *псіхалогія сяляніна* і нетрадыцыйнага падыходу да раскрыцця вобразаў герояў, умець выбіраць тэкставую інфармацыю для характарыстыкі галоўных герояў, выяўляць жыццёвыя пазіцыі герояў, супастаўляць, рабіць высновы; садзейнічаць фарміраванню навыкаў аналітычнага чытання, развіццю творчага мыслення; садзейнічаць выхаванню станоўчых адносін да зямлі як асновы жыцця.

Абсталяванне: тэкст рамана “Людзі на балоце”; “Анкета героя твора”.

Эпіграф:

Чалавек з зямлёй зрастаецца, як гэта дрэва:
ссячы дрэўца – засохне, адбяры ў чалавека зямлю – згіне.

Янка Купала.

Толькі па ўчынках мы мяркуем пра ўнутраныя рухі, пра думкі, пра дзеянні, пра іншыя адчуванні.

Клод Адрыян Гельвецыі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны этап.

• Уступнае слова.

Настаўнік. Пачнём урок вершам “Не кажы, што я табе чужы” Віктара Шведа.

Тваю, вёска, да сёння зямліцу
Адчуваю пад босай ступнёй,
Смак вадзіцы з крышталёнай крыніцы
Не забуду, як весніх жаўроў.

Я праліў многа слёз, многа поту
На палосках тваіх і лугах,
І заўсёды ад цяжкай работы
Шмат насіў мазалёў на руках.

Вёска, толькі табой ганаруся –
Толькі тут я знаходжу спачын,
Я ніколі цябе не зракуся,
Я твой сын, верны твой сялянін.

Ці звязаны верш са зместам рамана “Людзі на балоце”? З улікам раней вывучанага, скажыце,

ці мае верш нейкую сувязь з асобай самога пісьменніка? (*Безумоўна, верш непасрэдна тычыцца і Івана Мележа. Нават стаўшы вядомым, ён заставаўся верным сынам сваёй зямлі, у душы Іван Мележ заставаўся сялянінам. “Любоўю да роднай зямлі і да роднага народа народжаны мае кнігі. Гэтай любові я служыў і буду служыць да канца”, – зазначаў пісьменнік.*)

II. Арыенціровачна-матывацыйны этап.

• Знаёмства з тэмай урока.

Настаўнік. Гаворачы пра “Палескую хроніку” Івана Мележа, Алесь Адамовіч слухна адзначыў: “Іван Мележ палемічна абвясціў у сваіх раманах абразлівы, хоць і ўзаконены традыцыяй, погляд на палешука, на беларуса як на істоту з нейкага гістарычнага запаведніка... Шчыра паважаючы ўсё лепшае, што народ вынес з мінуўшчыны, – найбагацейшую мову, працавітасць, душэўную мяккасць сяляніна-палешука, – І. Мележ сцвярджаў сілай свайго таленту: гэтыя людзі не на паказ вам жывуць, не дзеля экзатычнай забавы”.

Сёння мы будзем гаварыць пра псіхалогію заможных сялян, якія жылі ў самы пераломны для беларускай вёскі час – у час калектывізацыі. Мы паспрабуем даведацца пра іх жыццё, быт, перажыванні, чым яны жылі і даражылі.

Ключавым пытаннем нашага ўрока будзе пытанне: “Чаму вымірае беларуская вёска”?

Напрыканцы ўрока вам неабходна будзе запоўніць анкету галоўнага прадстаўніка заможнага сялянства ў рамана – Халімона Глушака (*гл. дадатак*).

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Як вы бачыце, колькасць пытанняў у анкеце адпавядае максімальнай колькасці балаў, якую вы можаце атрымаць. Паглядзіце на анкету. На якія пытанні вы ўжо можаце даць адказ? Над якімі вам яшчэ трэба падумаць? Вызначце свае задачы на сённяшні ўрок.

III. Аперацыйна-пазнавальны этап.

Настаўнік. Перш чым мы пачнём гаварыць пра тое, як аўтар раскрыў вобразы заможных сялян, задумаемся над паняццем *псіхалогія*. Само слова дакладна перакладаецца як “навука

пра душу”. Што, на вашу думку, уключае ў сябе гэтае паняцце? (Адказы вучняў.)

Настаўнік прапануе на дошцы адлюстраваць асноўныя складнікі паняцця “псіхалогія чалавека”.

• **Гутарка на пытаннях** (асэнсаванне).

1. Псіхологі сцвярджаюць, што знешнасць чалавека, яго манера трымацца многае гавораць пра ўнутраны свет. Знайдзіце ў тэксце апісанне Халімона Глушака. (“...Паявіўся Халімон Глушак, маленькі, сухенькі, такі дробны ў параўнанні са сваёй шырокай, самай вялікай у Куранях будынінай. Ён кінуў на дзяўчат востры позірк тхарыных вачэй... і дробнай, па-старэчы асцярожнай хадой, цягнучы ногі, падаўся к прываду” і інш.)

2. Што можна сказаць пра Глушака, абапіраючыся на апісанне яго знешнасці? (Эпітэт “тхарыныя вочы” гаворыць пра тое, што мала ў гэтага героя чалавечнага, да людзей ён ставіцца падазрона, з пагардай, таму і кідае “востры позірк”. Ён маленькі, сухенькі, дробны, але гумно ў яго самае вялікае ў Куранях. Для Глушака галоўнае гумно, гаспадарка, багацце, а пра сябе, здаецца, ён не клапаціцца. Письменнік падкрэслівае неадпаведнасць паміж знешнім выглядам гэтага куранёўца і яго сутнасцю. На такую яго адметнасць звярнула ўвагу Ганна. “Пляцецца, як бы ледзьве кеўляе, – падумала Ганна, пазіраючы ўслед яму. – Дзьмухне вецер – і, здаецца, паляціць, як пясчынка тая, рассыплецца, бы трухля...” Яна глядзела ўслед, хоць не першы раз бачыла, дзівілася: ведала, што, пэўна, ветру такога ў свеце няма, які б мог не тое што сарваць з зямлі яго, хоць бы з ног збіць!”)

3. Для чалавека галоўнае – гэта сям’я, спакой у доме, добрыя ўзаемаадносіны з усімі хатнімі. Як Халімон Глушак ставіцца да членаў сваёй сям’і? (Халімон Глушак грубы, дэспатычны муж. Жонка баялася яго: “Яна не наважылася сказаць больш ні слова і нават пайшла з посудам к печы нясмела, асцярожна, баялася лішнім словам, няўдалым рухам узлаваць затоенага старога”. Да сыноў таксама ставіцца з непавагай, патрабуе ад іх поўнай пакоры. Калі ж Сцяпан спрабуе заступіцца за маці, крычыць: “Замаўчы ты! Вош! Гніда!”)

4. Як Корч ставіцца да працы, гаспадаркі, да набытага добра? (Глушак быў працавітым чалавекам і дбайным гаспадаром: “Рабіў ён усё не хапаючыся, паважна, нават урачыста, з нейкім набожным выглядам, з якім, мабыць, і ў царкве

на малітве стаяў... Такая звычка была: нікога важнага нікому не давяраў, сынам нават, рабіў сам”. У рабоце ён не шкадаваў ні сябе, ні іншых: “Стары Корч рабіў усё разам з іншымі, і сам хвіліны не пастаяў, і другім стаяць не даў”.)

5. Якія ўзаемаадносіны былі ў Халімона Глушака з аднавяскоўцамі? (“Коршак, павук, грак, гадзюка, стары ліс”. Так на працягу твора называюць яго аднавяскоўцы. Куранёўцы зайздросцяць багаццю старога Карча і ціха яго ненавідзяць. Аднак яны пабойваюцца яго і пры сутрэчы выказваюць сваю павагу: “Перасталі аглядвацца, прыціхлі, калі Руды сеў і азваўся сіплым, скрыпучым голасам стары Глушак... Глушак не тое што на сходах, а і дзе-небудзь на прызбе гаварыць попусту не любіў; словы, як грошы, выпускаў неахвотна, і слухалі яго так уважліва, як бы ён даваў гэтыя лічаныя грошы...”)

6. Якую супярэчлівасць падкрэслівае ўвесь час пісьменнік, паказваючы Глушака, з аднаго боку, у кантактах з куранёўцамі, з другога – з роднымі і блізкімі? Чаму? (Глушак усюды і заўсёды дзейнічае хітра і прадумана. З куранёўцамі Корч ціхі, лагодны, стрыманы, добразычлівы. У сям’і – бушуе, лаецца, нават б’ецца. Халімон Глушак прывык жыць падвойным жыццём. З блізкімі – ён сапраўдны, “натуральны”, такі, які ёсць. З чужымі – акцёр, які пераканальна, нават па-майстэрску вядзе самім ім створаную ролю: працавітага, набожнага, добразычлівага, спагадлівага селяніна, добрага суседа, аднавяскоўца. Асабліва высільваецца ў гэтым перад начальствам, усяляк стараецца яму дагадзіць: бясплатна малоціць зерне старшыні сельсавета Дубадзелу, запрашае яго на вясельле Яўхіма. Акрамя таго, на людзях Глушак іграе ролю актывіста: выступае за пабудову грэблі – адзін з першых насылае сына з канём, – за тое, каб дзеці хадзілі ў школу. На самай справе ён рад быў бы ўтапіць вясковага актывіста ў лыжыцы вады. Да таго ж ён мае сувязь з бандай Маслака.)

7. Што надавала Халімону Глушаку непахісны аўтарытэт у вёсцы? (Халімон Глушак быў самым заможным селянінам у Куранях. А багацце давала ўладу над людзьмі. Мачыха, угаворваючы Ганну, казала: “Шчасце! Першыя гаспадары на сяле!.. Няхай цяпер і пішуць, што галадранцы – улада! Няхай пішуць! А багацеі булі і будуць першыя!” Гэтак жа думаў і Васіль: “Але як ні чарніў Карчоў, не першы раз ужо расла, гарэла ў ім пераплеценая са злосцю важкая зайздросць: усюды першыя, усё лепшае ім!.. Багацеі!..”)

8. Як аўтарытэт бацькі адбіўся на паводзінах яго сына Яўхіма? (Яўхім быў першы на сяле кавалер. “Яўхім усюды выклікаў да сябе ўвагу: відны быў хлопец, з норавам, паважалі і пабойваліся яго – мала хто з дзяўчат адважваўся прырэчыць”.)

Багацце бацькі рабіла Яўхіма бязмежна фанабэрыстым і самаўпэўненым, груба-нахабным і жорсткім у абыходжанні са слабеішымі, так ці іначай залежнымі ад яго.)

9. Чым давлялося паплаціцца Халімону Глушаку ў жыцці, каб стаць першым у вёсцы? (Глушак, застаўшыся сам-насам, успамінае: "...як год за годам, можна сказаць, усё жыццё гнуўся, выжывляўся дзеля зямлі... Колькі ўведаў гора, увабраў пакуты, каб адно прыдбаць тую лапіну, што каля цагельні. Усё дабро сваё, пасаг увесць жончын перавёз на кірмаш, збіраючы грошы... долю сваю, можна сказаць, знявечыў праз гэта: з-за пасагу ж пабраўся з няўдаліцаю Кулінай...")

10. Якія рысы характару можна вызначыць у Халімона Глушака? Запоўніце табліцу.

Станоўчыя рысы	Адмоўныя рысы
працавіты	жорсткі
акуратны	скапны
гаспадарлівы	дэспатычны
разважлівы	хітры
вытрыманы	бяздушны
цягавіты	прагавіты
заклапочаны (гаспадаркай)	грубы

(У характары Халімона Глушака шмат рыс, якія проста неабходны сапраўднаму гаспадару на зямлі. Менавіта на такіх трымалася сялянская гаспадарка.)

11. Што было галоўнай каштоўнасцю для Глушака? (Галоўнай каштоўнасцю для Халімона Глушака, як і для любога селяніна, была зямля. "Усё рабіў, жыў, можна сказаць, дзеля тае зямелькі, што каля цагельні, потам, крывёю ўрабіў усю!.." Гэтая адданасць зямлі перадалася і Яўхіму: "Зямля – от што бог! Е зямля добрая, дак усё будзе!.." – гаворыць Яўхім на базары прадаўцу капусты з камуны.)

Усе думкі Глушака скіраваны на тое, каб больш прыдбаць багацця. Такая мэта асляпляе яго, пазбаўляе чалавечнасці. Ён дамося багацця. У Глушака ўтылітарны падыход да жыцця, аднабаковы погляд на ўсё: толькі з пункту гледжання асабістай, уласнай, вельмі вузка зразуметай карысці.)

12. Што значылі для Глушака і такіх, як ён, заможных сялян перадзел зямлі, а потым і калектывізацыя? (Аўтар бачыць у Халімоне чалавека "цвярозага розуму", які многа зведаў, перажыў, перадумаў. Пакутліва перажывае Глушак новы паварот лёсу. Ён "не мог перайначыцца, перастаць жыць тым... што навек уелася ў душу, перастаць жыць заўсёдным клопатам было яму як смерць. А ён хацеў жыць. Ён ірваўся жыць".)

13. У чым вы бачыце нетрадыцыйны падыход Івана Мележа да раскрыцця псіхалогіі заможнага селяніна? (Глыбока даследуючы псіхалогію героя, Іван Мележ спачувае чалавеку, якога таталітарная антыгуманная сістэма з моц-

нага гаспадара на зямлі пераўтварае ў ахвяру абставін. Халімон Глушак, пры супярэчлівасці яго натуры, усё ж адзін з тых, хто складаў трывалы "станавы хрыбет" сялянства, якое толькі і магло падтрымліваць жыццё вёскі, не дапускала ляноты, гультайства, марнатраўства. Праз перажыванні героя аўтар перадае сваю занепакоенасць лёсам сялянства, адносінамі ўлады да чалавека.)

IV. Кантрольна-ацэначны этап.

Настаўнік. Мы паспрабавалі зразумець Халімона Глушака – прадстаўніка заможных сялян у рамане. Звярніцеся да анкеты, якую атрымалі на пачатку ўрока, і запоўніце яе да канца.

• Праца з анкетай героя.

Вучні самастойна выконваюць заданне.

• Праца з эпіграфам.

Настаўнік. Уважліва прачытайце эпіграфы да ўрока. Як вы іх разумеете? Які эпіграф да ўрока падабралі б вы? Чаму? (Адказы вучняў.)

• Зварот да ключавога пытання ўрока.

Настаўнік. Раскрываючы псіхалогію заможных сялян, сапраўдных гаспадароў, людзей, для якіх зямля была ўсім на гэтым свеце, мы зразумелі, якую страшную трагедыю перажылі яны ў 20–30-я гг. мінулага стагоддзя.

Адкажыце на ключавое пытанне ўрока: "Чаму вымірае беларуская вёска?" (Сапраўдны селянін любіць зямлю так, як яе любіў Халімон Глушак, Васіль Дзятлік, Чарнушка і іншыя героі рамана. Адабраўшы ў сялян зямлю, улада адабрала аснову, сэнс жыцця селяніна. А хто не любіць зямлю, не будзе ўкладаць у яе свае сілы, паліваць яе сваім потам. Людзі шукаюць лягчэйшага хлеба, пакідаюць бацькоўскую хату. Вёска паціху вымірае.)

V. Дамашняе заданне (магчымыя варыянты).

1. Падрыхтаваць паведамленне "Лёс Халімона Глушака".

2. Скласці кросэнс па рамане "Людзі на баโลце".

3. Падрыхтаваць паведамленне "Іван Мележ – празаік".

Дадатак. Анкета героя твора.

Прозвішча, імя: Халімон Глушак.

1. Сацыяльнае становішча –

2. Сям'я –

3. Мінулае. Як стаў заможным гаспадаром –

4. Стаўленне да членаў сям'і –

5. Узаемаадносіны з аднавяскоўцамі –

6. Стаўленне да начальства –

7. Гаспадарка. Стаўленне да набытага –

8. Стаўленне да працы –

9. Рысы характару –

10. Жыццёвыя каштоўнасці –

Мікалай НАВУМЧЫК,
настаўнік-метадыст, намеснік дырэктара па вучэбна-метадычнай рабоце
Маларыцкай раённай гімназіі

ІВАН МЕЛЕЖ. РАМАН “ЛЮДЗІ НА БАЛОЦЕ”

ТЭСТАВАЕ ЗАДАННЕ (X КЛАС)

Заданні А

I. Вызначце адзін правільны адказ.

1. Фотаздымак Івана Мележа змешчаны пад лічбаю:

2. Раман “Людзі на балоце” быў апублікаваны:

- 1) у 1958 г.;
- 2) у 1959 г.;
- 3) у 1960 г.;
- 4) у 1961 г.;
- 5) у 1963 г.

3. Што / хто стала / -аў сімвалам нешчаслівага першага кахання Васіля і Ганны? Гэта “праз некалькі дзён Ганне забылася, але потым, калі мінуў ужо не адзін месяц, выплыла зноў у памяці. Выплыла, ажыло, як бы вырасла, поўнае злавеснага сэнсу...”

- 1) Знарок зламанага галінка рабіны;
- 2) разбітае люстэрка, якое, паводле павер’я, прыносіць няшчасце;
- 3) конь, які параніў нагу, наступіўшы на цвік;
- 4) гадзюка, якая прапаўзла паміж маладымі людзьмі, калі яны сядзелі каля лазовага куста;
- 5) сон Васіля, які маці тлумачыла як нядобры, дурны, паганы.

4. Пра якую падзею ў жыцці Ганны ў творы гаворыцца: “Яна [Ганна] потым багата разоў успамінала гэты момант, успамінала з болей і шчымлівым шкадаваннем. Думала, балела душой: як багата бяды выпадае чалавеку за іншы адзін крок. І як чалавек робіць гэты крок пакорліва, нібы сляпы – не бачачы ўсяго, што будзе яму з гэтым крокам... Цвёрдасць – ці ж у Ганны звычайна не было яе? Але якая тут цвёрдасць магла быць, калі не ведаеш, нашто яна?”

- 1) Пра сустрэчу з Васілём на Юравіцкім кірмашы;
- 2) пра выпадак у малінніку, калі Яўхім “чап-ляўся, але не дабіўся нічога”;
- 3) пра сустрэчу з маслакоўцамі;
- 4) пра сватанне Яўхіма;
- 5) пра тое, калі падчас вяселля ўскочыла, кінула ся з-за стала: “Дадому пайду! Дадому! Пусціце!”

5. Ганну бацька на вяселлі параўноўвае:

- 1) з ганарлівым лебедзем;
- 2) вішняй у квецені;
- 3) рабінай;
- 4) дзікай грушай;
- 5) белым бэзам.

6. Іван Мележ любіў паўтараць: “... – гэта я”. Якога персанажа рамана меў на ўвазе пісьменнік, калі так гаварыў?

- 1) Харчава;
- 2) Дубадзела;
- 3) Васіля Дзятла;
- 4) Івана Апейку;
- 5) Міканора Дамеціка.

II. Вызначце некалькі правільных адказаў*.

1. Кнігі, якія складаюць “Палескую хроніку”:

- 1) “Людзі на балоце”;
- 2) “Подых навальніцы”;
- 3) “Завеі. Снежань”;
- 4) “У завіруху”;
- 5) “Сякера пры дрэве”.

2. “Палеская хроніка” – гэта:

- 1) эпапея, цыкл раманаў, вялікае эпічнае палатно (эпічны раман) пра гістарычны лёс народа;
- 2) тры аповесці, якія аб’яднаны агульнай тэматыкай, праблематыкай і героямі, падзеі, адлюстраваныя ў іх, адбываюцца ў 1920–1925 гадах;
- 3) раман-хроніка; твор пра калектывізацыю сталінскага тыпу, якая праводзілася прымусовымі метадамі, пра сацыяльна-грамадскія і духоўна-маральныя пошукі народа;

4) гісторыя жыцця беларускага народа 20-х гадоў мінулага стагоддзя; твор, дзе выяўлены нацыянальны характар нашага народа, паказаны яго звычаі, традыцыі, яго побыт, думы і памкненні;

5) традыцыйны і ў той жа час наватарскі твор, які напоўнены паэтызацыяй Палесся, роднай прыроды.

3. Сапраўдныя гаспадары паказаны ў рамане праз вобразы:

- 1) Васіля Дзятла;
- 2) Цімоха Чарнушкі;

* У заданнях ёсць пытанні, дзе правільнымі адказамі з’яўляюцца ўсе прапанаваныя варыянты.

- 3) Халімона Глушака;
- 4) Нібыто – Ігната і Пракопа Лесуна;
- 5) Зайчыка.

4. Куранёўцы:

1) моцна жывуць забабонамі; не прытрымліваюцца элементарнай гігіены, прызвычайліся да бруду і не заўважаюць яго; з недаверам ставяцца да ўлады і яе прапановы;

2) далікатныя, з пачуццём уласнай годнасці, гасцінныя, прывабныя; адрэзаныя балотамі ад свету, не страцілі цікавасці да яго; з асцярогаю ставяцца да ўсяго новага, што парушае звыклы “балотны спакой”;

3) вызначаюцца вузка практычным, бытавым падыходам да жыццёвых праблем, кансерватызмам, коснасцю; духоўна багатыя, душэўныя, з мяккай і чулай душой;

4) “душачца” на палосках неўрадлівай зямлі; жывуць паводле закону: летні дзень год корміць; працуюць цярдліва, упарта, заўзята на вузкіх палосках зямлі;

5) “умеюць не толькі працаваць, але і адпачываць, радавацца жыццю; кахаюць і ненавідзяць, веселяцца і сумуюць, знаходзяць і губляюць”; жывуць па спаконвечных законах.

5. Зямля для Васіля – гэта:

1) сэнс жыцця, мэта існавання;

2) “уся сіла чалавека – у зямлі, і сіла ўся, і радасць. Няма зямлі – няма, лічы, і чалавека!”;

3) яго мары, яго памкненні жыцця; сродак, які спатольвае самы пякучы боль, прыносіць душэўнае заспакаенне;

4) яго радасць і гора, светлыя мары і горкія пакуты; яго праца, творчасць, духоўнае багацце; сродак сцвярджэння сябе як чалавека, як асобы;

5) думка, якая з дзяцінства свяціла “зоркай яснай” у самыя змрочныя дні, сагравала, радавала, цешыла, давала надзею на шчаслівае і доўгае жыццё, упэўнівала, пераконвала, што, толькі маючы вялікі ўласны кавалак зямлі, можна разбагацець, стаць незалежным, самастойным, паважаным сярод куранёўцаў і валаснога начальства.

6. Ганна ў рамане – гэта:

1) адна з галоўных гераіняў, увасабленне характару беларускі, нацыянальнага менталітэту, пісьменніцкага ідэалу жанчыны; мае цёмныя, як спелыя вішні, вочы, шаўкавіста-чорныя бровы, доўгія смаліністыя косы, гнуткі стан; характар вызначаецца цэльнасцю і паслядоўнасцю; здольная паспагадаць, падтрымаць у цяжкую хвіліну; у жыцці кіруецца прынцыпам: “Ніколі на рабіце іншым таго, чаго не хацелі б, каб вам рабілі іншыя”; падпарадкоўваецца “бацькавай волі”;

2) дзяўчына з надзвычай абвостраным пачуццём справядлівасці, маральнага абавязку, “жыццядзейная, дзёрзкая, няўрымслівая натура, якая

нясе ў сабе... душэўную чысціню і маральную прыгажосць”, найпрыгажэйшая кветка Палесся, “прынцэса, зрэбная каралева, галабранка”, “крамяная дзяўчына”, “хуткая ў хадзе, спрытная ў руках”, імпульсіўная, смелая; вылучаецца духоўнай актыўнасцю, сур’ёзным роздумам над жыццём;

3) дачка бедняка, гарэзлівая, калючая, “гарачая, нястрыманая, небяспечная яна, ганарліўка” (у пачатку твора), дасціпная, вострая на язык, здольная на рашучыя ўчынкі, на бунт, калі гэта датычыць яе асабістага шчасця; гераіня з дзявочым гонарам, з высокаразвітым пачуццём чалавечай годнасці; пасля сватання пачала жыць як у сне; мела на ўсё “свае сталыя меркаванні, свой цвёрды погляд”;

4) узяла ўсім – і характарам, і розумам, і характарам; упартая, настойлівая, моцная, непакорлівая, адважная, бунтарская натура, асоба яркая, бескарыслівы чалавек; сялянская дзяўчына, якую беднасць не палохае; чарнабровая, вясёлая, разумная, разважлівая; яна была прыгожая тым характарам, якое асабліва паважаюць у народзе; не баіцца людскіх нагавораў;

5) не заўсёды шчырая; не адгукаецца на чужы боль; аддана кахае Яўхіма; ласкавая, думае, як уладкавацца на працу ў горад; з непавагаю ставіцца да мачыхі, маўклівая, панурая.

7. Васіль у рамане:

1) вобраз яго паказаны ў творы ў развіцці; “зьялены хлопец”, бязбацькавіч; марудлівы, маўклівы, негаваркі, замкнёны, пануры, тугадум; малазямельнік, мае жаданне сцвердзіць сябе як гаспадар; напорысты, заўзяты; з маленства адчуў, што “жыццё – не вясёлае, бесклапотнае свята, а найбольш доўгі і клопатны будзень, што трэба цярдзец”;

2) “моцны арашок”, амаль не адукаваны паляшук; хлопец, у якога вока “адно як вада светлае, а другое – як жалудок! І валасы... ззаду як не чорныя, спераду рудзенькія! Як у цяляці рабога”; спрытны, цягавіты, працавіты, цярдлівы, рана пасталеў; мае моцны характар, настойлівы ў дасягненні мэты;

3) не быў асабліва прывабны з выгляду; гарачы, недастаткова гнуткі, не заўсёды лічыцца са складанасцю і супярэчлівасцю сялянскай псіхалогіі; мае сваё ўяўленне пра шчасце; выношвае надзею, каб “прырэзалі” той зямлі, на якой Глушак збірае добры ўраджай; зямля для Васіля – яго жыццё, радасць і гора, светлая мара і горкая пакута, зямля – ён сам, Васіль ідзе да свайго поля, як “на сустрэчу з каханай”;

4) сумленны, засяроджаны ў сабе, самы звычайны, нічым асабліва не прыкметны; недаверлівы, упарты, глыбока самотны, няшчасны чалавек-адналюб; ёсць разуменне чалавечай год-

насці і гордасці; здольны моцна і шчыра кахаць; хоць і ажаніўся, але сэрца яго па-ранейшаму належыць Ганне; імкнецца знайсці душэўную раўнавагу, але не можа гэта зрабіць і стараецца сам сабе апраўдацца;

5) шчыры, цяплівы, стойкі, сквапны, можа быць абыякавым да людзей, эгаістам, карыслівым; амаль не выходзіць за межы сваёй сядзібы і ўласнага поля; чуйны да прыроды, непасрэдным, сарамлівы ў сцэнах спаткання з Ганнай; знаходзіцца ва ўладзе мужыцкай мудрасці і верыць ва ўсталяваны парадак, у вечныя законы жыцця.

8. Яўхім у творы:

1) цынічны, грубы, пагардлівы да іншых, самаўпэўнены, ганарысты, фанабэрысты, неўраўнаважаны; можам быць задзірыстым, нахабным, шчодрым на падарункі, калі трэба, то і здатным на ласку;

2) першы жаніх на ўсе Курані, бойкі, зухаваты, прыглядны хлопец з важнецкім чубам; яму бракуе чалавечнасці, духоўнасці; агідны, прамалінейны; высокі, заўсёды фарсіста апрануты, у ботах, у крамнай вопратцы; учэпісты, калі размова ідзе пра багацце;

3) цэніць людзей у першую чаргу за іх багацце; самазадаволены, бесчалавечны; груба-нахабны і жорсткі ў абыходжанні са слабейшымі; дэспатычны ў сям'і; пазней у яго ўзнікаюць думкі пра ўцёкі з вёскі ў “белы свет”;

4) самы дасціпны, разумны, прыгожы на ўсе Курані хлопец, незалежны, самастойны; прыклад для іншых; майстар на ўсе рукі; часта думае, як уступіць у калгас; выхаваны, культурны, спагадлівы, шчыры;

5) эгаістычны, “бацькава насенне”, імкнецца быць падобным да бацькі, “дужы, шыракаплечы”; разбіраецца ў людзях, не лезе ў кішэню па слова, над усім у яго пераважае грубая сіла, напорысты ў дасягненні мэты.

9. Халімон Глушак:

1) самадур, нікчэмны, палахлівы чалавек, абыякавы да ўсяго, любіць выпіць, пагуляць, кахае сваю жонку, клопоціцца пра яе, называе ласкава, з павагай; думае пра ўнукаў, актыўна выступае за будаўніцтва грэблі; марыць, што сыны атрымаюць добрую адукацыю;

2) аўтарскае пераасэнсаванне традыцыйнага погляду на заможных сялян (кулакоў); маленькі, сухенькі, гаворыць ціха, роўна, у яго “тхарыны”, “востры” позірк; умее стрымлівацца, хаваць свае пачуцці; “не мог перайначыцца, перастаць жыць тым... што навек уелася ў душу. Перастаць жыць заўсёдным клопатам было яму як смерць. А ён хацеў жыць. Ён ірваўся жыць”;

3) у яго ў душы свой бог; “рабіў усё не хапаючыся, паважна, нават урачыста, з нейкім набожным выглядам”; цэніць тое, што чалавек мае:

зямлю, гумны, малатарні; жыве адным клопатам – пра працу і багацце; жыве двайным жыццём; заўсёды надрываўся на працы, не шкадуючы ні сябе, ні сям'і, ні тых, каго наймаў; разумна выкарыстоўвае набыткі цывілізацыі: купіў малатарню, вучыць сына;

4) хцівы, прагны; трымае сувязь з бандай Маслака; ненавідзіць жонку, малодшага сына Сцяпана; чалавек “цвярозага розуму”, які многа зведаў, перажыў, перадумаў; мае супярэчліваю натуру; ва ўспрыманні куранёўцаў – коршак, павук, грак, гадзюка, стары ліс; ахвяра абставін;

5) грубы, жорсткі, дэспатычны, сквапны, маўклівы, звераваты, вораг калектывізацыі; чалавек, які аказаўся ў экстрэмальнай сітуацыі; “не тое што на сходах, а і дзе-небудзь на прызбе гаварыць попусту не любіў; словы, як грошы, выпускаў неахвотна, і слухалі яго так уважліва, як бы ён даваў гэтыя лічаныя грошы”.

10. Хадоська ў рамане:

1) мяккая, богабаязная, добрая; мае багаты ўнутраны свет, ціхая, непасрэдная;

2) мае ўнутраную далікатнасць, здольная падтрымаць чалавека ў цяжкую хвіліну і адгукнуцца на чужы боль;

3) здольная на глыбокае пачуццё кахання, наіўная, даверлівая, шчырая, мяккая натура;

4) рамантычная, засяроджаная ў сабе асоба, “небяспечная, гарачая”, “то шчырая, то калючая, то запальчывая, то мяккая, то ласкавая, то пагардлівая”;

5) упарта і доўга змагаецца са сваёй гаротнай доляй і неспрыяльнымі абставінамі жыцця, імкнецца вырвацца з вёскі і жыць у горадзе.

11. Міканор Дамецік:

1) энергічны, гарачы энтузіяст пераробкі вясковага жыцця, прыхільнік калгаснага руху; адзін на ўсе Курані камсамалец; упарты ў дасягненні мэты; прымушае куранёўцаў паверыць у сябе, адчуць, што яны “не горай за другіх”;

2) чалавек з армейскай “закваскай”; вярнуўся ў родную вёску з намерам руйнаваць звыклы свет, перабудоўваць яго на казарменны лад; дужы, плячысты, нязграбны, сутулы, няўключны; мае пакляваны воспаю твар, дробныя, шэрыя, “блеклыя, нібы выцвілыя вочы”, рэдкія, ледзь прыкметныя бровы; яму не хапае цяжарнага, вытрымкі;

3) скнарысты працаўнік і ўласнік, мае ўпартыя невясёлыя губы, прыгорбленыя плечы; прадстаўнік сярэдняга сялянства; далікатны, сарамлівы, стрыманы чалавек; кар’ерыст;

4) яго абураюць п’янікі, засмучаюць беднасць і галеча, бруд, адсутнасць элементарнай гігіены, мае жаданне перайначыць такое жыццё; не ўспрымае рэлігійных свят, якія часта ператвараюцца ў абжорства; адчуў хмельны смак

улады над бліжнімі; не ўмеє змагацца за душы людзей, цярпліва перамагаючы іх слабасць разумнай дабротой і добразычлівай спагадлівасцю, чалавечнасцю;

5) паклаў пачатак супольнага гаспадарання; тып вясковага актывіста, для якога перыяд калектывізацыі стаў своеасаблівым “зорным часам”; дзейнічае прамалінейна, груба, не растлумачвае, не суцяшае, а пагражае; вайсковы адзін “вельмі выгадна вылучала яго сярод хлопцаў”.

12. Іван Анісімавіч Апейка:

1) эпизадычны герой рамана “Людзі на балоце”, старшыня райвыканкама ў Юравічах, у мінулым – школьны настаўнік; “чалавек дапытлівай аналітычнай думкі, чулай да тонкіх нюансаў жыцця”; імкнецца зразумець чалавека, вытлумачыць матывы яго паводзін, пераканаць, дапамагчы, падтрымаць, а не камандаваць; у яго характары былі дзве рысы – “розныя, несудадныя: нейкая чуласць, схільнасць да элегічных адчуванняў і разам цявразасць, практычнасць”;

2) не зусім страчаны чалавек, у мінулым камсамольскі работнік Гомеля, любіць сябе, сваю асобу; часта наведвае сваіх бацькоў, якія жыўць у суседняй вёсцы; імкнецца паскоранымі тэмпамі правесці калектывізацыю ў Куранях;

3) вызначаецца душэўнай чуласцю, дабротой, справядлівасцю ва ўсім; часцінка народа, яго прадстаўнік і заступнік, сумленны, шчыры чалавек з “падмочанай” біяграфіяй; вопытны, па-сялянску разумны, разважлівы, асцярожны; прызвычаіўся ўгаворваць, пераканваць людзей, весці тлумачальную работу з імі;

4) прынцыповы, маральна чысты, “канкрэтны, жывы чалавек, у душы якога змяшчаюцца і шчырае каханне да жонкі, і вялікае замілаванне да роднай прыроды... і многа чаго іншага, малага і дробнага, але вельмі важнага і неабходнага, што поўніць жыццё чалавека”; не адрываецца ад народа, служыць яму верай і праўдай;

5) у сваёй дзейнасці аддае перавагу не гучным прамовам, а гутаркам па душах у полі, лесе, на дарозе, ля кастра; герой, які мае свайго прататыпа – Нічыпара Ануфрыевіча Бельскага; змагаецца за чалавека і чалавечнасць супраць розных дэмагогаў, прыстасаванцаў, кар’ерыстаў.

13. Прычыны таго, што Васіль згадзіўся паказаць бандытам хату Ахрэма Грыбка:

1) абыякавасць да чужога лёсу;

2) грамадзянская абмежаванасць;

3) жыццёвая філасофія “свая сарочка бліжэй да цела”;

4) помста Грыбку за мінулае;

5) страх перад настаўленай зброяй.

14. У рамана “Людзі на балоце” Іван Мележ уздымае і асэнсоўвае праблемы:

1) узаемаадносін кіраўніка і народа; селяніна і ўлады, бацькоў і дзяцей, узаемаадносін у сям’і; сапраўднага і ўяўнага кіраўніцтва;

2) сэнсу чалавечага жыцця на зямлі; узаемаадносін чалавека і прыроды; чалавека і абставінаў; чалавека і зямлі;

3) мужнасці і здрады; адказнасці чалавека за свае ўчынкі ў неспрыяльных абставінах жыцця;

4) кахання; услаўлення працы як асновы жыцця; самакаштоўнасці чалавека ў самых значных грамадскіх пераўтварэннях; адносін да прыватнай уласнасці;

5) пошукі працоўным чалавекам шчасця і будучыні; гуманізму і справядлівасці; духоўнага ўзыходжання чалавека.

15. Каб раскрыць духоўны свет дзейных асоб у творы, пісьменнік выкарыстоўвае спосабы мастацкага адлюстравання:

1) паказвае герояў праз сувязі з іншымі персанажамі;

2) праз учынкi і паводзіны; праз адносіны да падзей навакольнага жыцця;

3) праз прамую і ўнутраную мову; праз аўтарскія характарыстыкі;

4) праз прадметна-бытавыя і пейзажныя малюнкi;

5) праз апісанне знешняга выгляду героя (партрэт).

16. Асаблівасці твора:

1) наяўнасць аўтарскага прысвячэння; у творы дакладна намаляваны час – паказаны першыя гады савецкай улады на Палессі ў перыяд пераходу да калектывнага жыцця; эмацыйная насычанасць малюнкаў прыроды; дакладнасць псіхалагічнага аналізу; яркасць і глыбіня мастацкай дэталі; адметнасць моўна-стылістычных сродкаў;

2) падзеі разгортваюцца паступова, нават замаруджана; прадуманая кампазіцыя; развіццё сюжэта перарываецца пейзажнымі замалёўкамі; прырода паказваецца праз успрыманне станоўчых герояў; наяўнасць кульмінацыйных момантаў; палеская дыялектная стыхія; дыялектная мова персанажаў “паўней выяўляе сутнасць характараў, іх жыццёвую пераканальнасць”;

3) рэгіянальны каларыт; шырока паказаны свет нацыянальнага жыцця (лад, працоўныя будні, побыт, святы, традыцыі); глыбокі псіхалагізм (пранікненне ў духоўны свет герояў); шырокае выкарыстанне няўласна-простай мовы; наяўнасць унутраных маналогаў герояў;

4) у творы ўсё сюжэтна абумоўлена; героі паказаны ў дзеянні; па жанры – лірычны сямейна-псіхалагічны, сацыяльна-бытавы раман; можна знайсці “сляды прысутнасці” Я. Коласа, К. Чорнага, Ц. Гартнага; няма адразу закончанага партрэтнай характарыстыкі персанажа (за выключэннем Апейкі);

5) раскрываючы пэўны вобраз, аўтар стараецца ўлічыць усе ўмовы і акалічнасці жыцця свайго героя; аўтарскі каментар як сродак псіхалагічнага аналізу; майстэрства моўнай індывідуалізацыі; адсутнасць галоўнага, скразнага героя; межы паміж галоўнымі і негалоўнымі героямі ўмоўныя, кожны “не галоўны герой можа стаць галоўным”, як толькі гэтага запатрабуе рух падзей або аўтарскай думкі.

17. Васіль Дзяцел нагадвае:

- 1) Міхала з паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа;
- 2) Тамаша з рамана “Зямля” Кузьмы Чорнага;
- 3) Хведара Роўбу з аповесці “Аблава” Васіля Быкава;
- 4) Дзяніса Зазыбу з раманаў “Плач перапёлкі”, “Апраўданне крыві” Івана Чыгрынава;
- 5) Кастуся Лукашэвіча з рамана “Пошукі будучыні” Кузьмы Чорнага.

18. Раман “Людзі на балоце” адзначаны ўзнагародамі:

- 1) Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Я. Коласа ў 1962 г.;
- 2) Дзяржаўнай прэміяй СССР у 1967 г.;
- 3) Ленінскай прэміяй у 1972 г. (разам з раманам “Подых навалніцы”);
- 4) Ленінскай прэміяй у 1974 г.;
- 5) прэміяй Ленінскага камсамола ў 1979 г.

III. Суаднясіце левы слупок з правым.

1.

Пасада	Прозвішча персанажа
А) упаўнаважаны з валасці;	1) Харчаў;
Б) старшыня райвыканкама;	2) Гайліс;
В) старшыня валвыканкама;	3) Дубадзел;
Г) начальнік валасной міліцыі;	4) Зубрыч;
Д) старшыня сельсавета	5) Апейка

2.

Адным са сродкаў раскрыцця характару герояў з’яўляецца іх мова. Кожны гаворыць па-свойму:	
А) тугадум, маўчун, словы з сябе выціскае з цяжкасцю, гаворыць з такім намаганнем, “нібы воз сена падймае”;	1) Міканор;
Б) рэжа, як брытвай;	2) Сарока;
В) стрыманы на слова;	3) Пракоп;
Г) занадта прамалінейны (ужывае вайсковую лексіку);	4) Ганна;
Д) шчабеча, сыпле прымаўкамі як гарохам, сама іх стварае, так і стракочучы ў рыфму	5) Васіль

3.

Мянушка	Сапраўднае імя персанажа
А) Бацько і матка;	1) Хадоська Нібыто-Ігната;
Б) Сарока;	2) Дубадзел;
В) Канапляначка;	3) Аўдоцця;
Г) Корч;	4) Хоня;
Д) Крывароты	5) Халімон Глушак

IV. Пра каго ідзе размова?

1. “Ён аматар п’янак і боек, “здравенны і дурнаваты”, “з чырвонай шыяй, па-бугаінаму выгнутай галавой”.

- 1) Хоня;
- 2) Яўхім;
- 3) Ларывон;
- 4) Хведар Крывы;
- 5) Алёша Губаты.

2. Першы ў Куранях палітык і прамоўца, вясковы “інтэлігент”, чалавек, які пааціраўся на людзях. Ён імкнецца гаварыць па-руску, хоць вымаўленне застаецца беларускае, часта выкарыстоўвае шматзначнае “та-скаць” (“так сказаць”), любіць паказаць сваю дасведчанасць у розных пытаннях, адукаванасць.

- 1) Харчаў;
- 2) Грыбок;
- 3) дзед Дзяніс;
- 4) Андрэй Руды;
- 5) Шабета.

3. Маўклівы, змрочны герой. Яго незадаволенасць і актывізм грызе яго аднаго. Для яго новы лад, перамены да лепшага – сэнс жыцця. У роднай вёсцы, у хаце са сваімі бацькамі яму цяжка. Яго паставілі старшынёй будаўніцтва, з усёй адказнасцю да гэтага зімою рыхтаваўся. Ён ходзіць па хатах, збірае аднавяскоўцаў на працу.

- 1) Пятро Пракопаў;
- 2) Зайчык;
- 3) Міканор;
- 4) Дубадзел;
- 5) Нібыто-Ігнат.

4. “...Быў выдатны, амаль легендарны чалавек... меў тут такі аўтарытэт, якога, мабыць, не было ні ў аднаго не толькі валаснога, але і павятовага начальніка. Ён здзіўляў людзей многіх вёсак адвагай, адданасцю справе”.

- 1) Харчаў;
- 2) Зубрыч;
- 3) Апейка;
- 4) Алёша Губаты;
- 5) Шабета.

5. Ён у мінулым камсамольскі работнік; падцягнуты, засяроджаны, занадта сур’ёзны, рашучы, прынцыповы, слаба ведае людзей свайго раёна, “умее толькі камандаваць, крычаць”, самаўпэўнены, не разумее псіхалогію селяніна; яму бракуе тактоўнасці, уважлівасці да простага чалавека, лічыць, што на сілу неабходна адказваць сілай, павінна быць “упэўненасць і строгаць”, “Няхай бачаць і чуюць – кіраўнік ёсць кіраўнік!”.

- 1) Гайліс;
- 2) Апейка;
3. Харчаў;
- 4) Башлыкоў;
- 5) Зубрыч.

6. “Каб не выбраць халеру – гарачы не ў меру!”

- 1) Міканор Дамецкі;
- 2) Пракоп Лясун;
- 3) Андрэй Руды;

- 4) Яўхім Глушак;
5) Ахрэм Грыбок.

V. Каму належаць словы / думкі?

1. “Я і сам – як жарабец неаб’езджаны! Мне кеб – хто прэрэчыў?! Ды яшчэ дзеўка!.. Ну і – акрамя таго: не магу ж я на людзях паказваць, што я перад дзеўкай... разумееш?.. Ну, ніц, значыць, перад дзеўкай! Нішто, нуль! Уцяміла?.. Смяяцца з мяне будуць усе! Сабакі па завуголлі і тыя!.. Дайшло?”

2. “Ці ўсім, канешне, любіць, выходзячы?.. Кеб усе ішлі толькі тыя, што любяць, дак болей за палавіну ў дзеўках век сядзела б!.. Сцерпіцца – злюбіцца, кажуць...”

3. “Другім, канешне, можна і не паказваць гэтага, а сам жа ад сябе не ўтоіш, не ашукаеш самога сябе: ці ж такую трэба жонку! Не тое што не да душы – злосць век бярэ на яе, маруду, цяльпыху! Няўдача, а не жонка! Дабро – дабром, а толькі ж і дабро – не ўсё шчасце, з-за няўдаліцы і дабро неяк не цешыць часам. Ты гары, ты рвіся дзень ада дня, з цямна да цямна, а ёй – хоць бы што! Другая дык і дома ўпораецца, і скаціну пакорміць, і чалавеку прыбязыць памога ў гумне ці ў полі, а гэта – каб не матка яго, дык і ў хаце прапала б адна! Жыве не жыве, а – нібы спіць, ходзячы, робячы! Так і хочацца ўхапіць, зрабіць за яе – глядзець на яе нудна!..”

4. “Пляцецца, як бы ледзьве кеўляе... Дзьмухне вецер – і, здаецца, паляціць, як пясчынка тая, рассыплецца, бы трухля...” “Яна глядзела ўслед, хоць не першы раз бачыла, дзівілася: ведала, што, пэўна, ветру такога ў свеце няма, які б мог не тое што сарваць з зямлі яго, хоць бы з ног збіць!..”

5. “Аддай сваё поле, дзе кожную сцяблінку, здаецца, сагрэў бы сам! Ішоў бы ад адной да другой ды хукаў бы, каб не мерзла!.. Аддай поле – ето ўсё адно што – аддай душу! Папробуй, адарві душу!”

Заданні В

Дайце поўны адказ на пытанні.

1) Прывядзіце 6 фактаў, якія даказваюць, што Ганна і Васіль кахалі адно аднаго.

2) У чым заключаецца майстэрства Мележа-раманіста? Пацвердзіце гэта 5-6 фактамі.

3) У кожнай сям’і ў рамане “Людзі на балоце” нехта вылучаны на першы план. Запішыце, каму такая роля належыць у Чарнушкаў, Дзятлаў, Дамецікаў, Глушакоў, Нібыто-Ігната.

4) Хто ваш любімы герой у творы? Чым ён адметны, што ў яго ёсць такога, чаго няма ў іншых персанажаў?

5) Як назвалі б раман “Людзі на балоце” вы, калі былі б яго аўтарам? Чаму?

ДАВЕДКІ

Заданні А

I. 1) 2; 2) 4; 3) 4; 4) 4; 5) 2; 6) 3.

II. 1) 1–3; 2) 1, 3–5; 3) 1–4; 4) 1–5; 5) 1–4; 6) 1–4; 7) 1–5; 8) 1–3, 5; 9) 2–5; 10) 1–3; 11) 1, 2, 4, 5; 12) 1, 3–5; 13) 1–3; 14) 1, 2, 4, 5; 15) 1–5; 16) 1–5; 17) 1–4; 18) 1, 3.

III. 1) А4; Б5; В2; Г1; Д3; 2) А3; Б4; В5; Г1; Д2; 3) А4; Б3; В1; Г5; Д2.

IV. 1) 3; 2) 4; 3) 3; 4) 5; 5) 4; 6) 1.

V. 1) Яўхіму; 2) Ганне; 3) Васілю; 4) Ганне; 5) Васілю.

Заданні В

1. Факты, якія даказваюць, што Ганна і Васіль кахалі адно аднаго: 1) *Ганна і Васіль прастойваюць ночы напалёт пад старой ігрушай.* 2) *Ганна з Васілём ласкавая, зусім не калючая, стрымлівае свой язычок.* 3) *Ганна хвалюецца, калі Васіль трапляе да бандытаў, сядзіць у турме.* 4) *Васіль, седзячы ў турме, думае пра Ганну.* 5) *У Васіля бялючая рэўнасць да Яўхіма.* 6) *На сходзе, калі вяскоўцы абмяркоўвалі падаткі, уваходзіць Ганна, і ўсе думкі Васіля пераключаюцца на яе.*

2. Майстэрства Мележа-раманіста заключаецца, напрыклад, у наступным: 1) *характэрныя трапныя, апраўданыя мастацкія дэталі;* 2) *выдатнае валоданне багаццем роднай мовы;* 3) *удалыя партрэтныя апісанні герояў;* 4) *умелая пабудова дыялогаў і маналагаў герояў;* 5) *майстэрства (дакладнасць) псіхалагічнага аналізу;* 6) *эмацыйная глыбіня і насычанасць малюнкаў прыроды.*

3. Сям’я Чарнушкаў – Ганна, Дзятлаў – Васіль, Дамецікаў – Міканор, Глушакоў – Яўхім, Нібыто-Ігната – Хадоська.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская літаратура** : вуч. дапам. для 11 кл. агульнаадуц. шк. / Г. М. Ішчанка, У. А. Лебедзеў [і інш.] ; пад рэд. В. Я. Ляшук. – Мінск : Маст. літ., 1999. – С. 167–218.

2. **Беларуская літаратура** : вучэбн. дапам. для вучняў 10 кл. агульнаадуц. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. П. Мельнікава [і інш.] ; пад рэд. З. П. Мельнікавай, Г. М. Ішчанкі. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – С. 218–233.

3. **Беларуская літаратура** : дапам. для вучняў 10 кл. агульнаадуц. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / А. І. Бельскі [і інш.] ; пад рэд. А. І. Бельскага, М. А. Тычыны. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – С. 221–233.

4. **Беларуская літаратура** : 100 пытанняў і адказаў / уклад. А. В. Века. – Мінск : Сучасны літаратар, 2004. – С. 242–251.

5. **Ляшук, В. Я.** Іван Мележ у школе : дапам. для наст. / В. Я. Ляшук. – Мінск : Нар. асвета, 1981. – 126 с.

6. **Ляшук, В. Я.** Вывучэнне творчасці пісьменніка : Іван Мележ у школе : дапам. для наст. агульнаадуц. устаноў / В. Я. Ляшук. – Мінск : Аверсэв, 2002. – 191 с.

7. **Міхальчук, В. У.** Праблема чалавечага шчасця ў рамане Івана Мележа “Людзі на балоце”: IX і XI класы / В. У. Міхальчук // Беларуская мова і літаратура. – 2009. – № 2. – С. 40–44.

8. **Мішчанчук, М. І.** Беларуская літаратура. 100 лепшых сачыненняў на літаратурныя і вольныя тэмы / М. І. Мішчанчук. – Мінск : Аверсэв, 1998. – С. 204–228.

9. **Шкраба, Р. В.** Беларуская літаратура : падруч. для 11 кл. сярэд. шк. / Р. В. Шкраба. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – С. 124–153.

Яўген ЕСІС,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

ВЫВУЧЭННЕ ТРЫЛОГІ “ПАЛЕСКАЯ ХРОНІКА” ІВАНА МЕЛЕЖА КАМПЕТЭНТНАСНА-АРЫЕНТАВАНЫЯ ЗАДАННІ (X КЛАС)

Эфектыўнае навучанне скіроўвае арганізацыю вучэбнага працэсу на рэалізацыю самастойнай дзейнасці вучняў. Вучэбны прадмет “Беларуская літаратура” не выключэнне. Веды засвойваюцца свядома і трывала, калі вучань сам імкнецца да навучання, а настаўнік – толькі кіруе працэсам (матывуе, арганізоўвае, каардынуе, кансультуе, кантралюе).

Пакрокавы пераход працэсу навучання на суб’ект-суб’ектную аснову патрабуе педагагічнай тэхналогіі, якая забяспечыла б развіццё матывацыйнай сферы, інтэлекту, самастойнасці, фарміраванне і ўдасканалванне ўменняў ажыццяўляць самакіраванне ўласнай вучэбна-пазнавальнай дзейнасцю. Гэтаму спрыяе кампетэнтнасны падыход, сутнасць якога – арганізацыя самастойнай дзейнасці вучня, што дасягаецца праз рэалізацыю канкрэтных мэт вучэбна-пазнавальнай дзейнасці падчас працы з кампетэнтнасна-арыентаванымі заданнямі (КАЗ), дзе аб’яднаны прадметныя, метапрадметныя і асабістыя кампетэнцыі. КАЗы – ключавы сродак арганізацыі сучаснага адукацыйнага працэсу па беларускай літаратуры на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі. У яго структуру ўваходзяць план дзеяння (інструктаж), банк інфармацыі (заданні), метадычнае кіраўніцтва па дасягненні дыдактычных мэт

урока (вызначаныя кампетэнцыі). Адным словам, гэта праграма навучання, індывідуальна-аналізаваная па змесце, аспектах вывучэння мастацкага твора з улікам узроўню самастойнасці і тэмпу асобнай вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучня. КАЗы маюць перавагу над іншымі формамі кантролю: 1) матэрыял падаецца ў самастойных комплексах (блоках): дыдактычная мэта фармулюецца для вучня і змяшчае ўказанне не толькі на змест мастацкага твора, але і на ўзровень яго засваення. Кожны вучань у пісьмовай форме атрымлівае ад настаўніка заданні-інструкцыі, як рацыянальна дзейнічаць, дзе знайсці неабходны навучальны матэрыял і інш.; 2) зносіны настаўніка і вучня ажыццяўляюцца праз блокі-модулі і індывідуальныя гутаркі; 3) максімум часу вучань працуе самастойна, вучыцца мэтавызначэнню, самапланаванню, самаарганізацыі, самакантролю і самаацэнцы; 4) наяўнасць блокаў-модуляў на друкаванай аснове дазваляе настаўніку індывідуалізаваць працу.

Пры выкарыстанні КАЗаў на ўроках беларускай літаратуры кожны вучань уключаецца ў актыўную і эфектыўную вучэбна-пазнавальную дзейнасць, атрымліваючы магчымасць самарэалізоўвацца, што спрыяе павышэнню матывацыі да навучання.

Тэма кахання ў творы

Стымул	Тэма кахання, яго ўплыў на лёс як аднаго чалавека, так і ўсяго чалавецтва заўсёды выклікалі цікавасць у пісьменнікаў. Па-новаму гэтая праблема была асветлена ў XX ст., калі фарміравалася новае стаўленне да агульначалавечых каштоўнасцей
Задачная фармулёўка	Што такое <i>каштоўнасць</i> ? Што называецца <i>любоўю</i> , <i>каханнем</i> ? Чым яднаюцца і розняцца гэтыя паняцці? Падумайце, ці з’яўляецца каханне агульначалавечай каштоўнасцю. Абгрунтуйце меркаванне. Прыкладзіце прыклады з твораў айчыннай / сусветнай літаратуры, дзе згадваецца тэма кахання (да 8 прыкладаў). Як склаўся лёс герояў названых твораў? Паразважайце, чаму каханне – незямное, светлае пачуццё, што захопляе чалавека цалкам, – часам засціць розум. Абгрунтуйце меркаванне. Дакажыце, што ў “Палескай хроніцы” Іван Мележ сцвердзіў меркаванне, што “калі чалавек разважае, чым можна ахвяраваць для кахання, а чым – не, такое каханне нельга назваць сапраўдным”. “Сэрца соладка ные і гатоў на ўсё жыццё забыцца...” – згадваюцца думкі Васіля Дзятла. Вызначце, што пачуццё запаланіла сэрца палескай прыгажуні Ганны Чарнушкі, якая пакахала чулага, духоўна багатага, але нерашучага Васіля Дзятла
Форма прадстаўлення вынікаў	Вынікі працы прадстаўце ў выглядзе гексаў “Каханне ў жыцці герояў твора” (на 4 узроўні)
Крыніца інфармацыі	Трылогія “Палеская хроніка” І. Мележа; “Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); дапаможнік “Беларуская літаратура. X клас” (пад рэд. А. Бельскага, М. Тычыны); інтэрнэт-рэсурсы

Асэнсаванне вобраза Ганны Чарнушкі

Стымул	“Калі ты нават нешчаслівы, надзею ў сэрцы не губі...” (А. Астрэйка)
Задачная фармуліроўка	Паразважайце, чаму Іван Мележ паказвае Ганну Чарнушку праз успрыманне розных персанажаў (аўтар, бацька, Яўхім). Назавіце істотнае ў вобразе, характары Ганны (не менш за 8 рыс). Чаму Іван Мележ настойліва паўтарае адну партрэтную дэталю герані? Якую эстэтычную ролю адыгрывае гэтая дэталю? Назавіце, чым адрозніваюцца паводзіны, думкі, перажыванні Ганны ад паводзін Васіля ў сцэне з бандытамі. Паразважайце, не захацела ці не змагла Ганна зрабіць інакш, калі пайшла замуж за Яўхіма. Дакажыце, што Ганнай, якая парывае з нялюбым Яўхімам і ўгаворвае Васіля зрабіць тое самае, можна захапляцца, як захапляешся Таццянай (“Яўген Анегін” А. Пушкіна). Учынкі геранінь у падобных сітуацыях розныя, а стаўленне да іх аднолькавае – захапленне (паводле М. Верціхоўскай). Чым слушнае гэта меркаванне?
Форма прадстаўлення вынікаў	Вынікі дзейнасці прадстаўце ў выглядзе крытычнага літаратурнаўчага артыкула “Ганна Чарнушка – пераможца ці ахвяра?” памерам у два аркушы
Крыніца інфармацыі	Трылогія “Палеская хроніка” І. Мележа; “Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); дапаможнік “Беларуская літаратура. X клас” (пад рэд. А. Бельскага, М. Тычыны); інтэрнэт-рэсурсы

Асэнсаванне вобраза Васіля Дзятла

Стымул	“Не верце, калі хто скажа, што хоць адна дарога ў жыцці лёгка...” (І. Шамякін)
Задачная фармуліроўка	Што дае апісанне знешнасці Васіля Дзятла для разумення яго характару? Якім паўстае Васіль Дзятла ў стасунках з маці, дзедам, братам, Ганнай і іншымі героямі? Агучце жыццёвыя прынцыпы Васіля Дзятла (не менш за 4). Паразважайце: а) ці аднолькавымі імкненнямі, пачуццямі выклікана бойка за зямлю паміж Васілём і Яўхімам? б) ці сапраўднае каханне героя да Ганны (чаму Васіль адварнуўся ад каханай, паверыўшы Яхімаваму нагавору)? Ці ёсць у характары, сутнасці Васіля тыя вытокі, сілы, што вядуць героя да нечага значнага і высокага (не менш за 5 доказаў)?
Форма прадстаўлення вынікаў	Ёсць выслоўе: “Шчыраму сэрцу чужая болька баліць...” Прасачыце, як адбываецца эвалюцыя свядомасці Васіля Дзятла, з чаго пачынаецца ўзваскрэсенне душы героя. Прадстаўце вынікі дзейнасці ў выглядзе адкрытага ліста Васілю Дзятлу, акцэнтаваўшы ўвагу на шляхах самаствярджэння і незалежнасці героя
Крыніца інфармацыі	Трылогія “Палеская хроніка” І. Мележа; “Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); дапаможнік “Беларуская літаратура. X клас” (пад рэд. А. Бельскага, М. Тычыны); інтэрнэт-рэсурсы

Асэнсаванне вобраза Яўхіма Глушака

Стымул	“Жыццё для мяне – свечка, якая не растае. Гэта нешта накшталт чароўнай паходні, якая трапіла мне ў рукі на імгненне, і я хачу прымусіць яе палаць як мага ярчэй, перш чым перадаць яе наступным пакаленням...” (Б. Шоу)
Задачная фармуліроўка	Як вы разумееце паняцце <i>трэцяя сіла</i> ? Каму з герояў Іван Мележ адводзіць ролю “трэцяй сілы”? Абгрунтуйце меркаванне. Ці зразумеў Яўхім, што багацце не заменіць гармонію і душэўны камфорт у асабістым жыцці. Прывядзіце з тэксту не менш за 4 цытаты- доказы гэтага. Паназірайце, як у трылогіі раскрываюцца ключавыя праблемы: а) Ганна – Яўхім: стаўленне герані да сына Халімона Глушака; б) адносіны Яўхіма да Ганны. Вызначце, чаму Яўхім ажаніўся з той, што ніколі яго не кахала. Прывядзіце з тэксту цытаты- доказы гэтага (не менш за 6). Дакажыце, што Яўхім Глушак па-сапраўднаму кахаў Чарнушкаву дачку, што менавіта на ёй, адзінай, сышоўся для сына Глушака белы свет
Форма прадстаўлення вынікаў	Вынікі працы прадстаўце ў выглядзе смс-паведамлення да Яўхіма Глушака, паразважайшы над думкай Івана Мележа: “...Любіў яе... дурной, як хвароба, неадчэпнай любоўю...” (да 250 знакаў)
Крыніца інфармацыі	Трылогія “Палеская хроніка” І. Мележа; “Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); дапаможнік “Беларуская літаратура. X клас” (пад рэд. А. Бельскага, М. Тычыны); інтэрнэт-рэсурсы

Роля кахання Ганны Чарнушкі і Васіля Дзятла

Стымул	“Дзе нам баліць, там і душа: з душы ўвесь чалавек сабраны...” (Я. Сіпакоў)
Задачная фармуліроўка	Прыгадайце эпізоды з трылогіі “Палеская хроніка”, у якіх Іван Мележ раскрывае шчасце першага кахання Ганны Чарнушкі і Васіля Дзятла. Якім пачуццём яны прасякнуты? Абгрунтуйце меркаванне. Назавіце тры ключавыя фактары ўзаемаадносін Васіля Дзятла і Ганны Чарнушкі. Вызначце канкрэтны час, праз які ганарліўка, вострая на язык дзяўчына, што па слова ў кішэню не палезе, і маўклівы, негаваркі хлопец, што, здаецца, вельмі пакрыўджаны Ганнай, не змогуць жыць адно без аднаго, будуць патрэбныя адно аднаму як паветра
Форма прадстаўлення вынікаў	Вынікі працы прадстаўце ў выглядзе кінасцэнарыя “Светлае пачуццё паміж героямі” памерам да 1 (адной) старонкі друкаванага тэксту
Крыніца інфармацыі	Трылогія “Палеская хроніка” І. Мележа; “Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); дапаможнік “Беларуская літаратура. X клас” (пад рэд. А. Бельскага, М. Тычыны); інтэрнэт-рэсурсы

Вобраз-сімвал у творы

Стымул	“Дрэва без каранёў не можа існаваць, ні, тым больш, прыносяць плады...” (У. Караткевіч)
Задачная фармуліроўка	Дайце азначэнне паняццю <i>сімвал</i> . Які мележаўскі вобраз-сімвал прадказвае чытачу развіццё падзей у трылогіі? Прыгадайце, як эпізод з гадзюкай паўплываў на будучыню Васіля Дзятла і Ганны Чарнушкі. Прывядзіце з тэксту цытаты- доказы гэтага (не менш за 4). Паразважайце: а) чаму як гром сярод яснага неба адбылася сварка і разрыў адносін паміж героямі? б) якое пачуццё ў чытача выклікаюць абое? в) чаму так атрымалася? Дакажыце: а) што Васіль Дзяцел зрабіў паспешлівую выснову, пайшоўшы па шляху найменшага супраціўлення: “Дзеўкі кажнае на багацце хіліцца! Думае, дзе багацце, там лёгка будзе жыць!.. Думае, як Корч багаты, дык і ўсё, прыпяваючы, думае жыць будзе!..”; б) што Ганна Чарнушка лічыць здольнасць на сапраўдныя пачуцці вышэйшай за матэрыяльныя даброты
Форма прадстаўлення вынікаў	Вынікі працы прадстаўце ў выглядзе адкрытага ліста Ганне Чарнушцы / Васілю Дзятлу, асэнсаваўшы думку: “Не жыццё гэта без кахання, а пакута...”
Крыніца інфармацыі	Трылогія “Палеская хроніка” І. Мележа; “Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); дапаможнік “Беларуская літаратура. X клас” (пад рэд. А. Бельскага, М. Тычыны); інтэрнэт-рэсурсы

Асэнсаванне вобраза Хадоські

Стымул	Аналізуючы творчасць Івана Мележа, Аляксандр Адамовіч заўважыў, што ў яго “Палескай хроніцы” кожны герой можа павесці за сабой дзеянне. Часам здараецца так, што пісьменнікам больш удаюцца “другародныя” вобразы. Гэта ў нейкай ступені тычыцца і вобраза Хадоські
Задачная фармуліроўка	Што такое <i>грэх</i> ? Чаму гэтая акалічнасць цесна атыясамліваецца з вобразам Хадоські? Адказ абгрунтуйце. Паразважайце, хто больш вінаваты: Хадоська, якая даверылася Яўхіму, моцна кахаючы яго, ці Ганна, што без кахання выходзіць за яго замуж і нараджае ад нялюблага дзіця (прывядзіце не менш за тры доказы). Дакажыце, што вобраз Хадоські – гэта велічны тып жанчыны-пакутніцы, жанчыны-працаўніцы, жанчыны-маці. Адказ падмацуйце цытатамі з твора. Вызначце і ахарактарызуйце экзистэнцыйны ўзровень вобраза Хадоські (не менш за 4 прыклады- доказы). Які эпізод / падзея становіцца штуршком духоўнага росту герояіні. Абгрунтуйце меркаванне
Форма прадстаўлення вынікаў	Вынікі працы прадстаўце ў выглядзе анлайн-ліста да прадстаўнікоў маладога пакалення, на аснове выказвання Алены Кавалюк: “На фоне Канапляначкі, ад якой сыходзіць Боская любоў і дараванне, больш відавочнай становіцца разбуральная сіла Яўхіма. Ён ганьбіць маладосць дзяўчат, дае пачатак жыццям, якія асуджаны на смерць” (да 100 слоў)
Крыніца інфармацыі	“Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); артыкул “Святло душы мележаўскай Канапляначкі” А. Кавалюк (Роднае слова, 1999, № 11); інтэрнэт-рэсурсы

Значэнне вобраза Хадоські

Стымул	Вобраз Хадоські недаацэнены айчынным літаратуразнаўствам. Уважлівае асэнсаванне гэтага складанага і супярэчлівага характару прыводзіць да высновы, што Канапляначка недзе нават больш імпануе Івану Мележу, чым Ганна, любімая, як мы прывыклі сцвярджаць, герояіня пісьменніка
Задачная фармуліроўка	Хто такая Хадоська? Чаму быць асуджанай вясцоўцамі здалася ёй страшнейшым за найвялікшы хрысціянскі грэх – забойства дзіцяці? Паразважайце, чаму герояіня адварнула ад людзей, “не адчувала сябе сярод людзей так добра, як сярод дрэваў ці жыта”. Адказ падмацуйце цытатамі з твора. Прыгадайце, у чым знайшла выратаванне герояіня. Чаму, на вашу думку, упартая праца ратуе дзяўчыну, вяртае да жыцця? Дакажыце, што душа Хадоські чула адгукаецца на ўсё прыгожае (прывядзіце 4–6 доказаў з тэксту)
Форма прадстаўлення вынікаў	Вынікі працы прадстаўце ў выглядзе смс-паведамлення аўтарскага, сапраўднага бацькоўскага любавання Хадоськай (да 500 сімвалаў)
Крыніца інфармацыі	“Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); артыкул “Святло душы мележаўскай Канапляначкі” А. Кавалюк (Роднае слова, 1999, № 11); інтэрнэт-рэсурсы

Вызначэнне ролі ўзаемаадносін Хадоські і Яўхіма / Хоні

Стымул	Хадоська... Вобраз агульначалавечага маштабу, а значыць у ім павінна адбывацца барацьба добра і ліха, святла і цемры. Жанчына ў вялікім і поўным сэнсе гэтага слова
Задачная фармуліроўка	Што такое <i>каханне</i> ? Чаму сваё каханне да Яўхіма Хадоська параўноўвала з каменем, на якім нічога не расце. Фёдар Дастаеўскі адзначаў, што менавіта сэрцу, пачуццям павінен падпарадкоўвацца розум. Паразважайце, ці не сэрца слухае дзяўчыну, калі аддаецца Яўхіму, ці не яно пакуль не дае згоды выйсці замуж за Хоню? Раскажыце пра ўзаемаадносінны, праблемны і супярэчнасны паміж Хадоськай і Хонем. Адказ падмацуйце цытатамі з твора. Чаму невыносна балючай ранай, не залечанай часам, стала для Канапляначкі яе дзявочая памылка? Прывядзіце не менш за 3 прыклады
Форма прадстаўлення вынікаў	Дакажыце, што Хадоська – чалавек чуйны, які “аж дзіва гарнулася да дзяцей”. Адказ прадстаўце ў выглядзе гексаў на 4 узроўні
Крыніца інфармацыі	Трылогія “Палеская хроніка” І. Мележа; “Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя” (т. 3); дапаможнік “Беларуская літаратура. X клас” (пад рэд. А. Бельскага, М. Тычыны); інтэрнэт-рэсурсы

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

З вопыту работы

Галіна ГАРДЗІЕНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Глінішчанскага дзіцячага сада – сярэдняй школы імя І. П. Мележа

“ЁН БУДЗЕ ВЕЧНА СЯРОД НАС” ЛІТАРАТУРНЫ ВЕЧАР ДА СТАГОДДЗЯ ІВАНА МЕЛЕЖА (ІХ–ХІ КЛАСЫ)

Мэты: абудзіць цікавасць да асобы і творчасці Івана Мележа; развіваць лагічнае мысленне, памяць, уважлівасць; выхоўваць цікавасць да вывучэння беларускай літаратуры, паважлівых адносін да беларускай культуры.

Абсталяванне: партрэт І. Мележа, выстава кніг пісьменніка, мультымедыяная ўстаноўка для дэманстрацыі фотаздымкаў і відэа, рэчы з музея І. П. Мележа, імправізаваная груша (дрэва).

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

• *Уступнае слова.*

Вядучы. Добры дзень, паважаныя сябры. Сёння вельмі важная падзея не толькі для жыхароў аграгарадка Глінішча, але і для ўсяго Хойніцкага раёна, для ўсёй краіны. Мы адзначаем 100-гадовы юбілей раманіста, народнага пісьменніка БССР Івана Мележа. Іван Паўлавіч усяму свету распавёў, што гэта за край такі, паляшукі, і што за людзі гэтыя палешукі, гэтыя беларусы.

Мінаюць гады, але памяць пра нашага славагавора земляка захоўваецца, перадаецца з пакалення ў пакаленне. Беражыце нашу беларускую культуру, народныя традыцыі, родную мову, каб у свеце з гонарам гучаў і голас беларуса!

• *Праслухоўванне песні “Шумяць вербы”.*

Вядучы. Гэта любімая песня не толькі Івана Мележа, але і ўсіх глінішчукоў. Сёння мы звернемся да мінулага, да таго часу, калі пісьменніку было 52 гады.

Музычная застаўка. Выходзіць вучань у вобразе І. Мележа.

Юнак. Добры дзень, паважаныя палешукі! Вы ведаеце, чым бліжэй вядзе дарога да роднай вёскі, тым мацнейшая і глыбейшая ў маім сэрцы любоў да вас, хваляванне за родны кут!

Сядзе, піша. Выходзіць вучаніца (архіварыус).

Архіварыус. Іван Паўлавіч успамінае...

Я нарадзіўся 8 лютага 1921 г. на Палессі, у вёсцы Глінішча Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці. Гэта край лясоў, палёў і балот. Тут я

вучыўся ў пачатковай школе, потым у Алексіцкай сямігодцы і ў Хойніках, дзе завяршыў сярэднюю адукацыю з залатым медалём.

У 1939 г. я паступіў у Інстытут філасофіі, гісторыі і літаратуры імя М. Г. Чарнышэўскага. Але вучобу давялося спыніць па той прычыне, што падышоў тэрмін вайсковай службы. У Карпатах, ля самай граніцы, застала мяне вайна.

Улетку 1942 г. я атрымаў цяжкае раненне. Лячыўся ў шпітальных, потым быў дэмабілізаваны. У 1945 г. скончыў філалагічны факультэт БДУ, потым вучыўся ў аспірантуры і працаваў у рэдакцыі часопіса “Полымя”. Некаторы час выкладаў беларускую літаратуру ва ўніверсітэце, працаваў у ЦК КПБ, быў адным з кіраўнікоў пісьменніцкай арганізацыі Беларусі. Але ні на хвіліну не пераставаў быць пісьменнікам...

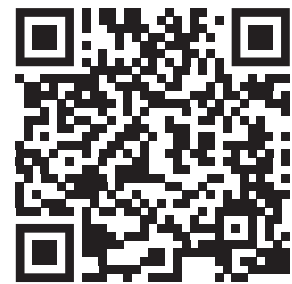
• *Прагляд відэазанісу (распавядае малодшы навуковы супрацоўнік Дома-музея народнага пісьменніка БССР І. П. Мележа Л. Рубан).*

• *Інтэрв’ю.*

Карэспандэнт. Добры дзень, паважаныя госці. Іван Паўлавіч, у працэсе станаўлення чалавека як асобы кніга мае значную ролю. Адкажыце, калі ласка, нам на некалькі пытанняў пра значэнне кнігі ў творчай дзейнасці.

Раскажыце пра вашу першую сустрэчу з кнігай. Дзе і калі яна адбылася?

Юнак. Мне пашанцавала: у мяне была вельмі добрая настаўніца. Яна і пазнаёміла мяне з самай першай кнігай – школьным букваром. Яна раскрыла перада мною сэнс слоў, літар, складоў...

Сімвалам ↴ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

Архіварыус. Першая самастойная сустрэча з кнігай вельмі ўзрушыла яго. З успамінаў І. Мележа: «Помню, я быў у глухой лясной вёсачцы ў гасцях у дзеда і там убачыў кнігу ў яркай вокладцы з загадкавай назвай “У краіне райскай птушкі”. Кніга адразу прывабіла, захапіла ўяўленне: яна адкрыла мне свет незвычайны, дзівосны. Далёкая, таямнічая Азія: горы, пальмы, вобразы смелых людзей, барацьбітоў за свабоду. Тады я не звярнуў увагі на прозвішча аўтара. Толькі пазней даведаўся, што яе аўтарам быў наш выдатны беларускі пісьменнік Янка Маўр. Гэтай аповесці Янкі Маўра я абавязаны тым, што адразу захапіўся кнігамі, а ў наступныя гады перачытаў усё, што выйшла з-пад пяра пісьменніка майго маленства».

Карэспандэнт. Іван Паўлавіч, а якія пісьменнікі вас найбольш цікавілі ў дзяцінстве? Ці была сістэма ў вашым чытанні?

Юнак. Сістэмы ў маім чытанні ніколі не было. Звычайна чытаў тое, што траплялася пад руку, што было ў нашай школьнай бібліятэцы.

Архіварыус. Чытаў многа. Яго хваляваў не толькі змест, не толькі тое, пра што гаварылася ў кнізе, але і сам яе выгляд: вокладка, тэкст, малюнкi, нават пах фарбы. Ён удзячны лёсу за вялікае шчасце, якое прынеслі ў яго жыццё кнігі. Мабыць, з гэтай любові да кніг і нарадзілася мара: стаць пісьменнікам... “Пасля Янкі Маўра прыйшлі іншыя захапленні. Бадай, самае моцнае ўражанне ў маленстве зрабілі на мяне А. С. Пушкін, М. А. Някрасаў, Я. Купала і Т. Р. Шаўчэнка”. Кнігу Т. Шаўчэнкі ён вельмі рана прачытаў на ўкраінскай мове. У Івана Паўлавіча нават быў заповітны сшытак, куды ён запісваў вершы любімых паэтаў.

Карэспандэнт. Іван Паўлавіч, вы, напэўна, і самі рана пачалі пісаць? Раскажыце, калі ласка, пра пачатак вашага творчага шляху.

Юнак. Так, я пачаў “сачыняць” вельмі рана. Вершы. Жаданне пісаць жыло ў мяне ўсе гады. Пісаў я вершы і ў той час, калі заканчваў сярэднюю школу ў гарадскім пасёлку Хойнікі, на Палесці.

Архіварыус. Іван Паўлавіч расказваў: «У 1939 г. з Маскоўскага інстытута гісторыі, філасофіі і літаратуры я быў прызваны ў армію. Служыў на Украіне. І там у нялёгкім армейскім жыцці я працягаў пісаць вершы. Але якраз тады ў мяне ўпершыню паявілася жаданне пісаць і прозай. Пачатак гэтай прозы быў у запісных кніжках. Водгукі гэтых цяжкіх дзён – у франтавым дзённіку, які я вёў у перапынках паміж баямі, у часы франтавога зацішша. Дзённік гэты я збырог. У 1942 г. я быў цяжка паранены. Лячыўся ў шпіталях. У тбіліскім шпіталі мною былі напісаны першыя апавяданні “Сустрэча ў шпіталі” і “Апошняя аперацыя”.

Потым апавяданні мае яшчэ ў рукапісе трапілі на рабочы стол выдатнага беларускага празаіка Кузьмы Чорнага. У той год Кузьма Чорны жыў у Маскве, працаваў у рэдакцыі часопіса “Беларусь”. Кузьма Чорны прачытаў апавяданні і неўзабаве прыслаў вельмі ласкавае пісьмо, якое акрыліла мяне. Помню, у пісьме гэтым былі такія важныя для мяне радкі: “Я прачытаў Вашы апавяданні, і раю, і жадаю Вам не выпускаць з рук пісьменніцкага пяра”. Пісьмо заканчвалася так: “Я адчуваю ў Вас талент і жадаю Вам вялікіх поспехаў у літаратуры”. Апавяданні былі надрукаваны пазней, калі я вярнуўся ў Мінск. Выход у свет гэтых апавяданняў стаў, па сутнасці, пачаткам маёй адкрытай літаратурнай творчай работы, хоць першыя вершы я апублікаваў яшчэ да вайны. У Мінску выйшлі і першыя мае кнігі: “У завіруху” (1946) і “Гарачы жнівень” (1948)».

Карэспандэнт. Раскажыце, калі ласка, як працавалі над першым буйным сваім творам – раманам “Мінскі напрамак”.

Юнак. Апавяданні былі для мяне нялёгкім, але вельмі карысным этапам літаратурнай работы. Яшчэ калі я пісаў другую кнігу, а хутчэй нават, калі на станцыі Сходня пачуў пераможныя паведамленні пра вызваленне Беларусі, у мяне нарадзілася жаданне сказаць сваё сур’ёзнае, вартае падзеі, слова пра радасны час.

Архіварыус. Так ён пачаў пісаць раман “Мінскі напрамак”. Пісаў яго “з вялікім хваляваннем, са страцю, з непакісным перакананнем, што ўсё гэта вельмі важна, што пра гэта нельга не гаварыць”. Больш як пяць гадоў працаваў ён “з незвычайным духоўным уздымам, з вялікім унутраным напружаннем, гарэннем. Работа ішла нялёгка: радасць і вера ў сваю кнігу нярэдка змяняліся сумненнямі, загадкамі, якія цяжка было вырашыць”. Пасля рамана “Мінскі напрамак” Іван Паўлавіч напісаў некалькі невялікіх твораў, у тым ліку дзве п’есы і дзве аповесці. Усё гэта было як бы літаратурнай падрыхтоўкай да работы над раманамі з “Палескай хронікі”.

• *Прагляд відэазапісу ўрыўка з рамана “Людзі на балоце” І. Мележа.*

Карэспандэнт. Чытачам асабліва цікавыя вашы раманы “Людзі на балоце” і “Подых навальніцы”. Якія галоўныя праблемы хвалявалі вас у працэсе работы над раманамі “Палескай хронікі”? Што з’явілася той іскрынкай, тым творчым імпульсам, дзякуючы якому нарадзіліся гэтыя кнігі?

Юнак. Перш за ўсё, мусіць, “вінавата” маленства. Мне здаецца вельмі правільнай думка, што чалавек фарміруецца больш за ўсё ў малыя гады, у тым ліку і як пісьменнік.

Архіварыус. Так, найперш уражанні дзяцінства былі прычынай таго, што ён пацяг-

нуўся думкамі і сэрцам да вёскі, да Палесся, да яго людзей, да таго свету, які потым быў паказаны ў рамане “Людзі на балоце”. Гэта раман пра нялёгкае жыццё сялян палескай вёскі Курані, жыццё сярод балот і лясоў. Іван Паўлавіч імкнуўся паказаць іх цяжкі шлях ад бездапаможнасці перад выпрабаваннямі лёсу, ад раз’яднанасці грамадскай і асабістай да разумення неабходнасці сумеснай барацьбы за перабудову вёскі. Работа над раманам працягвалася каля пяці гадоў.

Падтрымку чытачоў і крытыкі Іван Паўлавіч адчуваў і калі працаваў над другой кнігай з “Палескай хронікі” – раманам “Подых навальніцы”. У гэтым рамане ён хацеў сказаць новае слова пра вельмі важны пераломны перыяд у жыцці краіны – пра перыяд калектывізацыі, пра тое, як яна адбівалася на лёсе герояў рамана. У рамане “Подых навальніцы” ён свядома паставіў на першы план вобраз старшыні валвыканкама Івана Анісімавіча Апейкі, чалавека з народа, былога сельскага настаўніка. У гэтым вобразе Іван Паўлавіч імкнуўся раскрыць думкі і пачуцці камуніста. Ён хацеў расказаць, як нялёгка было тым, хто ішоў уперадзе ў гэты напружаны час, хто нёс адказнасць за лёс многіх, якія глыбокія і сур’ёзныя думкі хвалявалі людзей на вялікім павароце ў жыцці народа.

Карэспандэнт. Чым вас вабіць сельская тэма і што, на ваш погляд, павінна вызначаць грамадзянскую пазіцыю пісьменніка ў праблемах вёскі?

Юнак. Мне бясконца дарагая вёска. Для мяне гэта вельмі блізкі і назаўсёды родны свет. Жыццё вёскі бачыцца мне вельмі стракатым, складаным, і я лічу, што ў паказе яго трэба пазбягаць сентыментальнасці, трэба займаць сур’ёзную, прынцыповую, грамадзянскую пазіцыю. Быць па-сучаснаму праніклівым, бачыць гэты свет у рэальным святле, у сапраўдных супярэчнасцях.

Карэспандэнт. Колькі слоў аб праблемах кнігавыдання.

Юнак. Кожны пісьменнік непазбежна звязаны з выдавецтвамі і іх супрацоўнікамі...

Архіварыус. З успамінаў І. Мележа: «Я з удзячнасцю думаю пра тую атмасферу добра-згчлівасці, сяброўскай патрабавальнасці, якая панавала ў рэдакцыі часопіса “Дружба народаў” у той час, калі там рыхтаваліся да друку мае раманы. Вельмі ўдзячны я работнікам выдавецтва “Советский писатель”, якім абавязаны тым, што яны адкрылі мне шлях да ўсесаюзнага чытача. З імі мяне звязвае шматгадовая моцная дружба».

Карэспандэнт. Іван Паўлавіч, якія вашы творчыя планы?

Юнак. Я не хацеў бы пакуль што гаварыць пра планы, таму што планы – гэта заўсёды ў нейкай меры абяцанні, якія, на жаль, не заўсёды ажыццяўляюцца. Адно магу сказаць: буду пісаць.

Карэспандэнт. Дзякуй вам, Іван Паўлавіч, за цікавую і змястоўную гутарку.

Юнак (*устае з-за стала*). Час нам развітацца. І я быў бы вельмі ўдзячны, калі б мы завяршылі нашу сустрэчу танцам “Нарэчанька”, які любілі раней усе глінішчкі.

• **Вькананне беларускага народнага танца “Нарэчанька”.**

• **Крыжаванка** ↓.

Па гарызанталі: 2. Грузінскі горад, у шпіталі якога лячыўся пісьменнік. 5. Назва першага верша І. Мележа (1939 г., газета “Чырвоная змена”). 6. Прозвішча ўрача, які не дазволіў ампутацыю правай рукі І. Мележа. 9. Прозвішча беларускага пісьменніка, які заўважыў пісьменніцкі талент І. Мележа. 10. Імя жонкі пісьменніка. 11. Назва аднаго з апавяданняў пісьменніка, якое было напісана ў ваенны час. 13. Прозвішча Яўхіма. 16. Горад у Беларусі, у якім знаходзіцца беларуска-славянская гімназія № 36, якая носіць імя І. Мележа. 17. Дрэва, каля якога сустракаліся Васіль і Ганна. 19. Вясковы кніжнік, “палітык”, “хадзячая энцыклапедыя” ў рамане “Людзі на балоце”.

Па вертыкалі: 1. Прозвішча настаўніка, які падтрымаў захапленне І. Мележа пісаць. 3. Гарадскі пасёлак, у якім пісьменнік скончыў дзесяцігодку. 4. Імя брата І. Мележа, які прыгожа маляваў. 7. Часопіс, у якім працаваў І. Мележ. 8. Імя ўнука пісьменніка. 12. Беларускі горад, драматычны тэатр якога носіць імя І. Мележа. 14. Гераіня, вострая на язык, так і сыпле прыказкамі і прымаўкамі ў рамане “Людзі на балоце”. 15. Прозвішча Ганны. 18. Імя брата Ганны Чарнушкі. 20. Куранёўская прыгажуня.

Даведка. Па гарызанталі: 2. Тбілісі. 5. “Радзіме”. 6. Антонаў. 9. Чорны. 10. Лідзія. 11. “Сустрэча”. 13. Глушак. 16. Гомель. 17. Груша. 19. Руды. **Па вертыкалі:** 1. Пакроўскі. 3. Хойнікі. 4. Расціслаў. 7. “Польмя”. 8. Іван. 12. Мазыр. 14. Сарока. 15. Чарнушка. 18. Хведзька. 20. Ганна.

• **Заклучнае слова.**

Вядучы. Іван Мележ быў упэўнены, што ведаць мінулае неабходна, асабліва тым, хто толькі-толькі ўступае ў жыццё: “Сучасным маладым людзям вельмі не шкодзіць ведаць, як здабывалася бацькамі шчасце для іх, колькі поту і крыві яно каштавала. Не ведаючы таго, што расло ўчора на нашай зямлі, нельга зразумець таго, што расце сёння, убачыць загадзя, што будзе заўтра, нельга любіць па-сапраўднаму сваю зямлю, свой дзень”.

Таццяна ЛОЙША,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 41 г. Гродна

МАРСКІ БОЙ

ГУЛЬНЯ ПА ТВОРЧАСЦІ ІВАНА МЕЛЕЖА

Мэты: сістэматызаваць веды пра жыццёвы і творчы шлях І. Мележа; развіваць пазнавальную актыўнасць, удасканальваць навыкі працы ў групах; выхоўваць цікавасць да вывучэння беларускай літаратуры.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Арганізацыйны момант.

Гульнёвае поле.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А		1				4		7	2	
Б	1		1		4		4		2	
В	1		1			4	7		7	2
Г	1		1					7	4	
Д	3	1		5	5	5	5	4		4
Е		3	5					5	4	
Ё	3	7		5	5	5	5	6		6
Ж	7		7			2		6		6
З	7		7		2		2	6		6
І		7				2			6	

• **Знаёмства з правіламі і ўмовамі гульні.**

1. Колькасць караблёў: адна чацвёрка, дзве тройкі, тры двойкі, чатыры адзіночкі. Караблі размяшчаюцца па ўсім полі. Вакол карабля знаходзяцца пытанні.

2. Ад нумара пытання залежыць група, з якой узята пытанне: 1) “Так / не”; 2) «“Згублены” герой»; 3) «Трэці “лішні”»; 4) “Крыжаванка”; 5) “Прадмет-малюнак”; 6) “Толькі адно слова”; 7) “Агульныя пытанні”.

3. Калі трапілі ў пытанне, на яго неабходна адказаць. Можна і не пацэліць нікуды.

II. Асноўная частка.

• **Гульня.**

Першы стрэл робіць вучань, якога выбірае вядучы. Той, хто правільна адказвае на пытанне, мае права зрабіць наступны стрэл.

Групы пытанняў

Група 1. “Так / не”

Неабходна пагадзіцца / не пагадзіцца са сцверджаннем. Калі сцверджанне непраўдзівае, назваць правільны варыянт.

1. Иван Мележ нарадзіўся 8 лютага 1921 г. у в. Карма Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці. (*Не, у вёсцы Глінішча.*)

2. У час вайны Иван Мележ быў цяжка паранены, ледзь не страціў левую руку. (*Не, правую руку.*)

3. Сапраўдную славу сярод аднагодкаў І. Мележу прынесла стварэнне драўлянага ровара. Колы былі змайстраваны з двух арэхавых абручоў, але са спіцамі і рамай. (*Так.*)

4. Цыкл “Палеская хроніка” літаратуразнаўцы называюць гімнам пісьменніка роднаму краю і народу. (*Так.*)

5. “Палеская хроніка” ўключае раманы: “Людзі на балоце”, “Подых навалніцы”, “Завеі, снежань...”, “За асакою – бераг” (накіды), “Праўда вясны” (накіды). (*Так.*)

6. Иван Мележ вельмі любіў сваіх “людзей на балоце” – палевікоў. (*Не, палешукоў.*)

7. За раман “Людзі на балоце” ў 1962 г. Иван Мележ атрымаў Літаратурную прэмію імя Янкі Купалы. (*Не. Літаратурную прэмію імя Якуба Коласа.*)

8. За дасягненні ў развіцці беларускай літаратуры ў 1972 г. Иван Паўлавіч быў уганараваны званнем народнага пісьменніка БССР. (*Так.*)

Група 2. «“Згублены” герой»

Неабходна пазнаць героя рамана “Людзі на балоце” па апісанні.

1. Ён наогул быў схільны да развагі, не любіў вельмі адкрываць сваю душу, асабліва калі ў ёй варушыліся думкі, невясёлыя і нядобрыя”. (*Васіль.*)

2. “Яшчэ, здаецца, учора была гарэза, падлетак, а вось ужо, глядзіце – у самай добрай пары дзяўчына, у самай красе сваёй! Калі толькі вырасла!” (*Ганна.*)

3. “Такая звычка была: нічога важнага нікому не давяраў, сынам нават, рабіў сам”. (*Халімон Глушак.*)

4. “Бацько і матка”. (*Хоня.*)

5. “Нават у сваім вайсковым адзенні, якое вельмі выгадна вылучала яго сярод хлопцаў, помніў пра свой васпаваты твар, пра белаватыя бровы і блеклыя, нібы выцвілыя, вочы”. (*Міканор.*)

Сімвалам ↴ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

6. “Вясёлая, гаваркая, прынадная дзяўчына як з неба звалілася разам з бацькам сваім, новапрызначаным лесніком. Праўда, звалілася трохі далекавата – вёрст пяць з гакам у адзін бок, але што Яўхіму былі гэтыя пяць вёрст! Была б ахвота мераць іх, а ахвота гэтая тады поўніла яго: як ашалелы, ляцеў лесам, балотнай сцежкай”. (*Верачка*.)

7. “Трэба ж было дайсці да такога – з-за гэтай задзірлівай ганарліўкі вечарамі не сядзіцца ў хаце, начамамі не спіцца. Выходзіш вечарам з адной думкай – як бы штосьці асобае – пабачыць, пачуць яе, і шкадуеш, злуешся, што яна рэдка ў гуртах дзяўчат і хлопцаў паяўляецца. Без яе як бы і вечар не вечар, і ноч не ноч”. (*Яўхім*.)

Група 3. «Трэці “лішні”»

Назваць “лішняга” ў прапанаваным шэрагу.

1. “Мінскі напрамак”, “Людзі на балоце”, “На ростанях”. (“*На ростанях*” – раман Якуба Коласа.)

2. Яўхім, Яраш, Ганна. (*Яраш – герой рамана “Сэрца на далоні”* І. Шамякіна.)

3. Яхімоўшчына, Курані, Алешнікі. (*Яхімоўшчына – хутар, дзе адбываюцца падзеі апавесці “Знак бяды”* В. Быкава.)

Група 4. “Крыжаванка” ↴

1. З якім дрэвам параўноўваецца росквіт Ганны? (*Рабіна*.)

2. Мянуська Хадоські. (*Канапляначка*.)

3. Вёска, у якой адбываюцца падзеі рамана “Людзі на балоце”. (*Курані*.)

4. “Круцёлка языкакая! – не першы раз падумаў цяпер Яўхім. – Ходзіць у зрэб’і падраным, а дзержыцца – як пані якая!” (*Ганна*.)

5. Пра якое свята ідзе размова: “Як бы там і праўда – свята сапраўднае было! Нібы навіперадкі адзін перад адным, хапаліся дарабіць усё па гаспадарцы, – запасаліся на святы: везлі, складвалі ў хлявы сена, калолі дровы”. (*Каляды*.)

6. “Уся сіла чалавека – у зямлі, – разважае Васіль. – І сіла ўся, і радасць! Няма зямлі – няма, лічы, і чалавека”. (*Зямля*.)

7. Чыю хату паказаў Васіль бандзе Маслака? (*Грыбок*.)

8. Мянуська Халімона Глушака. (*Корч*.)

Група 5. “Прадмет-малюнак”

Па малюнку ↴ назваць прадмет з рамана “Людзі на балоце”.

1. “У Карча ў руцэ была ... (*маслёнка*). Ён нахіліўся з ёй над прывадам, там, дзе быў кулачок каля прывадной шасцярні, уткнуўся носам амаль упрытык, агледзеў, падліў масла, нахіліўся над шасцярнёй. Рабіў ён усё не хапаючыся, паважна, нават урачыста, з нейкім набожным выглядам, з якім, мабыць, і ў царкве на малітве стаяў”.

2. “Дзяўчына падышла да зруба калодзежа, які другім бокам выходзіў на суседні двор, бразнула, начапіла дужку вядра на крук вочапа. ... (*Журавель*) варухнуўся, падаўся вочапам да вады, задаволена, радасна зарыпеў”.

3. “Нёс ... (*вугольчык*) Васіль голымі рукамі – перакідваў з далоні ў далонь, нібы гуляў. Чырвонае вочка весела бегала ў цемры”.

4. “Матка казалася Васілю, што ў суседа Дамеціка ... (*вуж*), які ўжыўся ў хляве, ссе карову, але Дамецікавы не гналі яго. Васіль не здзіўляўся гэтаму: як і ўсе ў Куранях, лічыў ён вужа добрай істотай, крыўдзіць якую – грэх...”

5. “Канапляначка, схіліўшы галоўку з залацістым пушком над ілбом і каля вуха, па-дзіцячы выпінаючы добрыя губы, старанна вязала ... (*рукавіцу*)”.

6. “У іншыя вечары і вольныя дні бавіўся ў гурце прыяцеляў – найчасцей з Хонем і Алёшам Губатым. Калі сыходзіліся ў цёмнай і такой нізенькай, што верх Міканоравай будзёнаўкі чапляў столь, хаце адзінага куранёўскага гарманіста, Алёша звычайна выцягваў са скрыні беражліва загорнуты ў матчыну хустку ... (*гармонік*)”.

7. «Стары намерыўся быць пайсці да сакрата-ра, што зноў расставіў шашкі, але ўспомніў, пакорпаўся ў століку, падаў Міканору ... (*пісьмо*) “... (*Пісьмо*) ад былога твайго суседа па ложку і аддзялённага, а цяпер курсанта Івана Мароза”».

8. “Ганна нават не зірнула на яго – як і раней, выглядвала, выбірала ... (*маліны*)”.

9. “Ганна ўбачыла Глушакоў з агарода, на якім брала ... (*буракі*), – як выпрасталася, трымаючы ... (*бурак*) у руцэ, так і засталася стаяць, не звозячы здзіўленых вачэй з двара”.

10. “Чарнушка глянуў – ... (*вянок*) на Ганне, вэлюм спадае да долу, лёгкі, нібы і не важыць нічога”.

Група 6. “Толькі адно слова”

Дапоўніць радкі з рамана “Людзі на балоце” адным словам.

1. “Шчасце поўніла грудзі, шчасцем поўніўся бераг азярца, трава, асака, увесь свет. І раптам – Ганна з жахам крыкнула, ускочыла: між іх паўзла ... (гадзюка)”.

2. “Заходзіў на двары, у хаты, у хлявы, на прыгуменні – дзе каго мог пабачыць, – загадваў заўтра ісці рабіць ... (грэблю)”.

3. “Якой ні спакойнай здавалася Ганна хвіліну назад, але калі зірнула ў люстра, твар яе, смуглявыя, крыху выпнутыя шчокі заяснелі зачаравана: ах, якая квяцістая, якая вогненна-ярая, цудоўная, век такой ... (хусткі) не насіла!”

4. “Васіль выйшаў першы, не аправаючыся, у белых портках і сарочцы. Хоць яшчэ развіднела не зусім, было ўжо добра відаць на дзвярах вялікі чорны... (крыж)”.

5. “Бацька ўзяў яе за руку, хацеў адвесці ў куток, далей ад бяды, але яна не паслухалася, адхінулася ад яго, павярнулася кругом, каб бачылі з усіх бакоў – якія ... (боты)”.

6. “Такая звычка была: нічога важнага нікому не давяраў, сынам нават, рабіў сам. Тут жа было не што якое, не драбязя, тут было яго багацце, яго гонар – конная ... (малатарня)”.

7. “Горш за ўсё, самай вялікай пакутай было тут проста сядзенне, сядзенне без звычайных клопатаў, без ... (працы)”.

Група 7. “Агульныя пытанні”

1. Пра што ідзе размова: “не адзінакія – адно, як вада, светлае, а другое – як жалудок!”? (Пра вочы Васіля.)

2. У якую пару года чытач упершыню сустрэаецца з галоўнымі героямі рамана “Людзі на балоце”? (Лета.)

3. Які прадукт харчавання папрасіў у Васіля Грыбок для хворага дзіцяці? (Мёд.)

4. Чым ганарыўся, фарсіў Яўхім? “Ён быў яму святой мужчынскай красою”. (Чуб.)

5. Чым кармілі ў абед старыя Глушакі тых, хто прыйшоў малаціць, адрабляць за пазычанае зерне. (Баршчом.)

6. Які кавалак зямлі хацеў прыдбаць сабе Васіль? (Хацеў прыдбаць лапіну, што каля цагельні.)

7. Праз які час пасля змовінаў вырашылі Чарнушкі і Глушакі згуляць вяселле? (Праз два тыдні.)

8. Што вязала Хадоська ў хаце ўвечары перад малацьбой у Глушакоў? (Рукавіцу.)

9. Што здарылася з канём Васіля па дарозе на сенажаць (пры першай сустрэчы з героем)? (Парвалася супоня.)

10. Кім па прафесіі быў Шабета? (Міліцыянер.)

III. Заключная частка.

• **Падвядзенне вынікаў гульні.**

• **Узнагароджванне пераможцы/цаў.**

Працяг. Пачатак на с. 60.

220 гадоў таму нарадзіўся Канут Русецкі (1801–1860), мастак, педагог

210 гадоў таму нарадзіўся Антон Абрамовіч (1811? – пасля 1854), кампазітар

210 гадоў таму нарадзіўся Ян Астроўскі (1811–1872), скульптар

210 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Рыпінскі (Рыпінскі-Радван; 1811–1900?), беларускі і польскі паэт, фалькларыст, графік, кнігавыдавец

210 гадоў таму нарадзіўся Іосіф Цытовіч (1811–1870), публіцыст, педагог

200 гадоў таму нарадзіўся Ахілес Банольдзі (Джузэпэ Акіла Эльміра; 1821–1871), італьянскі кампазітар, спявак, фатограф. У 1842–1863 г. жыў у Вільні. Выкладчык музыкі ў Віленскім шляхетным інстытуце, аўтар перакладу на італьянскую мову лібрэта оперы “Галька” С. Манюшкі

200 гадоў таму нарадзіўся Юльян Гарайн (1821–1883), пісьменнік, падарожнік

200 гадоў таму нарадзіўся Павел Малышэвіч (1821–?), публіцыст, паэт

200 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Семянтоўскі (Семянтоўскі-Курыла; 1821–1893), рускі і беларускі этнограф, археолаг, краязнаўца

200 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Станкевіч (1821–1903), праваслаўны царкоўны дзеяч, гісторык, публіцыст

195 гадоў таму нарадзіўся Іасафат Агрызка (1826–1890), выдавец, журналіст, удзельнік рэвалюцыйна-вызваленчага руху 1860-х гг.

195 гадоў таму нарадзіўся Юльян Ляскоўскі (1826 – пасля 1888), польскі і беларускі пісьменнік, журналіст

195 гадоў таму нарадзіўся Павел Шэйн (1826–1900), беларускі і рускі фалькларыст, этнограф

180 гадоў таму нарадзіўся Уладзіслаў Дмахоўскі (1841–?), мастак

175 гадоў таму нарадзіўся Ігнат Казлоўскі (1846–1889), беларускі і рускі мовазнаўца-славіст

170 гадоў таму нарадзіўся Іван Азёмша (1851–1916), казачнік

165 або 160 гадоў таму нарадзіўся Іван Сініцкі (1856 або 1861–1939), мемуарыст, падарожнік

160 гадоў таму нарадзіўся Францішак Бруздовіч (1861–1912), мастак

155 гадоў таму нарадзіўся Зыгмунт Нагродскі (1866–1937), паэт, дзеяч культуры

155 гадоў таму нарадзіўся Андрэй Снітка (пасля 4 кастрычніка 1866–1920), археолаг, этнограф, краязнаўца, музеязнаўца

150 гадоў таму нарадзіўся Лявон Лобік (1871–1918), паэт, публіцыст

140 гадоў таму нарадзіўся Ян Багушэўскі (1881–?), скульптар

135 гадоў таму нарадзіўся Касьян Вясёлы (сапр. Вікенцій Аўдзей; 1886–1916), пісьменнік

130 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Геда (1891–1977), мастак

130 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Красінскі (1891–1938), дзеяч тэатральнага мастацтва, удзельнік хрысціянскага руху

125 гадоў таму нарадзіўся Хведар Бужан (1896?–?), пісьменнік

125 гадоў таму нарадзілася Алена Кіш (1896–1949), майстра дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва

Працяг будзе.

Іна САЛАМАХА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
ясляў-сада – базавай школы № 11 г. Полацка

МЫ – БЕЛАРУСЫ

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ КАМПАЗІЦЫЯ (V–IX КЛАСЫ)

Мэты: удасканалваць навыкі выразнага чытаньня, садзейнічаць выхаванню грамадзянскай свядомасці і адказнасці, патрыятызму.

Абсталяванне: медыяўстаноўка, ноўтбук, музычнае суправаджэнне, сцэнічныя дэкарацыі.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Аўдыязапіс птушыных спеваў. Гучыць лірычная музыка, на экране слайд-суправаджэнне, якое мяняецца на працягу мерапрыемства аднаведна зместу.

• **Выразнае чытанне верша** “Мой родны край” А. Котава (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Законы любові і вернасці, дабрыні і спагады, чалавечнасці і мудрасці – гэта законы жыцця. Яны перадаваліся з пакалення ў пакаленне.

2-і вядучы. Так, гэты неацэнны скарб застаўся ў спадчыну нашчадкам. А сёння нашчадкі – гэта мы, маладое пакаленне. І мы павінны захоўваць традыцыі, жыць у сучаснасці і тварыць будучыню роднай зямлі, Бацькаўшчыны. Ці задумваўся хто з вас, што такое Бацькаўшчына?

• **Выразнае чытанне верша** “Бацькаўшчына” П. Панчанкі (вучань) ↓.

• **Праслухоўванне песні** “Мая Беларусь” (сл. М. Зялёнкі, муз. І. Кузняцова) ↓ у выкананні вучняў.

1-ы вядучы. Вось так, шчыра і натхнёна прагучала з вуснаў нашчадкаў прызнанне ў любові да роднай зямлі. Гэта першы крок да самаасэнсавання ў канкрэтнай прасторы і прыналежнасці да яе.

2-і вядучы. Чым далей адыходзіць маленства, тым даражэйшым і даражэйшым робіцца той край, дзе ты некалі ўпершыню пачуў птушыныя спевы, убачыў кветкі.

1-ы вядучы. Дзе вымавіў першыя словы і самастойна зрабіў першы крок, дзе першы раз засмяўся ад радасці ці заплакаў ад крыўды.

2-і вядучы. Гэта той край, дзе ты нарадзіўся.

• **Выразнае чытанне верша** “Я – беларус” Н. Гілевіча (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Хто мы?

2-і вядучы. Мы – беларусы.

1-ы вядучы. Чаму мы называемся беларусамі?

2-і вядучы. Бо мы нарадзіліся беларусамі, ускарміліся з беларускай зямлі, узгадаваліся і жывём на Беларусі.

1-ы вядучы. Беларусь – гэта край з багатай гісторыяй.

2-і вядучы. Беларусь – гэта мы, розныя па часе нараджэння, па родзе, па дзейнасці, па характары. Але аб’яднаныя адной прасторай. Адною духоўнай плыню.

• **Выразнае чытанне ўрыўка з твора** “Лірычны каментарый да нашага радаслоўя” Н. Гілевіча (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Чалавек і час.

2-і вядучы. Імгненне і бясконцасць.

1-ы вядучы. Сучаснасць і гісторыя.

2-і вядучы. Удумаемся. Ці ж гэта толькі словы?

1-ы вядучы. Мы часта паўтараем, што без мінулага няма будучыні. А ці сапраўды мы разумеем, што мінулае – карані, якія трымаюць нас і сілкуюць дрэва сучаснасці.

2-і вядучы. І толькі дрэва з моцнымі каранямі выстаіць у непагадзь.

• **Выразнае чытанне ўрыўка з верша** “Слова пра годнасць” С. Законнікава (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Беларусы прайшлі дастатковы шлях, каб спазнаць і зразумець многае ў сваім нацыянальным характары, светаўспрыманні, светапоглядзе, выпрацавалі ў сабе шмат станоўчага, добрага і карыснага для іншых народаў.

2-і вядучы. Але так ужо гістарычна склалася, што суседнія краіны-дзяржавы больш цікавіла не гэта...

1-ы вядучы. Пацвярджэнне таму – шматлікія войны, якія давялося перажыць нашаму народу.

2-і вядучы. А самай страшнай і жудаснай у гісторыі чалавецтва была Другая сусветная вайна.

• **Выразнае чытанне ўрыўка з твора** “Рэквіем на кожным чацвёртым” А. Вярцінскага (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Жахлівая статыстыка ўдакладнена: у час Вялікай Айчыннай вайны загінуў кожны трэці беларус.

2-і вядучы. Цяжка далася Перамога нашаму народу. Але вера ў свае сілы, вера ў неперамож-

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

насць Радзімы дапамагла выстаіць у нялёгкай барацьбе.

Голас (за кулісамі).

Зямля! Не ведала ты, мусіць,
Мужнасці такой сярод вякоў.
А колькі легла ў Беларусі
Яе дачок, яе сыноў!

П. Броўка.

• **Праслухоўванне песні** “За бацькамі – сыны” (сл. П. Макаля, муз. Я. Глебава) ↓ у выкананні вучняў.

1-ы вядучы. Успомнім герояў і ўшануем іх хвілінай маўчання.

2-і вядучы. Светлая і вечная памяць загінулым у час Вялікай Айчыннай вайны.

• **Хвіліна маўчання** з адлікам метранома.

• **Выразнае чытанне верша** “Часцей, часцей прыпамінай...”. Н. Гілевіча (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Айчына, яе перадавалі з роду ў род без родавых папер.

2-і вядучы. Айчына, на яе абарону падымаліся, калі ля парога з’яўляўся вораг.

1-ы вядучы. Айчына. Святыя імёны на абелісках Перамогі.

2-і вядучы. Айчына. Зямля нашых продкаў. Хай жа ў вяках праслаўляецца яна.

Голас (за кулісамі).

І няхай жыццё не вельмі песціць
Тых, каму Айчыны боль баліць,
Ёсць Радзіма – значыць, будзе песня.
Будзе песня – і Радзіме жыць!

Н. Гальпяровіч.

• **Праслухоўванне песні** “Беларусь мая” (сл. Л. Кандрашэнкі, муз. Г. Струвэ) ↓ у выкананні вучняў.

• **Выразнае чытанне верша** “Я параўнаю з дзівасілам...”. А. Канапелькі (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Мова – гэта ўвасабленне духоўнай сувязі чалавека з навакольным асяроддзем, з прыродаю.

2-і вядучы. Гэта найбольш выразна выяўляецца ў народных песнях і трывалай сувязі з часам, з гісторыяй.

1-ы вядучы. Мова – гэта нацыянальны каларыт традыцый і звычайў.

2-і вядучы. Мова перадае дух народа, яго творчую энергію.

• **Выразнае чытанне верша** “Тавары роднай мовай сваёй” А. Дзеружынскага (вучань) ↓.

• **Выразнае чытанне верша** “Роднае слова” А. Канапелькі (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Беларусь – адметны край на планеце. Надзелены ён прыродным багаццем, непаўторным ландшафтам і магутнай плыню духоўнай энергіі.

2-і вядучы. Хочацца, каб мы ўзняліся да ўзроўню духоўнага ўспрымання краю, які пяшчотна называем родным. А гэта значыць, не толькі ве-

далі яго гісторыю, слынных людзей, культуру, а ганарыліся ўсім гэтым, шанавалі і ўслаўлялі.

• **Выразнае чытанне верша** “Бацькоўскі край” Х. Жычкі (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Адкуль жа бярэ пачатак велізарная чалавечая любоў да ўсяго, што змяшчаецца ў адным слове Радзіма?

2-і вядучы. Напэўна, выток гэтай любові там, дзе ты нарадзіўся, там, дзе ты жывеш.

1-ы вядучы. І мы павінны імкнуцца памнажаць здабыткі продкаў.

2-і вядучы. Усё гэта трэба рабіць, каб родная Беларусь мацнела і прыгажэла з кожным днём.

• **Выразнае чытанне верша** “Я хачу прайсці па зямлі...”. Г. Бураўкіна (вучань) ↓.

1-ы вядучы. Мы жывём у складаны час. Не наладжваюцца згода і паразуменне паміж краінамі. Дагэтуль на планеце палаюць войны, грымяць выбухі. Гінуць людзі.

2-і вядучы. Цэлыя краіны становяцца ахвярамі тэхнічнага прагрэсу. Чорным крылом бяды накрыві нашу родную Беларусь Чарнобыль.

• **Выразнае чытанне верша** “Беражыце шывішыву” М. Маляўкі (вучань) ↓.

• **Праслухоўванне песні** “Дзецім Чарнобыля” (сл. і муз. Г. Казловай) ↓ у выкананні вучаніцы.

1-ы вядучы. У Беларусі свой крыж, ускладзены лёсам і гісторыяй. Яго трэба годна пранесці праз выпрабаванні і трывала ўсталяваць.

2-і вядучы. Так і будзе! Але на гэта патрэбна вялікая мужнасць і самаахвярнасць, надзея, любоў і вера.

• **Выразнае чытанне верша** “Святыя покрыў над Беларуссю” А. Бембеля (вучань) ↓.

• **Праслухоўванне песні** “Малітва” (сл. Г. Бураўкіна, муз. Э. Ханка) ↓.

1-ы вядучы. Мы – маладое пакаленне.

2-і вядучы. Мы жадаем смела ісці ў будучыню.

1-ы вядучы. Мы хочам жыць пад мірным небам Бацькаўшчыны і радавацца сонцу.

2-і вядучы. Няхай шчаслівай будзе наша краіна, наша Беларусь!

• **Тэатралізаваная харэаграфічная кампазіцыя** “Беларусы”.

Усе ўдзельнікі мерапрыемства выходзяць на сцэну.

1-ы вядучы. Беларусы! Нам ёсць чым ганарыцца.

2-і вядучы. Мы ганарымся сваёй песняй.

1-ы вядучы. Мы ганарымся сваёй мовай.

2-і вядучы. Мы ганарымся сваёй гісторыяй.

1-ы вядучы. Мы ганарымся сваёй спадчынай.

2-і вядучы. Мы ганарымся сваёй роднай зямлёй.

Вядучыя (разам). Мы ганарымся, што мы – беларусы!

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Першавера продаў

Аксана КАТОВІЧ,
старшы выкладчык кафедры рэжысуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў,
саіскальнік кафедры культуралогіі

КАЛЯНДАРНЫЯ АБРАДЫ НАВАЛЕЦЦЯ – ЗГОРНУТАЯ МАДЭЛЬ АДНАЎЛЕННЯ МІФАЛАГІЧНАГА ЧАСУ

УДК 398.332.42(=161.3):[130.121+27-564]

У артыкуле разглядаецца феноменалогія часавага аднаўлення – навалецця – у традыцыйным календары беларусаў. З апорай на фундаментальныя філасофскія і культуралагічныя даследаванні міфапаэтычнай спадчыны, у якіх падаецца абагульняльная структурная тыпалогія навагодняй абраднасці, прадстаўлены шэраг доказаў, што менавіта рытуальна-абрадавыя комплексы Калядаў і Вялікадня найбольш выразна факусавалі ў сабе ідэю абнаўлення свету і раскрывалі ўніверсальную мадэль дзейнасці чалавека ў гэты час.

Ключавыя словы: *міфапаэтычная спадчына, традыцыйны каляндар, рытуальна-абрадавыя практыкі, абрадавы час, навалецце, знішчэнне, аднаўленне, каляднікі, валачобнікі, маскі, абходы.*

The article deals with the phenomenology of time renewal – new years – in the traditional calendar of Belarusians. Based on the fundamental philosophical and cultural studies mythopoetic heritage, which reveal a synthesis of the structural typology and new year's rites presented some evidence that ritual complexes of Carols and Easter the most expressive focused the idea of renewal of the world and develop a universal model of human activity at this time.

Этнаграфічныя апісанні рытуальна-абрадавых комплексаў, тэксты валачобных песень і нашы ўласныя палявыя матэрыялы пераканаўча сведчаць, што ўніверсальна-абагульняльнага календара, які ўтрымліваў бы ў сабе абсалютна ўсе рытуальна-абрадавыя комплексы земляробчага календара, у беларусаў не існуе. Разам з тым любы соцыгум, што мае сакральны каляндар як праяўленне канкрэтнай лакальна-рэгіянальнай традыцыі, меў свята, якое вызначала антрапакасмічную мяжу паміж завяршэннем аднаго года і пачаткам іншага. Абрад *навалецця* ўяўляецца нам тым святочным комплексам, што не толькі факусаваў у сабе ідэю абнаўлення свету, але і раскрываў універсальную мадэль дзейнасці чалавека, максімальна набліжаную да касмаганічнай дзейнасці колішніх міфалагічных багоў. «Кожны Новы год, – адзначае М. Эліядэ, – аднаўляе касмагонію, зноў ствараецца Свет, пры гэтым “аднаўляецца” і Час, ён рэгенуецца тым, што людзі “пачынаюць спачатку”. А касмаганічны міф служыць узорам для ўсялякага “аднаўлення” і “пабудовы”... Паўтараючы ў абрадах акт тварэння, людзі аднаўляюць першасную карціну свету» [13, с. 69].

Спасылаючыся перш за ўсё на фундаментальнае даследаванне Дж. Фрэзера (“Залотая ветвь”), М. Эліядэ дае абагульняльную карціну навагодняй абраднасці і вылучае некалькі тыпаў абрадаў, якія факусуюць у сабе ідэю навалецця: 1) ачышчэнне, споведзі, выгнанне не-

чысці з вёскі; 2) гашэнне старых і запальванне новых агнёў; 3) працэсіі масак; 4) спаборніцтвы, 5) карнавалы, сатурналіі, парушэнне звычайнага парадку, оргіі [12, с. 363].

Разгледзім вылучаныя вектары абрадавай падзейнасці навалецця на прыкладзе *Калядаў* і *Вялікадня*, улічваючы рэгіянальныя асаблівасці святкавання.

Славянская, у тым ліку і беларуская, духоўная традыцыя абапіралася на феномен цыклічнасці каляндарнага часу даўжынёй у сонечны год. Час актуалізацыі абодвух святочна-абрадавых комплексаў суадносіцца з прынцыпова важнымі касмічнымі падзеямі. Яшчэ ў XIX ст. пачатак святкавання Калядаў прыпадаў на дзень зімовага сонцавароту – ноч з 24 на 25 снежня – час “нараджэння” свяціла. Свята доўжылася два тыдні, а эпіцэнтрам калядных падзей была сустрэча Новага года, якой адпавядала другая куцця з сімвалічнай для навалецця назвай *Шчадрэц, Багатуха*. З пераходам дзяржаўнага (але не царкоўнага) летазлічэння на грыгарыянскі стыль межы калядных падзей для праваслаўных беларусаў зрушыліся. Такім чынам стрыжнёвыя падзеі апынуліся па-за межамі адвечнай касмічнай суаднесенасці, а Шчадрэц стаў вядомы сучаснікам як святкаванне Старога Новага года. Разам з тым для соцыуму, што займаўся аграрнай дзейнасцю, было абсалютна заканамерным святкаваць навалецце тады, калі абуджаліся апладняльныя сілы

прыроды, калі шлюб паміж нябесным Сварогам і бласлаўленай Маці-Зямлёй павінен быў напоўніць усё жывое на зямлі новай жыццядайнай энергіяй і закласці асновы новага ўраджаю. Можна сцвярджаць, што яшчэ ў эпоху Сярэднявечча плямёны, якія ўдзельнічалі ў этнагенезе беларусаў, у дзень веснавага раўнадзенства – канчатковай перамогі дня над ноччу – адзначалі *Вялікдзень*.

Згодна з патрабаваннямі традыцыйнай культуры, мяжа паміж старым і новым вымагала знішчэння ключавага абрадавага атрыбута, у сімволіцы якога была сфакусавана ідэя завяршэння жыццядайнай пасіянарнасці аднаго часавага цыкла і неабходнасць аднаўлення жыцця па канонах, прынятых першапродкамі. Напрыклад, роўна праз год трэба было спаліць галінкі асвячонай вярбы, закапаць у зямлю мінулагадняе велікоднае пафарбаванае яйка і д. п. Ідэя ачышчэння прасторы хаты, сядзібы, знішчэння састарэлага абавязкова прысутнічае ў структуры калядных падзей: “На Новы год паляць старыя мётлы, каб цяліліся каровы і давалі шмат малака” [2, с. 184].

У перадвелікодны тыдзень з панядзелка да Чыстага чацвярга неабходна было прыбраць у садзе, на падворку, у хляве. У хаце падлогу, лавы выскрабалі нажом. Менавіта калядная і велікодная абраднасць захавалі ў сабе абавязковую рэгламентацыю: перад тым як сесці за святочны стол, кожны член сям’і мыў твар новай, *пасвяцонай* вадой (на Каляды ў вадку клалі срэбную манету, на Вялікдзень – асвечанае чырвонае яйка).

Такая рэгламентацыя, як тушэнне старых і запальванне новых агнёў, не магла прыжыцца ў нашай геаграфічнай паласе з-за моцных маразоў. Разам з тым падчас экспедыцыі (2004 г., в. Тонеж) намі было зафіксавана, што на Вялікдзень у вёсках Лельчыцкага раёна, “у якіх не было храмаў, роўна ў поўнач каля кожнай хаты ўспыхваў ачышчальны агонь. Яго падтрымлівалі аж да самой раніцы, да ўсходу Сонца”.

Сакральны час навалецця быццам бы накрывае месца правядзення рытуалу і сцягвае ў адзіны пучок усе магчымыя вектары-складнікі абрадавай падзейнасці па прынцыпе “падобнае выклікае падобнае”: “Любыя навагоднія лішкі і нястачы, спакой і спрэчкі ды іншае паказваюць на тое, што чакае чалавека на працягу года; з чым заспеў чалавека Новы год – з тым ён застаецца да яго канца” [8, с. 231]. На падставе крытэрыю поўнамаштабнага абнаўлення былі сфармуляваны абрадавыя рэгламентацыі:

– вярнуць усе пазыкі: “...на куццю ўсе пазычаныя рэчы трэба пазыкаваць дахаты” [4, с. 350], “На першы дзень Вялікадня ці Раства Хрыстовага нічога пазычаць” [4, с. 587];

– апрануцца ва ўсё новае: “Калі перад Раствам Хрыстовым жанчына не дастала з куфра бялізны

і строяў, то не адчыніць яго і на свята, бо лічаць, што куфар цэлы год будзе пусты” [4, с. 343];

– сабрацца сям’ёй разам: “Як на ўсе вялікія свята, так і на Раство Хрыстовае той, хто ў дарозе, павінен як мага хутчэй прыехаць дадому...” [4, с. 342], “Калі на Вялікдзень... зойдзе чужы ды калі пасадзіць яго паесці разам з сямейнікамі, то ўжо ў гаспадарцы табе пашанцуе” [4, с. 586];

– зазірнуць у будучыню: “Калі на Новы год першы спатыкнешся з чалавекам, будзеш здароў увесь год, а калі з бабай якей – дужа хварэць будзеш” [4, с. 352], “Калі на Вялікдзень ці другое вялікае свята ў хату першым прыходзіць мужчына – то ў каровы будзе бычок, калі жанчына – то будзе цёлка” [4, с. 586].

Даследчык С. Домнікаў канстатуе: “Рытуал, адштурхоўваючыся ад дыскрэтных знакавых структур, імкнецца аднавіць непарыўнасць, змадэляваць рэальнасць з ужо засвоеных структурных адзінак. У адрозненне ад міфа, арыентаванага на дыскрэтнае, якому прасцей уцягнуцца ва ўнутраную гульню свядомасці, рытуал працуе з непарыўным” [3, с. 39]. Навукоўца фармулюе сутнасць рытуалу, што сфакусавана ў словах “аднавіць непарыўнасць” і “змадэляваць рэальнасць”. Прынцып падабенства – асноўны карэлят каляднай і велікоднай абраднасці і тых этнакультурных каштоўнасцей, што ўплывалі на паводзіны людзей і адпаведныя формы канструявання святочнай рэчаіснасці.

“Год уяўляе сабой ідэальную мадэль завершанага часавага цыкла – жыццё свету ў згорнутым варыянце, які задае рытм чалавечага жыцця”, – канстатуе С. Домнікаў [3, с. 107]. Аднак за абагульняльнай тэзай не зусім прасочваецца пункт адліку часу сакральнага календара, на якім знаходзіцца даследчык. Калі ж прыняць магчымае дапушчэнне, што мы адштурхоўваемся ад пазіцыі навалецця, то выказванне не толькі набудзе абагульняльны характар, але і адначасова стане ўніверсальнай матрыцай разгортвання рытуалу. Пазіцыя навалецця дазваляе спраецываць матрыцу ў дзвюх супрацьлеглых плоскасцях. Гэта будзе той двухаблічны Янус, які, з аднаго боку, бачыць усё, што адбываецца цяпер, а з другога, ведае, што будзе заўтра. Для таго каб увесь год сям’я пражыла ў сваёй цэлакупнасці, калядны і велікодны стол – агульнасямейная падзея, не толькі сфакусаваны адбітак, але і праекцыя, скіраваная на гадавую перспектыву, фактычна мадэль часовай працягласці.

Складнік, які М. Эліяда назваў “працэсія масак”, на наш погляд, галоўны ў разуменні глыбіннай сутнасці рытуалу навалецця. Гэты вектар разгортвання падзей найбольш выразна раскрывае ўзаемасувязь паміж рытуалам і міфам, паміж соцыямам, які знаходзіцца ў каардынатах хранатопу *тут і цяпер*, і часам Вечнасці, створаным багамі і штогод актуалізаваным тым

самым соцыумам. П. Сапронаў, разглядаючы марфалогію рытуалу, акцэнтую ўвагу на наступным: «У рытуале абавязкова ёсць слой, наконт якога ніхто, нават самыя пасвячоныя, не могуць адказаць “што гэта значыць?” ...рытуал – сэнсвае дзеянне, бессэнсоўнага ў ім няма па вызначэнні. Атрымліваецца, што выканаўцы нясуць гэты сэнс, аднак ён для іх пранікальны толькі часткова. У пэўнай сваёй частцы рытуал выконваецца для кагосьці паміма людзей. Можна сказаць і так: нехта выконвае рытуал людзмі. Зразумела, што “нехта” тут – боствы» [11, с. 103].

Навукоўца Т. Кухаронак, якая ўсебакова разгледзела ролю і месца маскавання, заўважыла, што яно “належыць да ўнікальных з’яў традыцыйнай святочна-абрадавай культуры беларусаў. Іх вывучэнне адкрывае нам яшчэ адну грань светаўспрымання нашых продкаў, дапамагае ўбачыць шматлікія сувязі, што аб’ядноўвалі ў мінулым рэальнае жыццё людзей з міфічным светам...” [6, с. 6]. Да такой высновы прыходзіць і даследчыца традыцыі маскавання ў рускай абрадавай культуры Л. Іўлева: «Прадметам яго выяўлення была пазачасавая “рэчаіснасць” міфалагічных, у тым ліку і касмалагічных, уяўленняў, а не зменлівая і рухомая рэчаіснасць побыту і гісторыі» [5, с. 225]. Ні ў якім разе не прыніжаючы ролю астатніх складнікаў каляднага і велікоднага навалецца, мы перакананы, што гэтая лінія абрадавых падзей адлюстроўвае галоўную сутнасць святочна-абрадавага комплексу. Калі ўлічыць, што эвалюцыя міфа-рытуальнай паслядоўнасці разгортвалася ў напрамку *багі – культурныя героі – першапродкі – продкі* (у гісторыка-культурным дыскурсе – *дзяды*), то зразумела, што мы маем справу фактычна з усёй часовай лесвіцай этнакультурных увасабленняў.

Неабходна адзначыць, што ў сьведомасці беларусаў адзін з фундаментальных складнікаў – культ продкаў. Беларуская традыцыйная абрадавая культура ведае дзве прынцыпова адрозныя формы дыялогу з продкамі. Адна з іх – у адпаведных святах жывыя накіроўваюцца ў прастору продкаў – на могілкі (Пасха, Наўскі чацвер, Радаўніца, Троіца і інш.). Другая – калі душы продкаў запрашаюць дадому (Дзмітраўскія або Міхайлаўскія Дзяды). Увечары дамачадцы садзіліся за памінальны стол так, каб не кранаць адно аднаго – паміж імі будуць сядзець запрошаныя прадстаўнікі іншасвету, а самы старэйшы казаў: “Святыя дзяды! Просім вас, хадзіце, ляціце да нас...” [1, с. 178].

У структуры Калядаў дыялог з продкамі ажыццяўляецца пры дапамозе калядоўшчыкаў падчас абходу вёскі. Гурт моладзі апранаецца ў вывернутыя кажухі, бяруць “віфлеемскую” зорку, вядуць з сабой “казу” (“мядзвездзя”, “каня”, “жорава”), заходзяць у кожную хату, дзе разгортваецца са-

праўдная містэрыя. “Каза” “памірае”, а атрымаўшы шчодрыя падарункі – “перанараджаецца”, пачынае рытуальны танец, сэнс якога – дакрануцца да ўсіх прысутных дамачадцаў. Унікальнасць калядных абходаў у тым, што гасцей, якіх чакалі з вялікай нецярплівацю, не запрашалі за стол, а ўся абрадавая дзея разгортвалася каля печы. З гэтага вынікае, што калядоўшчыкі – не тыя продкі, што ў часавым вымярэнні родавай памяці ахоплівалі сем папярэдніх пакаленняў (“Ведаю свой род аж у сёмае калена”), а хутчэй маскаванае ўвасабленне ўсёй родавай лесвіцы, пачынаючы ад міфічнага першатворцы і заканчваючы набліжанай да архетыпа постаццю колішніх продкаў. Таму невыпадкова Л. Іўлева выкарыстоўвае паняцце “пазачасавая рэчаіснасць” [5, с. 225].

Ёсць яшчэ два фактары, якія выдатна тлумачаць падзеі абрады навалецца. У першую чаргу, наяўнасць “казы”, архаічнага сімвала ўрадлівасці зямлі, яна “ўвасабляе жыватворныя касмічныя сілы... звязваецца з пладавітасцю і клопам аб пражытку” [10, с. 443], яе “смерць” не што іншае, як заканчэнне аднаго цыкла жыцця, а яе сімвалічнае ўваскрэсенне-перанараджэнне – пачатак новага касмічнага цыкла. “Чаргаванне дня і ночы, лета і зімы ў анталагічнай перспектыве – гэта не што іншае, як чарада паміранняў і ажыўленняў... Архаічная анталогія і антрапалогія зліваюцца ў светаўспрыманні земляроба... З вобразам кругавога руху Сусвету, што перыядычна вяртаўся да сваіх вытокаў, паміраючы і ўваскрасаючы, звязаны ўяўленні архаічнага грамадства пра час, які ўвабраў у сябе анталагічныя складнікі Жыцця і Смерці. Свяшчэннасць абодвух становішчаў касмічнай экзістэнцыі гарантуе свяшчэннасць і іншых кропак існавання-руху свету. Матэрыя, злітая з часам, уяўляе сабой вобраз Космасу як працэсу, што чаргуе адны і тыя ж неабходныя становішчы свету”, – цалкам слушна канстатуе С. Домнікаў [3, с. 106].

Другі важны фактар – калядныя песні-гімны, наскрозь прасякнутыя касмічнай сімволікай:

*Ды сачылі, пыталі багатага двара.
Багаты двор – Пятра дом...
На яго двары да чатыры церамы стаяць:
У першым цераму – ясен месяц,
Другі церам – ясна зара,
Трэці церам – дробны звёздачкі,
Чацвёрты церам – буён вецер.
Ясен месяц – сам гаспадар,
Ясна зара – яго жана,
Дробны звёздачкі – яго дачушкі,
Буён вецер – яго сыны [9, с. 126].*

Прыведзены фрагмент абрадавай песні – з’ява ўнікальная для ўсёй вусна-паэтычнай творчасці беларусаў. Перад намі міф, які ўключаны ў структуру рытуалу. Такую абрадавую сітуацыю

П. Сапронаў ацэньвае наступным чынам: “...рытуал не вымагае поўнай вербалізацыі, пераводу на слоўны ўзровень. <...> Міф застаецца ўключаным у рытуал як у больш шырокую цэласнасць. Ён, строга кажучы, толькі і прагаворваецца як момант рытуальнага дзеяння. <...> Міф імкнецца ператварыць таямнічасць быцця ў загадку, у якой ёсць свая разгадка. Зразумела, ён з’яўляецца сакральнымі ведамі і нарматывам, таксама як рытуал – сакральным дзеяннем... міф, хаця ў ім гаворка ідзе пра сакральнае, імкнецца скараціць або пазбавіцца дыстанцыі паміж прафанным і сакральным. Апошняе ў ім павінна стаць перакладзеным на мову першага. Над гэтым міф працуе нястомна, гэтаксама як над касмізацыяй хаосу” [11, с. 103–104]. У нашым выпадку гімнічная песня не проста скарачае дыстанцыю паміж прафанным і сакральным, у гэтым ужо няма ніякай патрэбы – “нябесныя госці” ў хаце. Тут адрэфлексавана зусім іншая сітуацыя, сутнасць якой больш глыбока зразумеў М. Эліядэ, калі разважаў над спецыфікай сакральнага часу ў замовах. Ён адзначыў, што “любая магутнасць, нават боская, страчвае моц, калі праяўляецца ў прафанны час” [12, с. 358]. Выкананне абрадавай песні-гімна, песні-міфа ў сакральны час Калядаў і ў сакральным месцы хаты ёсць момант касмічнай цэлакупнасці, зліцця-пераплаўлення нябеснага часу Вечнасці і сакральнага часу аднаўлення каляндарнай падзейнасці. Унікальнасць сітуацыі ў тым, што гэта бадай адзіны выпадак у каляндарнай міфатворчасці, калі міф раскрывае сэнс рытуалу, аднак пакідае за сабой тайну сакральнага архетыпа: хто ўсё ж наведваў церам багатага пана?

Па апісаннях этнографу канца XIX – пачатку XX ст., у другой палове велікоднай нядзелі па вёсках хадзілі валачобнікі (*валачэбнікі, кукольнікі, лалоўнікі, лалынічыкі*), старцы – гурт вясковых людзей, колькасны склад якога вагаўся, па звестках з розных рэгіёнаў Беларусі, у межах васьмі – дваццаці чалавек. Гурт меў строгую іерархію. Галоўным быў *навадыр*, або *пачынальнік, запявала*, сярод *падхватнічкаў* мог быць скрыпач, гарманіст, дудар, зрэдку – цымбаліст. Яшчэ адна адказная фігура – механоша, хто збіраў *валачобнае* – дары шчодрых аднавяскоўцаў. Валачобнікі – людзі божыя прыпыняліся на парозе хаты, менавіта тут выконвалася велічальная песня і тут жа адбывалася адорванне гасцей. Сэнсавыя гарызонты тыя ж, што і ў калядным рытуале. А. Ліс вызначаў: “Вытокі валачобнага фальклору... у этнакультуры протабеларускіх плямён. <...> Валачобная традыцыя ў беларусаў развівалася паралельна са старэйшай этнакультурнай традыцыяй каляднай. Характэрна, аднак, што валачобная... шырэй абымала сабой беларускі этнічны абшар, яе арэал прэваліраваў над арэалам каляднай аб-

раднасці і песеннасці. У некаторых рэгіёнах – у Падзвінні і паўднёвей ад цэнтра – гэтыя традыцыі ўзаемадзейнічалі, чаму асабліва спрыяла іх функцыянальная блізкасць, якую, аднак, нельга прымаць, як гэта часам робіцца, за тоеснасць. У прынцыпе абедзве традыцыі, і калядная і валачобная, дапаўнялі адна другую ў паэтычна-земляробчым змесце” [7, с. 65–66].

Прынцыпова адрозным застаецца толькі адно – змест валачобных песень. Калі ў калядных гімнах міф апісвае ідэалізаваную сітуацыю ў працэсе актуалізацыі архетыпа і рытуалу, пры гэтым падкрэсліваецца, што гарантам будучага шчодрата ўраджаю з’яўляецца бог Сонца ў вобразе казы, г. зн. рэчаіснасць мадэлюецца ў максімальна абгульненай форме, – то валачобная песня – разгорнуты ў часе і прасторы міф першатварэння, які нагадвае класічныя міфы Антычнасці, дзе важнае месца займае генеалогія нябеснага пантэона. Валачобная песня – міф, які сакралізуе ўсе этапы земляробчага цыкла, і, адпаведна, паўнаватарская мадэль народнага календара, дзе за кожнай вехаю жыццядзейнасці соцыуму замацаваны адпаведны рытуальны комплекс і ўказваецца на адказнага за гэты сегмент календара нябеснага ахоўніка.

Валачобніцтва – феномен калектыўнай замовы-абрады, які павінен быў адмяніць час далейшай абрадавай падзейнасці і запусціць новы колазварот каляндарных падзей. Фактычна перад намі паўстае яшчэ адна ўнікальная сітуацыя абнаўлення календара шляхам паўтарэння калядна-навагодняй абраднасці.

Мы акцэнтавалі ўвагу на параўнальным аналізе толькі двух багата разгорнутых у часе і прасторы рытуальна-абрадавых комплексаў – Калядаў і Вялікадня. Аднак у беларускай этнакультурнай традыцыі здарылася так, што яшчэ два складнікі, пра якія гаварыў М. Эліядэ, – карнавалы і спаборніцтвы – аказаліся спалучанымі з абрадавым полем Масленіцы, у якой дзякуючы гэтай акалічнасці можна ўбачыць некаторыя рысы святочных падзей навалецца.

Спіс літаратуры

1. **Беларускі народны каляндар** / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Польша, 1993. – 205 с.
2. **Булгаковский, Д. Г.** Пинчуки : этногр. сб. : песни, загадки, пословицы, обряды, приметы, предрассудки, поверья, суеверия и местный словарь / собрал в Пинском уезде Мин. губернии Д. Г. Булгаковский; [под ред. Ф. Истомина]. – СПб. : в Типографии В. Безобразова и К°, 1890. – 208 с.
3. **Домников, С. Д.** Мать-земля и Царь-город: Россия как традиционное общество / С. Д. Домников. – М. : Алтейа, 2002. – 671 с.
4. **Жыцця адвечны лад** / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 607 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і; кн. 2.)
5. **Ивлева, Л. М.** Ряженье в русской традиционной культуре / Л. М. Ивлева. – СПб. : Рос. ин-т истории искусств, 1994. – 235 с.
6. **Кухаронак, Т. І.** Маскі ў каляндарнай абраднасці беларусаў / Т. І. Кухаронак. – Мінск : Ураджай, 2001. – 239 с.

7. Ліс, А. С. Валачобныя песні / А. С. Ліс ; Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 207 с.

8. Никифоровский, Н. Я. Простонародныя прыметы і повер'я, суеверныя абряды, легендарныя сказанніа о лицах и местах Витебской Белоруссии / собрал в Витебской Белоруссии Н. Я. Никифоровский, действительный член Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии и действительный член Витебского губернского статистического комитета. – Витебск : Губерн. Типо-Литограф., 1897. – 349 с.

9. Паэзія беларускага земляробчага календара / Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; [уклад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. арт. і камент. А. С. Ліса, народны каляндар падрыхтаваў У. А. Васілевіч ; рэд. А. С. Фядосік ; рэдкал. : В. К. Бандарчык і інш.]. –

Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 613 с.

10. *Полная энциклопедия символов* / сост. В. М. Рощаль. – М. : Эксмо ; СПб. : Сова, 2003. – 524 с.

11. Сапронов, П. А. Первобытный ритуал / П. А. Сапронов // *Культурология : курс лекций по теории и истории культуры* / П. А. Сапронов. – 2-е изд., доп. – СПб. : Лениздат : Союз, 2001. – С.103–114.

12. Элиаде, М. Очерки сравнительного религиоведения / М. Элиаде ; отв. ред. В. Я. Петрухин. – М. : Ладомир, 1999. – 488 с.

13. Элиаде, М. Священное и мирское / М. Элиаде ; пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21 снежня 2020 г.

Наматкі калекцыянера

Ігар СУРМАЧЭЎСКИ

АНТАЛОГІЯ ЗАБЫТЫХ АКЕСУАРАЎ

Працяг. Пачатак у № 1.

РАНІШНІ ТУАЛЕТ

Слова *toilette*, як і належыць усім модным “штучкам”, паходзіць ад французскага *petit toile*, што азначае невялікі кавалак далікатнай тканіны, часцей за ўсё з ядвабу ці батысту, якім пакрывалі палічку або столік, каб не забрудзіць паверхню мэблі касметыкай. На гэтай тканіне размяшчаліся флакончыкі з парфумай, скрыначкі з бальзамамі, пудры і бялілы [1, s. 7]. З XVII ст. ранішні туалет ператварыўся ў найважнейшы цырыманіял пры каралеўскіх дварах Еўропы. Рытуал прывядзення сваёй асобы да належнага “рэспектабельнага” стану быў распрацаваны пры двары Людовіка XIV. Звычайна ён праходзіў у спальні або будуары, які на той час стаў прасторай для прыёмаў нароўні з троннай залай [1, s. 8]. Падчас ранішняга туалету паміж абмываннем і пераапрапаннем ды за першым кубачкам кавы адбываліся размовы і нарады з самымі даверанымі людзьмі каралеўства.

У Рэчы Паспалітай аналагам французскага *toilette* была *gotowalnia* (гатавальня) [2]. Надзвычай неабходных для гаспадынь галантных “дробязяў”, што ўваходзілі ў склад гатавальні, было вялікае мноства [3]. Пра колькасць і “рээстр” такіх прадметаў распавядаюць інвентары маёмасці маэнткаў ці шляхецкія тастаменты. Так, на падставе інвентару каралеўскага палаца Вілянуў (Варшава) можна ўявіць ранішні туалет каралевы Марыі Казіміры Сабескай. Для выхаду са спальні прызначаліся дзве вялікія квадратныя срэбна-залацістыя накідкі, якія выконвалі ролю вытанчанага ранішняга пеньюара і называліся “*do negligu*”. З той жа тканіны былі пашыты кошык для касметыкі і падушачка для каралеўскіх шпілек. У ранішні комплекс “*negligu*” таксама ўваходзілі чатыры срэбна-зала-

тыя паясы і два паясы з арнамантам “сетачка”. Да гатавальні прыкладаліся тры фартушкі: белы з залатой вышыўкай звонку і амарантава-залаты з адвароту; пашыты з зялёнай тафты і вышыты золатам; з белага саціну, аздоблены залатым гафтам па адным баку і амарантава-залаты – па другім. Такія фартушкі служылі абаронай падчас прывядзення ў парадак фрызуры каралевы, для якой патрабавалася 12 грабеньчыкаў і 10 спецыяльных шпілек для ўтрымлівання валасоў. Чатырма спецыяльнымі грабеньчыкамі расчэсвалі бровы. Увогуле, штодзень на каралеўскі макіяж і прычоску сыходзіла 6 скрыначак пудры. Для зацягвання гарсэтаў выкарыстоўвалі два тузіны шнуркоў, для падкладвання спадніцы – 18 шпілек. У вялікіх гданьскіх шафах захоўвалася 20 тысяч шпілек звычайных, 6 стосаў насовак, па два тузіны ручнікоў і спецыяльных шчотачак для твару і зубоў [1, s. 17–20].

Акрамя стацыянарнага століка-гатавальні ў будуары Марысенькі быў туалетны гарнітур, які называўся “*toilette de Campagne*” (гатавальня для вандровак, або “касметычка ў дарогу”). У яго склад уваходзілі настольнае люстэрка і 9 скрыначак: для пальчаткаў (*gantieres*), біжутэрыі, касметыкі і шпілек. Да “*toilette de Campagne*” таксама прыкладаліся невялікія срэбныя кандэлябры [1, s. 20].

Цікавы рээстр жаночых артэфактаў, якія паходзілі з Нясвіжскага палаца. Дачка Міхаіла Казіміра Рыбанькі, Катажына Караліна Радзівіл (1740–1789), у 1759 г. выйшла замуж за Станіслава Фердынанда Жавускага, падстоля вялікага літоўскага, і атрымала вялізны пасаг [4, s. 68]. У спісе вясельных падарункаў са срэбра згадваюцца гатавальня з люстэркам вялікім шліфаваным, розныя кандэлябры, посуд для кавы, малака

і гарбаты, скрынкі, вечкі, зашпількі для адзення, флакон для парфумы, куфцер (скрыначка для біжутэрыі), срэбраны з парцялянавымі ўстаўкамі, “усярэдзіне арэхаваы і атласам нябесным падбіты”. Таксама апісаны асабістыя рэчы княгіні: заварнікі для гарбаты, млынок і мерка для кавы, званочак, невялічкае сіта, кубачкі для кавы і шакаладу з кітайскай парцяляны, крэманкі пад канфіцюрны. Самымі дарагімі ў адзенні былі карункі: “*rondelary*”, або італьянскія карункі, шытыя іголкай; карункі ангельскія, брабанцкія, галандскія, адбеленыя; французскія карункі клачковыя, карункі чорныя, шаўковыя. З таго ж пасажнага рэестру даведваемся, што князеўна насіла шаўковыя парыжскія панчошкі і белыя пальчаткі. У дакуменце згадваецца мноства галандскіх кашуль, прасцін, насыпак, шэсць тузінаў насовак. Нават былі турэцкія макаты (дыванкі), тканыя шоўкам і срэбрам, атрыманыя ў спадчыну ад бацькі Міхаіла Казіміра Рыбанькі [4, s. 69–70].

Восенню 1758 г. маладыя выехалі з пасагам з Нясвіжа праз Алыку да новай рэзідэнцыі ў Падгорцы (там, дарэчы, у 1979 г. здымаўся фільм “Дзікае паляванне караля Стаха”) [4, s. 70]. У 1772 г. Катажына вярнулася ў Нясвіж і пасялілася ў кляштары бенедыктынак, а яе муж хаваўся за мяжой ад пераследу расійскіх войск аж да 1778 г. [4, s. 72]. Катажына была досыць хваравітай асобай і замаўляла лекі ў аптэцы Нясвіжскага калегіума. Напрыклад, у 1745–1746 гг. яна атрымала парашкі з каралу, шакалад, цукеркі з канфіцюрамі (“*konfekt z konfitur*”) і кітайскую гарбату [4, s. 74]. Пасля вяртання ў Нясвіж княгіня прывезла з сабой у манастыр асабісты перасоўны “маэнтак”: мэблю, срэбра, адзенне і інш. Пералік скарбу быў запісаны ў новым дакуменце ад 30 студзеня 1779 г. [4, s. 74–75]. Акрамя ўжо згаданага пасагу, там ёсць вопіс срэбраных рэчаў: французскія скрыначкі для мыла з губкай, кандэлябры з абажурам, кандэлябр водны. Гардэроб пані Жавускай захоўваўся ажно ў сямі куфрах. У яго апісанне ўваходзіць вялікая калекцыя карункаў, мноства веераў тонкай працы. Штодзённы побыт і туалет княгіні суправаджалі разнастайныя “дробязі”: хусткі і насыпкі галандскія, хусткі турэцкія, грабеньчыкі шылкрэтавыя (з чарапахавыя панцыра), адзін з якіх быў упрыгожаны камянямі чэшскімі (багемскім шклом). Потым згадваецца вялікая калекцыя партабакоў з розных матэрыялаў: золата, каменю, сталі, шкла, паперы, чарапахавыя панцыра – усяго 21 адзінка. Быў і спецыяльны футарал для іголак з напарсткамі, што сведчыла пра захапленне Катажыны шыццём. Выкштальцонныя арнаменты княгіня вышывала пры дапамозе ларнета, які ў перапісе значыцца як “*perspektywka zielonowa*” (відаць, княгіня пакутавала на глаўкому, таму

шкло ў ларнеце было зялёнага колеру). Парфума (“*parchnidla*”) захоўвалася ў адмысловым срэбраным бальзамарыі, а самыя розныя падзеі, што адбываліся ў жыцці, княгіня апісвала ў спецыяльным нататніку [4, s. 74–75].

З рэестраў цікавых “штучак”, якія існавалі ў побыце маэнтакаў Рэчы Паспалітай, прывяду пасмяротны інвентар князя Юзафа Аляксандра Ябланоўскага (1711–1777) ад 29 мая 1778 г. Ён быў стольнікам вялікім літоўскім, ваяводам наваградскім, паэтам, мецэнатам і, натуральна, валодаў вялікай спадчынай.

Інвентар скарбца князя Ябланоўскага: «Покрыўка да гатавальні, вязаная, кветкамі рознымі ўпрыгожаная; стужкі ад гатавальні сярэбраныя (магчыма, гэта плеченыя карункі); “*ponedespan*” (ад франц. *point d’Espagne* ‘карункі з Іспаніі’), кітайкай ружовай падшытыя; люстэрка гатавальні маленькае, срэбрам абрамленае; покрыўка да гатавальні з тканіны турэцкай шырокай, золатам і срэбрам упрыгожаная, шоўкам у палоскі тканая, глонкамі (паеткамі) залатымі падбітая... гатавальня срэбраная, дзіцячая (!), з дзвюх частак; флаконы розныя шкляныя, парцялянавыя, чарапахавыя; скрыначка-пудраніца маленькая з двума флаконамі...» [5].

На пачатку кіравання караля Аўгуста III распешчанасць у побыце не была характэрная для жыхароў Рэчы Паспалітай, пасля еўрапейскія звычаі пачалі распаўсюджвацца сярод маладых панічоў, якія завялі ў сваіх сядзібах пярыны і бецікі (пуховыя коўдры). Паступова пашыраліся і далікатныя выгоды, для кожнага госця ў адпаведным пакоі ставілі начны гаршчок (урынал – для мужчын, бурдалу – для жанчын), да 1730-х гг. неведомы мясцовай шляхце. Да таго ж такі інтымны аксесуар, які яшчэ называлі дзённай вазай, кожны вазіў з сабой, а некаторыя нават мелі “падарожны” туалет, які па патрэбе гаспадара выдаваўся з куфра [6].

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. Kwiatkowska, A. Toaletka królowej Marii Kazimiery / A. Kwiatkowska // Muzeum Pałac w Wilanowie. – Warszawa, 2008.
2. Sztuka świata // Słownik terminów. – Warszawa : Arkady, 2013. – T. 17. – S. 229.
3. Prus, M. Garderoba polskich elegantek w XVIII wieku / M. Prus. – Białystok : Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytet w Białymstoku, 2015. – S. 130.
4. Perczyńska, G. Kobiety Iszkołci, czyli Dzieje zarządzania majątnością / G. Perczyńska // Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku ; pod red. U. Augustyniak. – Warszawa, 2009.
5. Betlej, A. Materiały źródłowe do fundacji artystycznych w XVIII wieku / A. Betlej, A. Markiewicz. – Kraków : Magnificentia Rerum, 2017. – S. 78–141.
6. Kitowicz, J. Opis obyczajow za panowania Augusta III / J. Kitowicz. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. – S. 269.

Валерый БОЛБАС,
доктар педагогічных навук,
прафесар кафедры педагогікі і псіхалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
Галіна БОЛБАС,
кандыдат педагогічных навук,
дацэнт кафедры педагогікі і псіхалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна

ПЕДАГАГІЧНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ПРЫКМЕТ

УДК 398.3

У артыкуле раскрываюцца асобныя аспекты педагогічнага патэнцыялу беларускіх народных прыкмет. Абгрунтавана магчымасць яго выкарыстання ў сучаснай сацыякультурнай прасторы пры распрацоўцы змястоўна-мэтавых і працэсуальна-метадычных асноў адукацыйна-выхаваўчых працэсаў у кантэксце фарміравання этнацыянальнай ідэнтычнасці асобы.

Ключавыя словы: *парэміі, прыкметы, этнапедагогіка, народныя веды, прагнастычная функцыя прыкмет, дыдактычная функцыя прыкмет.*

The article attempts to reveal certain aspects of the pedagogical potential of Belarusian folk beliefs. The article substantiates the possibility of its use in the modern socio-cultural space in the development of content-oriented and processual-methodological foundations of educational processes in the context of the formation of an ethno-national identity of a person.

Агульнапрызнана роля народнай педагогікі ў развіцці сучаснай тэорыі і практыкі адукацыі, яе ўклад у захаванне пераемнасці педагогічных працэсаў для забеспячэння трываласці змястоўна-сутнасных асноў цывілізацыйнай эвалюцыі перад выклікамі глабалізацыі. Цікавасць да народнай скарбонкі педагогічнага вопыту пацвярджаецца шматлікімі даследаваннямі народнай культуры як у нашай краіне, так і ў краінах бліжняга і далёкага замежжа. Навукоўцамі даказана, што істотны выхаваўчы патэнцыял маюць усе віды і жанры вуснай народнай творчасці, якая з'яўляецца сховішчам народнай мудрасці. Але мусім адзначыць, што не ўсе аспекты і нават не ўсе галіны аўтэнтчнага фальклору глыбока і грунтоўна даследаваны, прынамсі з педагогічнага пункту погляду. Так, не заслужана абдзелены ўвагай народныя прыкметы, якія займаюць важнае месца сярод малых фальклорных жанраў. Адна з прычын бачыцца ў тым, што прыкметы альбо ставяцца побач з павер'ямі, альбо, што не зусім дакладна, атаясамліваюцца з імі. Правесці строгую мяжу паміж імі даволі складана, таму слухным уяўляецца дзяленне прыкмет на дзве групы: прыкметы-назіранні і прыкметы-павер'і. У часы СССР падобнае размежаванне не праводзілася і ўвогуле навуковае стаўленне да іх было выразна адмоўнае.

У беларускай фалькларыстыцы ўвага да народных прыкмет распачынаецца толькі ў сярэдзіне XIX ст. у працах П. Шпілеўскага, А. Кіркора. Потым да іх звярнуліся П. Шэйн, Е. Раманаў, М. Нікіфароўскі, А. Багдановіч, А. Сержпутоўскі, А. Афанасьёў і іншыя. У сярэдзіне 90-х гг.

XX ст. сярод беларускіх даследчыкаў адраджаецца навуковая цікавасць да гэтага фальклорнага жанру. У 1995 г. выдадзены даведнік “Народныя ўяўленні, прыкметы і павер'і” па ўсходнеславянскай міфалогіі гомельскага навукоўцы У. Коваля, дзе прыкметы закранаюцца досыць ускосна. Найбольш аб'ёмна прадстаўлены беларускія народныя прыкметы ў трох кнігах – “Зямля стаіць пасярод свету...” (1996), “Жыцця адвечны лад” (1998), “Зямная дарога ў вырай” (1999) – мінскага фалькларыста У. Васілевіча. Дарэчы, гэтыя кнігі перавыдадзены ў 2010 г. Аўтар-укладальнік прэзентуе найбуйнейшы звод беларускіх народных прыкмет і павер'яў, сабраных у розныя часы рупліўцамі на ніве традыцыйнай этнічнай культуры беларусаў. Прыкметам прысвечаны і шэраг прац сучасных айчынных навукоўцаў Т. Валодзінай, А. Кастрыцы, А. Ненадаўца, В. Новак і іншых. Даследчыкі разглядаюць жанравыя асаблівасці народных прыкмет, праводзяць іх філалагічны аналіз, абгрунтоўваюць пытанні сістэматызацыі і класіфікацыі прыкмет і павер'яў, вызначаюць іх функцыянальныя характарыстыкі. Разгляд названых вышэй і іншых прац, дзе вывучаецца акрэслены пласт фальклору, дае падставы сцвярджаць, што хоць педагогічны патэнцыял прыкмет і згадваецца асобнымі беларускімі даследчыкамі, але спецыяльнага яго аналізу пакуль што не праводзілася, што і абумовіла зварот да гэтага пытання ў артыкуле.

З глыбокай старажытнасці падчас вербальных зносін людзі падмацоўвалі свае довады ўстойлівымі фразамі, якія выконвалі ролю свое-

асаблівых маркераў сітуацый або адносін паміж рэаліямі быцця, бо адлюстроўвалі заўважаныя заканамернасці. Такія моўныя ўтварэнні, што перадаваліся з пакалення ў пакаленне, характарызуюцца семантычнай ёмістасцю і здольнасцю да выкарыстання з рознымі мэтамі ў розных маўленчых сітуацыях. Паступова ў народнай культуры яны ўтвараюць асобнае адгалінаванне фальклору – парэміі. Найбольш яркія прадстаўнікі – прыказкі і прымаўкі. Народныя прыкметы максімальна блізкія да іх па здольнасці рабіць карысныя высновы. Як разнавіднасць парэмій, прыкметы істотным чынам адлюстроўваюць не толькі народны побыт, але і гісторыю народа, яго менталітэт, самабытную духоўную культуру. Яны каштоўныя як для гаспадарча-вытворчай практыкі, так і для сацыяльна-маральнай дзейнасці людзей.

Народныя прыкметы – гэта вывераныя часам і народным вопытам прадказанні-меркаванні з ацэначна-прагматычнай інтэрпрэтацыяй стэрэатыпнай сітуацыі, заснаваныя на выяўленых сувязях паміж з’явамі прыроды, уласцівасцямі прадметаў і падзеямі чалавечага жыцця, сфармуляваныя ў лаканічнай адназначнай форме. Структурна прыкмета складаецца з дзвюх абавязковых частак: падзея + прагноз. У фалькларыстыцы існуе мноства падыходаў да класіфікацыі прыкмет. У адным з найбольш абагульненых прапануецца дзяліць іх на тры кластары: каляндарныя, метэаралагічныя і бытавыя [1, с. 11]. Такі падзел грунтуецца на аснове характару іх змястоўна-мэтавай скіраванасці. А. Афанасьеў у аснову класіфікацыі прыкмет кладзе метадалагічныя падыходы іх утварэння. Слыны фалькларыст дзеліць прыкметы на два віды: а) выведзеныя з рэальных жыццёвых назіранняў (“дакладныя” прыкметы); б) заснаваныя на міфічных уяўленнях (“забавныя” прыкметы) [2, с. 63]. Першыя пацвярджаюцца вопытам, практыкай, яны не толькі не супярэчаць навуцы, а, наадварот, часта прызнаюцца ёю правільнымі: “Як вясною стаіць сухавеіца, та ў садох усе прападзе” [3, с. 93], “Ячменю не сеюць да таго часу, пакуль не з’явіцца майскія жукі” [4, с. 294]. Другія трымаюцца на веры, часта на веры ў існаванне звышнатуральных сіл. Як правіла, яны не падтрымліваюцца навукай, хоць вучоныя ўсё больш засяроджваюць увагу на вывучэнні ірацыянальных з’яў, і наперадзе магчымы цікавыя адкрыцці і, верагодна, пэўнае пераасэнсаванне стаўлення да народных прыкмет. «Не трэба дазваляць дзіцяці глядзець у лустэрка, бо нячыстая сіла “зводзіць»» [3, с. 159], “Нельга хаты ставіць на тым месцы, дзе раней праходзіла дарога, бо па ёй цягаецца за некаторымі людзьмі і пакідае свае сляды д’ябал” [4, с. 519], –

падобныя прыкметы, напэўна, могуць быць не такімі прымітыўнымі, як уяўляюцца на дадзены момант.

Без перабольшання сістэму народных прыкмет беларусаў можна назваць асновай нацыянальных народна-энцыклапедычных ведаў. Бадай, немагчыма вылучыць ні адну з’яву, ні адзін працэс з быцця прыроды і грамадства, які не знаходзіў бы адлюстравання ў гэтых крупінках народнай мудрасці. У сукупнасці яны стваралі канцэптuallyную, праўда, наіўную, але далёка не прымітыўную карціну свету [5, с. 65]. Нельга не пагадзіцца з расійскім прафесарам М. Кульковай, якая канстатуе: “Народныя прыкметы з’яўляюцца нацыянальна-прэцэдэнтнымі феноменамі, якія ўдзельнічаюць у стварэнні нацыянальна-кагнітыўнай базы этнакультурнага грамадства” [6, с. 8]. Узяўшы за аснову класіфікацыі такое прагматычна-прагнастычнае прызначэнне прыкмет даследчыца дзеліць іх на тры асноўныя групы:

1. Дэскрыптыўныя, або апісальныя – носяць рэпрэзентатыўны характар, праз апісанне навакольнай рэчаіснасці стымулююць ментальную дзейнасць чалавека (“Як пярун смаліць, дык усё баіцца, дрыжыць, нават дождж спалохваецца і пачне бы з вядра ліць” [3, с. 33], “Галалёд бывае ад марозу, каторы схопіць зямлю, а на паветры яшчэ цёпла” [3, с. 40]).

2. Ацэначныя, або аксіялагічныя – змяшчаюць інфармацыю пра тое, што людзі лічаць каштоўным, фарміруюць перакананні чалавека (“Калі многа грыбоў, та мало мёду” [3, с. 94], “Калі жыто красуе, а ідзе дождж, то колас будзе пусты” [3, с. 93]).

3. Прэскрыптыўныя, або прадпісальныя – утрымліваюць пабуджальныя выказванні, актывізуюць ментальную і фізічную дзейнасць чалавека; сярод прэскрыптыўных народных прыкмет можна вылучыць дзве падгрупы, якія змяшчаюць выказванні з рознымі інтэнцыяльнымі адценнямі:

а) стымуляванне дзейнасці (наказ, парада, настаўленне, прадпісанне і г. д.): “Сей авёс калі на небе густыя крупістыя аблака” [4, с. 293], “Каб прынадзіць пчол, трэба рана прынесці вады ў дом, а мужчыну – запаліць печ” [7, с. 366];

б) падаўленне дзейнасці (забарона, абмежаванне, перасцярога і г. д.): “У дзень Барыса і Глеба перастаюць купацца” [7, с. 503], “Нельга есці над гаршком – будзе някотка” [8, с. 306].

У такой сукупнасці народныя прыкметы складаюць істотную частку этнадыдактыкі, эфектыўнасць якой была абумоўлена натуральнасцю навучання. Сялянскія дзеці атрымлівалі ад сваіх бацькоў, суседзяў веды, якія па аб’ёме і якасці ў практыка-арыентаваным кірунку не саступалі

ведам, атрыманым інтэлігенцыяй ва ўніверсітэтах. Сяляне ведалі глебу і насенне, ведалі тэрміны работ і найбольш спрыяльныя ўмовы пасаваў; ведалі тонкасці шматлікіх рамёстваў. Дзеці выхоўваліся ў абстаноўцы традыцыйных святаў, якія амаль заўсёды спалучаліся з тымі ці іншымі працоўнымі абрадамі. Гэта было шматбаковае, няцяжкае, аптымістычнае, актывізавальнае, па сутнасці, выхавальнае навучанне. Шматразова чуючы, часта паўтараючы традыцыйныя тэксты ў працэсе рэгулярнага іх выкарыстання, выхаванцы міжволі заглыбляліся ў кола народных ведаў, набывалі трывалы падмурак асэнсаванай практычнай дзейнасці. У іх праяўлялася і ўдасканалывалася назіральнасць, дапытлівасць, рэфлексійнасць як найважнейшыя чыннікі інтэлектуальнага развіцця. Усё гэта прыводзіла да таго, што на прынцыпах пераемнасці, народнасці і прыродазгоднасці грунтавалася этнадыдактыка беларусаў, а народныя прыкметы займалі ў ёй адно з прыярытэтных месцаў.

Прыкметы як тварэнне чалавечага розуму – з’ява поліфункцыянальная. Прагнастычная функцыя выступае асноваўтваральнай. Акрамя яе прыкметы валодаюць рэгулярнай, кагнітыўнай, этычнай, экалагічнай і іншымі функцыямі. Але, на нашу думку, найгалоўнейшая з іх – педагагічная, бо прыкметы ў сукупнасці змяшчаюць значную частку сацыяльнага вопыту, які пастаянна перадаецца нашчадкам.

Яшчэ на пачатковых этапах эвалюцыйнага развіцця людзі заўважалі ўстойлівыя сувязі паміж з’явамі, працэсамі навакольнага жыцця і часта без усялякага тлумачэння іх прычын канстатавалі выяўленыя заканамернасці. З’яўленне прыкмет у побытавай народнай культуры беларусаў сведчыць пра істотны творчы здольнасці нашых продкаў, развітую назіральнасць, уменні супастаўляць, аналізаваць і рабіць высновы. Прафесар В. Харчанка адзначае: “Прыкмета пастаўляе шчодры матэрыял, разнастайныя і разнапланавыя вынікі назіранняў, сфармуляваныя ў выразных моўных формулах, і тым самым становіцца сродкам выхавання назіральнасці” [5, с. 66]. Неабходнасць ведання і выкарыстання прыкмет у паўсядзённым жыцці выступала ў якасці аднаго з фактараў генезісу адукацыйнай дзейнасці. Самі прыкметы з’яўляліся досыць эфектыўным навучальна-выхаваўчым сродкам этнічнай педагагікі.

Як адзначана вышэй, адны з прыкмет стымулявалі да пэўнай дзейнасці, іншыя наадварот забаранялі, папярэджвалі пра яе недапушчальнасць. Трэба падкрэсліць, што сістэма забарон была асновай норм грамадскіх паводзін кожнага індывіда, шмат у чым вызначала яго сацыяльна-маральныя характарыстыкі.

Дзякуючы ім старажытны чалавек займаў адпаведнае месца сярод супляменнікаў, фарміраваў сваё стаўленне да навакольнай рэчаіснасці. Адносна маральных паводзін прыкметы якраз не ўказвалі, што ёсць добра, а называлі, што ёсць дрэнна. “Хто ў шапцы есць, таго людзі будуць лічыць дурнем” [4, с. 582]; “Свістаць у доме грэх” [4, с. 542].

Увогуле, прыкметы могуць быць выкарыстаны ў выхаванні для выражэння забароны, дазволу, засцярогі, выступаць у якасці павучання, парады, могуць характарызаваць пэўныя сітуацыі, якія асэнсоўваліся выхаванцамі для далейшых учынкаў і паводзін. Расійская даследчыца В. Хрыстафоравы падкрэслівае важнасць ролі прыкмет, бо “яны акцэнтуюць увагу чалавека на правільным тлумачэнні атрыманай інфармацыі” [9, с. 13]. У народзе да прыкмет не заўсёды адносіліся як да гатовых рэцэптаў, а раілі крытычна, творча выкарыстоўваць іх у жыцці, абапіраючыся на асацыяцыі і аналогіі, якімі багаты і самі парэміі.

Сучасныя даследчыкі падкрэсліваюць асаблівасць мовы прыкмет: “Акрамя ўвасабленняў і эпітэтаў, метафар і параўнанняў, перыфраз і гіпербал, літот і метамарфоз прыкмета характарызуецца ярка выяўленым фонасімвалізмам, багатым наборам рыфм, яркімі каларацыямі, эфектнымі дымінутыўнымі ўтварэннямі, багатымі фактамі словатворчасці, у якіх асаблівую ролю набываюць двухкаранёвыя ўтварэнні, не такія характэрныя для іншых фальклорных жанраў” [1, с. 7]. Тэкст прыкмет вельмі просты і лёгкі для ўспрымання. Яго сцісласць, варыятыўнасць, вобразнасць моўнага афармлення, апроч усяго іншага, непасрэдна служаць адукацыйным мэтам. Дзякуючы гэтаму прыкметы могуць больш эфектыўна выконваць сваю дыдактычную функцыю праз мнеманічны спосаб запамінання.

Адзначым, што ёсць прыкметы, дзе прагназаваны вынік не залежыць ад чалавека (“Калі вострая зіма, дык будзе гарачае лета”) [4, с. 163], а ёсць такія, дзе пэўныя дзеянні чалавека могуць выклікаць адпаведныя наступствы (“Калі выцяць цяжарную жанчыну, то ў дзіцяці на тым месцы будуць сляды ўдару”) [7, с. 68]. З педагагічнага пункту погляду ў першым выпадку веданне сітуацыі дапамагае чалавеку падрыхтавацца да яе належным чынам. Дасведчанасць, інфармаванасць – неацэнны скарб, які ў дадзеным выпадку праз народныя парэміі дае чалавеку адукацыю. У другім выпадку, апроч гэтага, чалавек асэнсоўвае сітуацыю, прымае рашэнні наконт тых ці іншых паводзін. Чалавек фарміруецца як творчая асоба, дзе перасякаюцца рацыянальнае і ірацыянальнае, матэрыяльнае і духоўнае. Пра-

мое і ўскоснае ўздзеянне прыкмет на станаўленне асобы відавочнае.

Пры ацэнцы каштоўнасці народных прыкмет, магчымасці іх выкарыстання ў сучасных умовах У. Васілевіч адзначае, што толькі нязначная іх частка можа ўяўляць рэальную цікавасць. А ўсё іншае, “не абяцаючы відавочнай утылітарнай карысці, мае несумненнае навукова-пазнавальнае значэнне” [4, с. 6]. Пры самай глыбокай павазе да выдатных прац калегі, хацелася б зрабіць невялікае ўдакладненне, што многія з народных прыкмет, якія, здавалася б, могуць быць цікавымі толькі для навукі, уяўляюць сабой істотную педагогічную каштоўнасць як у плане фарміравання этнацыянальнай свядомасці, так і непасрэдна ва ўзбагачэнні адукацыйна-выхаваўчых працэсаў. Вось як, напрыклад, народная педагогіка беларусаў выхоўвала пачуццё павагі да іншых людзей з дапамогай прыкмет: “Злачынства – пляваць у твар чалавеку, бо на ім нязменна знаходзіцца рука Бога ці анёла-ахоўніка і пляўком можна абразіць іх, а не чалавека” [4, с. 462]. Ці падобная да яе: “Калі на чалавека плюнеш, на тым свеце будзеш гарачую патэльню лізаць” [4, с. 463]. Тут народныя парэміі ў якасці выхаваўчых сродкаў досыць эфектыўна ўздзейнічаюць на матывацыйную сферу асобы падчас выбару ўчынкаў і фарміравання адпаведнай лініі паводзін.

Ці яшчэ адзін прыклад з уласнага жыцця. Раней вясковыя хлапчукі-свавольнікі маглі разбураць птушыныя гнёзды, асабліва даставалася вераб’ям, маўляў, за тое, што нішчаць ураджай проса. Але нават самы зацяты гарэза ніколі не дакранаўся да гнязда ластаўкі, бо ў народзе існавала цвёрдае перакананне, што той, хто пашкодзіў ластаўчына гняздо ці яе яечкі, будзе ўсё жыццё рабым, як тья яечкі. Педагогічная каштоўнасць многіх парэмій заключаецца не ў магчымасці іх непасрэднага выкарыстання ў сучасных умовах, хоць і такое падчас дапушчальна, а ў фарміраванні пэўнага пласта перакананняў, скіраванасці нашай ментальнасці, пераемнасці, калі не метадычных, то змястоўна-мэтавых асноў выхавання маладога пакалення.

Па сутнасці, увесь жыццёвы шлях чалавека абстаўлены мноствам народных прыкмет, якія непасрэдна ці ў досыць схаванай форме дапамагаюць грамадству рэалізоўваць найважнейшую яго функцыю – адукацыйна-выхаваўчую. “Дзеці павінны шанаваць радзіцаў [бацькоў] і сцерагчыся, каб іх бацькі клялі, бо ніхто нікога так не працяне, як бацькі сваё дзіця” [4, с. 548], – адназначна раіла народная мудрасць. «Няможна на дзіця гаварыць “жаба”, бо потым тры дні расці не будзе» [7, с. 159], – тут патрабаванне гуман-

ных адносін да дзяцей затушавана страхам перад магчымым збоём у яго фізічным развіцці.

Такім чынам, народныя прыкметы ў этнічнай педагогіцы беларусаў з’яўляліся важнымі дыдактычнымі сродкамі ў набыцці шматлікіх, жыццёва неабходных ведаў, уменняў і навыкаў, а таксама не менш важнымі выхаваўчымі сродкамі фарміравання асобы ў маральным, працоўным, экалагічным, эстэтычным і іншых кірунках, што забяспечвалі гарманічнасць яе развіцця. Народныя прыкметы не страцілі сацыяльна-культурнай, педагогічнай значнасці і ў сучасных умовах актыўна выступаюць як сродак фарміравання і вызначэння сутнасці этнакультурнай свядомасці. У іх арганічна спалучаюцца ўніверсальны характар і нацыянальная спецыфіка шматвякова грамадскага вопыту. Як і ў іншых парэміях, у прыкметах праяўляецца характэрнае роднай мовы, жыццёва-гаспадарчыя і мастацка-творчыя здольнасці беларускага народа. Прыкметы надзвычай яскрава дэманструюць цесную сувязь мовы і нацыянальнай педагогічнай культуры, а генезіс этнадыдактыкі характарам і дынамікай абавязаны народным прыкметам. У развіцці айчыннай педагогічнай культуры яны маюць невычэрпныя магчымасці ўдасканалвання як змястоўна-мэтавых, так і працэсуальна-метадычных асноў нацыянальнай адукацыі.

Спіс літаратуры

1. **Тонкова, Е. Е.** Народная примета с позиций лингвокогнитивистики и лингвокультурологии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. Е. Тонкова ; [Белгородский государственный университет]. – Белгород, 2007. – 19 с.
2. **Афанасьев, А. Н.** Живая вода и вещее слово : Избр. ст. по фольклору и мифологии / А. Н. Афанасьев ; сост., вступ. ст. и коммент. А. И. Баландин. – М. : Сов. Россия, 1988. – 510 с.
3. **Сержпутоўскі, А. К.** Прымхі і забавоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
4. **Зямля стаіць пасярод свету...** : Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм., пер., бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – Кн. 1 – 591 с.
5. **Харченко, В. К.** Скрытые концепты народных примет / В. К. Харченко // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – Серия: Гуманитарные науки : Филология. Журналистика. Педагогика. Психология. – 2010. – № 18. – Выпуск 7. – С. 65–72.
6. **Кулькова, М. А.** Когнитивно-смысловое пространство народной приметы : автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.20 / М. А. Кулькова – Казань, 2011 – 52 с.
7. **Жыццё адвечны лад** : Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм., пер., бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1998. – Кн. 2. – 607 с.
8. **Зямная дарога ў вырай** : Беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм., пер., і паказ. У. Васілевіча. – Мінск : Беларусь, 2010. – Кн. 3 – 717 с.
9. **Христофорова, О. Б.** Логика толкований. Фольклор и моделирование поведения в архаических культурах / О. Б. Христофорова. – М. : РГГУ, 1998. – 114 с.

Аляксандр ШУГАЕЎ,

дацэнт кафедры музычна-педагагічнай адукацыі

Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта,

мастацкі кіраўнік Народнага ансамбля беларускай музыкі і песні “Ярыца”

СУЧАСНАЕ ВЯСЕЛЬНАЕ СВЯТА З ВЫКАРЫСТАННЕМ ТРАДЫЦЫЙНЫХ АБРАДАЎ

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці арганізацыі сучаснага вясельнага свята на традыцыйнай аснове, абгрунтавана мэтазгоднасць і важнасць захавання традыцый вяселля на сучасным этапе, вызначаюцца асноўныя этапы правядзення вяселля з выкарыстаннем традыцыйных абрадаў і рытуалаў, вылучаюцца традыцыйныя гульні, якія могуць стаць упрыгожваннем гарадскога вясельнага свята.

Ключавыя словы: *традыцыйнае вяселле, сучаснае гарадское вяселле, народныя абрады і рытуалы, вясельныя гульні.*

The article is dedicated to the special aspects of organizing a modern wedding celebration on a traditional basis, advisability and importance of preserving wedding traditions in modern times, definition of the main stages of a wedding celebration using traditional rites and rituals, description of traditional games that can embellish any urban wedding celebration.

Традыцыйнае народнае вяселле на сучасным этапе застаецца значным актам як юрыдычнага, так і звычайнага права, урачыстым сведчаннем нараджэння новай сям’і. Аснова сямейнага шчасця закладаецца ў дні вясельнага свята, калі праводзяцца традыцыйныя абрады і звычаі. Гэта свята павінна стаць непаўторным і запамінальным на ўсё жыццё. Самыя галоўныя этапы вясельнага абраду ўзніклі яшчэ ў старажытнасці, а сёння некаторыя яго моманты развіваюцца, удасканалюцца і перапрацоўваюцца.

Вясельныя абрады з цягам часу змяняюцца, адны формы актыўна бытуюць і ў вясковым, і ў гарадскім асяроддзі, другія трансфармуюцца, пераасэнсоўваюцца, захоўваюцца толькі часткова. Некаторыя абрады ўвогуле забыліся і зніклі, яны існуюць толькі ў запісах і не праводзяцца падчас свята. Вясельныя традыцыі ў большасці страцілі свае бытавыя і магічныя функцыі, але ўзмацнілася іх непасрэднае эстэтычнае ўздзеянне на выканаўцаў і назіральнікаў. Сучасныя абрады – гэта хутчэй гульні дзеянні, многія з іх успрымаюцца як забаўляльныя, жартоўныя моманты, а некаторыя ўвогуле сталі сапраўднымі дзіцячымі гульнямі.

У апошні час значна ўзрасла цікавасць да традыцыйнага фальклору як каштоўнай спадчыны нацыі, таму ўзнікае патрэба ў вывучэнні і асэнсаванні традыцыйных абрадаў і звычаяў, ва ўкараненні ў сучаснае вясельнае свята старажытных традыцый. Асаблівай увагі заслугоўваюць тыя абрады, якія захаваліся, яны вытрымалі выпрабаванне часам і даказалі сваю дзейнасць і неабходнасць. Правядзенне на сучасным вяселлі абрадаў, выкананне старажытных вясельных песень, выкарыстанне традыцыйных вербальных тэкстаў зробіць вясельнае свята непаўторным, багатым і па-мастацку каштоўным.

У арганізацыі і правядзенні перадвясельнага этапу даволі важнае месца, як і раней, займаюць дзеянні бацькоў маладых. Правядзенне сва-

таньня, заручын, суборнай суботы (дзявочніка) зробіць больш цікавым і змястоўна насычаным збліжэнне будучых сваякоў.

*Прыехалі сваты на двор,
Пусцілі стралу ў акно:
– Страла мая, страла,
Па што ты прышла?
Чы на мёд, чы на гарэлку,
Але па красну дзеўку [1, с. 355].*

Абрад сватання можа ўключаць у сябе старажытныя элементы традыцыйнага абраднасці:

– традыцыйныя вясельныя чыны: старэйшы і малодшы сваты (галоўныя атрыбуты свата – “1 або 2 ручнікі, перавязаныя праз плячо, яркі пояс, пуга, палка” [5, с. 340]), свацця (галоўныя атрыбуты – “кветка (вяночак) на галаве, хлеб (або 2 піражкі) у руках” [5, с. 341]);

– іншасказальная форма гутаркі: своеасаблівыя слоўны код;

– усхваленне жаніха, жартаўлівасць размовы, кемлівасць сватоў і г. д.

*Хвалілася Марусечка за скам’ей:
– Ніхто ж мяне не дастаніць за сталом.
Абазваўся Міколачка на яе:
– Ды я ж цябе хоць не вазьму, заручу.
Ды я ж цябе хоць не вазьму, заручу,
Ды я ж цябе ад дзевачак адлучу.
Ды я ж цябе ад дзевачак адлучу,
Ды я ж цябе і к жоначкам прылучу [1, с. 358].*

На заручынах абвясчаецца час, парадак вяселля, абрад можа быць праведзены ў выглядзе святочнай трапезы.

Правядзенне дзявочніка і сёння не страціла сваёй функцыі развітання з дзявочым жыццём. Уключэнне ў гэты абрад традыцыйных рытуалаў пляцення вяночкі, упрыгожвання вясельнага дрэўца, падрыхтоўкі кветак зробіць яго прыгожым і цікавым для ўсіх удзельнікаў.

*Зборная суботанька настае,
Зялёная рутанька на стале.
Дзевачка дружыну збірае,
Кругом свайго століка саджае* [1, с. 363].

Уласна вяселле раней пачыналася з выпечкі каравай. І цяпер каравайны абрад мае вялікае значэнне. Асабліва ў апошнія гады, нават у горадзе, на вяселле выпякаюць сапраўдны каравай як рытуальны хлеб, як мнагазначны сімвал, звязаны з дрэвам Сусвету, з ідэямі дабрабыту і пладавітасці. Каравай упрыгожваюць кветкамі, галінкамі, выпечанымі фігуркамі, гэта мае сімвалічны сэнс: “пажаданне маладой сям’і шчасця і многа дзяцей, дабрабыту, дастатку ў хаце” [5, с. 188].

*Караваю, мой раю,
Я каля цябе йграю,
Я цябе прыбіраю;
Навакол сыр і масла,
Пасярод – доля, шчасце* [1, с. 372].

Дзень вяселля традыцыйна пачынаецца асобна ў доме жаніха і ў доме нявесты. Прыбіранне маладых таксама ўключае ў сябе элементы традыцыйнага рытуалу, і некаторыя сімвалы ўбрання маладых (асабліва нявесты) захаваліся да нашых дзён, але ў крыху трансфармаваным выглядзе (вэлюм, вянок, белы колер адзення і г. д.).

Уплыў старажытнай традыцыі мае вялікае значэнне і ў абрадзе выкупу маладой. Цікавае і відовішчнасць гэтага абраду залежыць ад кемлівасці, жартаўлівасці і артыстычнасці яго ўдзельнікаў: дружыны маладога пад кіраўніцтвам шафера і дружыны маладой на чале з сяброўкай нявесты. Каб зрабіць больш цікавым гэты абрад, можна арганізаваць розныя выпрабаванні для жаніха ў форме гульні, якія выявяць яго самыя лепшыя якасці і здольнасці.

Важнае месца і ў сучасным вяселлі займае абрад звязання – звязанне рук жаніха і нявесты ручніком, якое мае сімвалічную функцыю аб’яднання маладых.

Бацькі маладых на вяселлі – самыя значныя асобы пасля жаніха з нявестай, таму іх бласлаўленне займае вельмі важнае месца на працягу ўсяго свята. Пасля аб’яднання маладых адбываецца прыгожы абрад бласлаўлення маладых і ўсяго вясельнага картэжу бацькамі нявесты. Сваю традыцыйную ролю адыгрываюць сімвалы дабрабыту – зерне, каравай, дробныя хлебныя вырабы, ручнік і г. д.

У сучасным вяселлі важнае месца займае абрад афіцыйнага заключэння шлюбу, які становіцца ўсё больш прыгожым, урачыстым і цікавым дзякуючы новым рытуалам, прапанаваным супрацоўнікамі аддзелаў ЗАГС.

Пасля афіцыйнай рэгістрацыі, царкоўнага вячання і першай сямейнай прагулкі мала-

дыя разам з гасцямі накіроўваюцца да месца, дзе іх чакае вясельны стол. Абрад віншавання і адорвання маладых таксама можа ўтрымліваць элементы традыцыйнай абраднасці: і ў віншавальных словах, і ў падарунках, і ў імкненні кожнага зрабіць свой унёсак у стварэнне новай сацыяльнай адзінкі грамадства – новай сям’і.

Каб вясельны стол не застаўся толькі шэдэўрам кулінарыі, а запомніўся маладым і гасцям як цікавае і арыгінальнае мерапрыемства, мета-згодна ўключыць у бяседу разнастайныя гульні, конкурсы, жарты, песні і танцы, падрыхтаваць музычную праграму.

*Звязалі дружка, звязалі,
Гдзе ж яго паймалі?
Запіўся дружко, запіўся!
І на дружыну забыўся* [1, с. 299].

Падчас забаўляльнай праграмы і сёння выкарыстоўваюць элементы традыцыйнай абраднасці, якія дайшлі да нашых дзён у трансфармаваным выглядзе: гульні (часам нават той, хто праводзіць гульні, не ведае, што яна мае традыцыйныя карані), выпрабаванні маладых, тэатралізаваныя пераапрапанні, традыцыйныя вясельныя песні і танцы (часцей за ўсё выконваюцца прадстаўнікамі старэйшага пакалення), абрад зняцця вэлюму з нявесты свякрухай і г. д.

З даўніх часоў на вяселлі было шмат займальнага і смешнага. Народныя гульні ствараюць вясёлую і добрую атмасферу, якая дазваляе кожнаму быць актыўным удзельнікам гульнівага дзейства. Такія гульні можна ўмоўна падзяліць на некалькі груп:

- 1) паводле ўплыву традыцыйнай абраднасці:
  - традыцыйныя вясельныя гульні;
  - беларускія традыцыйныя гульні, не звязаныя з вясельнай абраднасцю;
  - гульні, якія не маюць фальклорнай асновы;
- 2) па функцыянальнай прыналежнасці:
  - гульні-выпрабаванні;
  - гульні-спаборніцтвы;
  - сюжэтна-ролевыя гульні – пераапрапанні;
  - жартаўлівыя гульні;
  - гульні-дзеянні (трансфармаваныя традыцыйныя абрады).

Гульні і забавы дазваляюць прыцягнуць увагу і ўзняць настрой усім удзельнікам свята. Гульні розных узроставак груп маюць пэўныя асаблівасці, таму, каб на вяселлі забяспечыць добры настрой для ўсіх гасцей, неабходна падрыхтаваць гульнівае праграму і для дзяцей (“Палачка-шукалка”, “У яркі”, “У пераскоккі”, “Прарок” [1] і інш.), і для моладзі, і для старэйшага пакалення.

Вядомыя з даўняга часу гульні “Венік”, “Перапой”, “Пазнай нявесту”, “Расплетанне касы

братам”, “Дараванне і пераапрапанне маладых”, “Дзярках”, “Цыганы” [4] можна правесці і на сучасным вяселлі. Не пакінуць гасцей абыякавымі і іншыя традыцыйныя беларускія гульні – “Ручаёк”, “Фанты”, “Прыпеўка”, “Варона”, “Камушкі”, “Сляпая баба”, “Карагодная” (“Пацалункі”), “Ходзіць хлопчык” [4].

Беларускія традыцыйныя гульні не толькі валодаюць магчымасцямі стварэння вясёлай атмасферы, але і дазваляюць кожнаму выявіць свае творчыя і мастацкія здольнасці.

Такім чынам, выкарыстанне на сучасным гарадскім вяселлі традыцыйных звычаяў і абрадаў мае вялікае значэнне як для самога свята, так і для яго ўдзельнікаў. Беларускія фальклорныя традыцыі абапіраюцца на папярэдні вопыт і здабыткі народнай культуры, а таму змяшчаюць у сабе ўсё самае каштоўнае: маральна-этычныя прынцыпы, сацыяльныя ідэалы і нацыянальную спецыфіку

беларускай народнай творчасці. Захаванне і актыўнае выкарыстанне традыцыйных вясельных абрадаў, а таксама песень, танцаў і гульніў садзейнічаюць ажыццяўленню сапраўднай вялікай падзеі: стварэнню моцнага і трывалага падмурку маладой сям’і, асновы сямейнага шчасця.

Спіс літаратуры

1. **Беларускі фальклор** : хрэстаматэя : вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / склад. К. П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 1996. – 856 с.
2. **Беларускія народныя абрады** / склад. і навук. рэд. Л. П. Касцюкавец. – Мінск : Беларусь, 1994. – 128 с.
3. **Вяселле** : абрад / [уклад., уступ. артыкул і камент. К. А. Цвіркі; муз. дадатак З. Я. Мажэйка; рэд. тома В. К. Бандарчык, А. С. Фядосік]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 640 с.
4. **Гульні, забавы, ігрышчы** / склад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Беларус. навука, 1996. – 534 с.
5. **Народная культура Беларусі** : энцыкл. давед. / пад агул. рэд. В. С. Цітова. – Мінск : БелЭн, 2002. – 432 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21 снежня 2020 г.

Малады даследчык прапануе

Вэнь ЖАНЬ,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

МАСТАЦТВА “ЛЮ-БАЙ” ЯК НЕЗАПОЎНЕНАЯ ПРАСТОРА Ў СУЧАСНЫМ ЖЫВАПІСЕ І СКУЛЬПТУРЫ БЕЛАРУСІ

УДК: 7.04:[75.036+730.036](476)

У артыкуле разглядаецца адлюстраванне мастацкага прыёму “лю-бай” як незапоўненай прасторы ў сучасным выяўленчым мастацтве. Асаблівую ўвагу аўтар аддае значэнню мастацтва “лю-бай” у беларускім жывапісе і скульптуры, аналізуе асноўныя формы незапоўненай прасторы ў творах і абагульняе эстэтычную каштоўнасць “лю-бай” у выяўленчым мастацтве.

Ключавыя словы: *мастацкі прыём “лю-бай”, незапоўненая прастора, выяўленчае мастацтва, жывапіс, скульптура, кампазіцыя твора.*

The article studies on the reflection of the artistic technique of “Liu-Bai” as an blank space in contemporary fine arts. The author pays special attention to the significance of art “Liu-Bai” in Belarusian painting and sculpture, analyzes the main forms of blank space in works and summarizes the aesthetic value of “Liu-Bai” in fine arts.

“Лю-бай” – выяўленчы прыём кітайскага жывапісу, які ўзнік пад уплывам кітайскай філасофіі – канфуцыянства, будызму і даасізму. Гэты прыём прадугледжвае стварэнне асаблівай мастацкай выяўленчай формы і вобраза праз запланаваную незапоўненую прастору ў кампазіцыі твора. Тэарэтычныя асновы мыслення “лю-бай”, звязаныя з канцэпцыяй “адзінства прыроды і чалавека”, грунтуюцца на кітайскіх традыцыйных поглядах. Мастацтва “лю-бай” – гэта не толькі збор правілаў і тэхніка, гэта творчае мысленне, якое дазваляе ісці ад выяўленчага прыёму да цэласнага эстэтычнага ўспрымання, дзе пры дапамозе прадуманай пустой прасторы ўзбагачаецца змест твора.

Ідэі “лю-бай” як самастойнае мастацкае мысленне праніклі ў многія сферы творчай дзейнасці і знайшлі адлюстраванне ў сучасным выяўленчым

мастацтве Беларусі. У жывапісе “лю-бай” мае дзве формы выражэння: у змесце твора (уключаючы кампазіцыю, колеравы лад) і ў эмоцыях (уключаючы мастацкі вопыт аўтара, атмасферу). І хоць у беларускім жывапісе адсутнічаюць спецыяльныя вучэнне і тэрмін для абазначэння прыёму “лю-бай”, гэтае мастацкае мысленне адлюстравалася ў творчай практыцы многіх аўтараў. Працы Валерыя Шкарубы, Алеся Марачкіна, Андрэя Задорына, Руслана Вашкевіча, Сержа Філінгера перадаюць ідэі “выдуманнага” і “пустаты” кітайскай філасофіі. У параўнанні з унутранай адхіленасцю і спакоем, да якіх імкнецца кітайскае мастацтва “лю-бай”, незапоўненую прастору ў еўрапейскім мастацтве перадае ўнутраны неспакой і бездапаможнасць намаганняў сучаснага чалавека.

У сучасным беларускім жывапісе прыём і мастацкае мысленне “лю-бай” ўсё больш выразна

Валерый Шкаруба. Да вясны. 2001 г. Палатно, алей.

праяўляецца ў творах. Мастак Валерый Шкаруба стварыў шэраг прац, прысвечаных зімоваму пейзажу, на якіх прысутнічае незапоўненая прастора. Многія аўтары, як і імпрэсіяністы, натхніліся снежнымі абшарамі. Яны не паказвалі снег з дапамогай белага колеру, а спрабавалі выкарыстаць каларыстычную своеасаблівасць навакольнага асяроддзя. У пейзажах В. Шкарубы снег часта перадаецца незапоўненай прасторай. Такія “прагалы” не толькі пацвярджаюць бездакорную чысціню снегу, але і дапамагаюць акунуцца ў марозную і ясную атмасферу дня. Аўтар стварае ілюзію прысутнасці [2]. У творы “Да вясны” (2001) мастак паказвае самы пачатак вясны. Прагалы з чатырох бакоў карціны адлюстроўваюць спакойны белы свет, які як быццам ніколі не трывожыў чалавек. Такі выразны прыём добра адцяняе рытм жыцця, што ідзе ад вясновага абуджэння, дазваляючы глядачу пачуць музыку раставання снегу.

Мастак Алесь Марачкін у творы “Прадчуванне” (2011) выкарыстаў унікальны элемент сучаснага жывапісу – тэкстуру (малюнак скуры). У незапоўненай прасторы аўтар пры дапамозе чорнага колеру адлюстравваў разнастайнасць тэкстуры. Пусты фон (колёр без накіраванасці) фарміруе моцны кантраст з чорнай тэкстурай, ён просты і ў той жа час глыбокі, перадае невыразнае містычнае адчуванне.

Па-майстэрску выкарыстоўвае візуальныя вобразы і незапоўненую прастору беларускі мастак Андрэй Задорын. Аўтар звяртаецца да глядача, паказваючы ўразлівую прыроду чалавечай душы. Яго паэтычныя працы адсылаюць да выдатных твораў кіна- і выяўленчага мастацтва. Карціна “Падарожнік” (1990), напоўненая белачорным каларытам, нагадвае творы кітайскага жывапісу. У ёй праз незапоўненую прастору

перадаецца настрой адзіноты і адасоблены свет ідэй. За гэтай працай адчуваецца таксама складаная гісторыя споведзі, што ўласціва паэтыцы фільмаў А. Таркоўскага.

Мастак У. Сцепаненка, распавядаючы пра А. Задорына, адзначае, што “яго жыццё ў нечым моцна падобнае на лёс Марка Шагала, які паехаў у Парыж, але працягваў жыць успамінамі пра родны Віцебск. Нешта такое робіць у Галандыі і А. Г. Задорын. Старанна піша сваё беларускае дзяцінства, рэканструюе, узнаўляе, прасоўваючыся не ў шырыню, а ў глыбіню” [3]. У творах мастак злучае рэальнае і ўяўнае, вялікую драматычнасць ім надае гульня святла і ценю. У карціне “Крэсла” (1994) аўтар размяшчае фігуры ў свабоднай прасторы, выкарыстоўваючы цёплую выразную палітру. Ён стварае адчуванне самотнасці, а яркае святло накіроўвае погляд глядача. Кантраст паміж цёмнакарычневым фонам і яркім светлавым акцэнтам падкрэслівае расплывістыя фігуры кампазіцыі, і гэта можна разглядаць як прыём “лю-бай”: выражэнне асацыятыўнай памяці і асаблівай духоўнай прасторы. Недаказанасць расповеду ў карціне выступае важным фактарам у стварэнні балансу паміж дынамікай і стабільнасцю, аптымістычным чаканнем і ўнутраным адлюстраваннем.

Мастацкі прыём “лю-бай” прысутнічае на карціне “Чатыры інтры” (2012) Руслана Вашкевіча. Пры дапамозе арыгінальнага ракурсу аўтар паймаў стэрскую адлюстравваў чатырох дзяўчынак, якія прасунулі твары ў раму. Карціна падзяляецца на левую і правую часткі. Злева шчыльна адна да адной намалюваныя фігуры персанажаў, правая частка пустая. Такі прыём прыцягвае ўвагу глядача. Паколькі фігуры дзяўчатак загароджваюць адна адну, то можна разгледзець у профіль самую бліzkую з іх. Усе фігуры відаць толькі пасля ўважлівага разгляду, што фарміруе “лю-бай” вобраз аў персанажаў. Вобраз рамы і выраз твараў дзяўчатак – таксама прабелы на карціне, яны прапануюць бясконца прастору для ўяўлення.

Мысленне “лю-бай” перададзена ў творах малых беларускіх мастакоў. У карціне “Партрэт Бога” (2012) Серж Філінгер дазваляе глядачу ўбачыць у незапоўненай прасторы кампазіцыі, якая нясе ў сабе бясконцыя магчымасці, вобраз Бога ў сваёй уласнай душы. У творы “Таямніца” (2012) Алесь Скарабагата адлюстравала жанчыну, якая стаіць за белай парванай тканінай. Глядачу неабходна дапоўніць вобраз незапоўненай прасторы з дапамогай уяўлення.

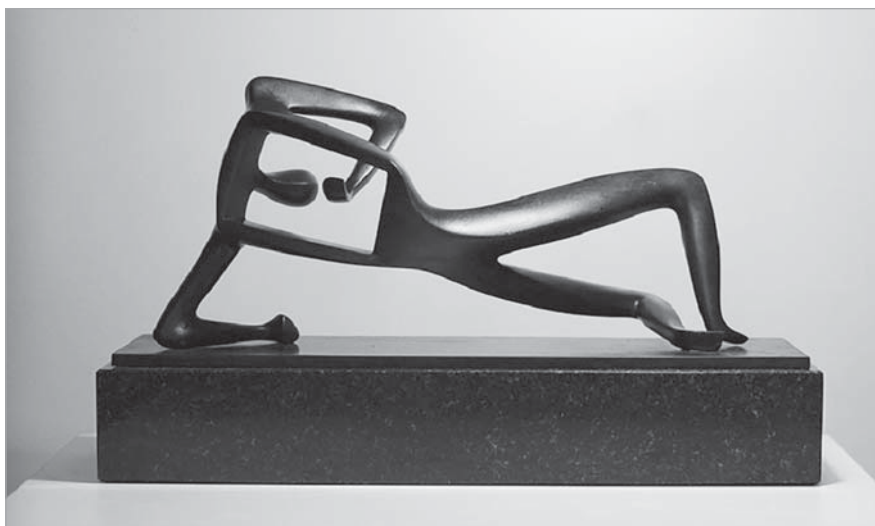
У сферы візуальнага мастацтва прастора, прадстаўленая ў скульптуры, – самая сапраўдная. Рэальныя формы (“пазітыўная” прастора) і пустая прастора (“негатыўная”) сумесна ўтвараюць прасторавыя скульптурныя формы. Прагалы выступаюць адным з відаў прастора-

вай мовы, якая пастаянна даследавалася і абнаўлялася ў ходзе гістарычнага развіцця мастацтва. Падчас задумы і вырабу твораў аўтары ўсё больш увагі аддавалі ўплыву незапоўненай прасторы на скульптуру ў аспекце формаў спазнання свету, выразных прыёмаў і матэрыялаў. Прымяненне “негатыўнай” прасторы ў творчасці ў значнай ступені пашырыла мастацкае мысленне і дало шэраг дадатковых магчымасцяў творцам. Што да гледача, то “лю-бай” у скульптуры апелюе да яго падсвядомага, забытага ўстойлівага эстэтычнага ўспрымання прасторы.

Апошнія дзесяцігоддзе ХХ ст. стала часам, напоўненым надзеямі і пошукамі аўтараў постсавецкага перыяду. Творы многіх з іх неслі на сабе відавочныя сляды пераймання для эфектыўнага ўключэння ў магутную плынь сусветнай культуры і мастацтва. Напрыклад, творчы круггляд і стыль скульптараў Дзмітрыя Германа, Канстанціна Селіханава, Максіма Петруля, Аляксандра Сакалова апынуліся пад уплывам заходніх мастацкіх тэндэнцый.

Скульптар Дзмітрый Герман адштурхоўваўся ад мастацкага мыслення “лю-бай” (негатыўнай прасторы) у Пікаса і Генры Мура, шукаў натхненне ў афрыканскім мастацтве і мастацтве эпохі неаліту. Яго працы таксама заснаваны на сінтэзе спадчыны рускай культуры і класічных традыцый. “Лю-бай” няпоўных пашкоджаных формаў у скульптуры “Скрыпка, якая плача” (1993) адлюстроўвае наступствы Другой сусветнай вайны. Пустоты – душа скульптуры, абвінавачванне аўтара на адрас вайны і яе зверстваў. Скульптура “Жаночы торс” (2013) з іншага ракурсу раскрывае мастацкае мысленне “лю-бай”. Яна не адлюстроўвае поўнага вобраза жаночай фігуры, але па лініях мы можам адчуць зачараванне жаночасці.

Творы Канстанціна Селіханава, аўтара шматлікіх прац у галіне манументальнай і станковай скульптуры, фармуіруюць асаблівае асяроддзе ўспрымання. Майстэрства скульптара выйшла далёка за традыцыйныя рамкі. Навуковы супрацоўнік Нацыянальнага мастацкага музея Кітая Тан Лінлі ўпэўненая, што “яго творчыя прыёмы вылучаюцца канцэптуальнасцю. <...> Ён ніколі не імкнуўся да выражэння рэалістычнай сітуацыі” [6, с. 137]. К. Селіханаў спрабуе выкарыстоўваць розныя матэрыялы, не спыняе пошукаў на шляху выяўлення эмоцый і абнаўлення фор-

Аляксандр Сакалоў. Унутраная прастора. 2016 г. Бронза.

маў, фарміруе ўнікальны творчы стыль. Яго мастацкая мова паступова робіцца больш чыстай, а скульптурныя формы спрашчаюцца.

З 20 да 27 кастрычніка 2017 г. творы К. Селіханава экспанаваліся ў нацыянальных мастацкіх музеях Кітая, што дазволіла жыхарам краіны спасцігнуць яго вобразны свет. Кітайскі скульптар У Вэйшань сцвярджае, што “Канстанцін Селіханаў ажыццявіў імклівы рывок ад выражэння рэалістычных эмоцый да пераасэнсавання філасофіі чалавечага жыцця, ад рэалістычнага паказу канкрэтнага да выражэння абстрактнага, напоўненага ўніверсальнымі законамі” [7, с. 30, 35]. Так, у скульптуры “Сустрэча” (1997) мастак паспрабаваў адмовіцца ад першапачатковага парадку і зрабіць рэканструкцыю вобразаў, выкрышталізаваць у чыстым выглядзе формы і сэнсы суб’ектаў. Адкрыццём для аўтара сталі ідэі Генры Мура. Ён выкарыстаў канцэпцыю рэверсіўнай прасторы для даследавання ўпадзін і пустаты, ажыццявіў узаемапранікненне запоўненага і пустога, узбагаціўшы скульптурную прастору новымі паняццямі і сэнсамі.

У пачатку ХХІ ст. у самых яркіх працах К. Селіханава назіраецца пільная ўвага да індывідуума і індывідуальнасці. У творы “Чарга” (2012) прамавугольная рама-аснова фарміруе проціпастаўленне пустой і запоўненай прасторы. Даследчык Нацыянальнага мастацкага музея Кітая Лі Юньхуй адзначыла, што “гэта барацьба і дыялог у душы скульптара, яго асэнсаванне чалавечай прыроды і грамадства на філасофскім узроўні” [5, с. 123].

Актыўны ўдзел у міжнародных скульптурных конкурсах, пленэрах і сімпозіумах бярэ беларускі скульптар Максім Пятруль. Яго творы можна ўбачыць у кітайскіх гарадах Фучжоу (“Элефантус”, 2003), Куньмін (“Тайцзы”, 2005), Чанчунь (“Птушкі”, 2009; “Контрбаланс”, 2011; “Стварэнне”, 2014),

Чжэнчжоу (“Контраніма́л”, 2018). Асабліва гарманічна скульптурныя кампазіцыі М. Петруля жывуць у прыродным асяроддзі, а “іх знаходжанне ў спакойнай прасторы Неба і Зямлі дае магчымасць чалавеку праз сузіранне прадметнай формы наблізіцца да ўнутранага сузірання” [1]. У творы “Тайцзы” відаць уплыў ідэй філасофіі даасізму [4, с. 234]. У ім пустая прастора надзвычай напружаная, фарміруе сілу, якая спаборнічае з рэальным і імкнецца да дасягнення дынамічнага балансу. Адначасова “негатыўная” прастора збліжае скульптуру з навакольным асяроддзем, што падобна да ідэй “вялікай мяжы” – “тайцзы” (“у пустым змяшчаецца цэльнае, а ў цэльным – пустое”).

Аляксандр Сакалоў – адзін з самых прыкметных беларускіх скульптараў маладога пакалення. Яго працы знаходзяцца пад моцным уплывам сусветна вядомых скульптараў Г. Мура і Джакамеці. Як і гэтыя майстры, ён ажыццяўляў смелыя спробы пошуку ўзаемаадносін пустой і рэальнай прасторы ў скульптуры. У творах “Унутраная прастора” (2016) і “Сэрца” (2015) аўтар працягнуў канцэпцыю “лю-бай” у формах “адтулін” і “дзірак” негатыўнай прасторы ў скульптуры Г. Мура. Выкарыстанне прыёму “лю-бай” змякчае аб’ёмнасць скульптуры, робіць працу жывой і лёгчай. У той жа час узбагачаюцца ўзроўні прасторы, дасягаецца гармонія і раўнавага паміж рэальным і незапоўненым. У творы “Малітва” (2016) А. Сакалоў запазычыў у Джакамеці выяўленчы прыём: ён адмовіўся ад адчування глыбы, традыцыйнага для еўрапейскай скульптуры, максімальна зменшыў аб’ём і выцягнуў фігуру чалавека. У разрэзанай прасторы тонкіх і падоўжаных формаў “пазітыўная” прастора нязначная. Форма звона ў цэнтры твора асабліва ўраджае на фоне “негатыўнай” прасторы, якая з’яўляецца душой скульптурных твораў.

Мастацкі прыём “лю-бай” у скульптуры ў асноўным заключаецца ў выкарыстанні ўзаемаадносін (супрацьпастаўлення, кантрасту, пераклічкі) паміж матэрыяльнай і негатыўнай прасторай для выражэння асноўнай ідэі твора. У параўнанні з іншымі мастацкімі прыёмамі “лю-бай” робіць большы акцэнт на “негатыўную” прастору ў скульптуры (уяўныя вобразы, пустоты, прастора ўяўлення глядача).

Эстэтычная каштоўнасць “лю-бай” у беларускім жывапісе і скульптуры выяўляецца ў асноватворных аспектах. Мастацтва “лю-бай” дапамагае падкрэсліць асноўную тэму твора, перанесці акцэнт на аб’ект выражэння і яго дакладнае ўяўленне. Прыём “лю-бай” узбагачае творы шматзначнасцю і прыхаваным сэнсам, якія выходзяць за межы знешняга ўяўлення. Такая прастора можа надаць яшчэ больш жыццёвай сілы карціне або скульптуры ў супрацьпастаўленні выдуманнага і рэальнага, стварэнні напоўненай і аб’ёмнай формы. Разам з тым прагалы ў рознай ступені могуць падзяляць мастацкі твор на некалькі няроўных частак, калі ўзнікаюць пэўныя ўзроўні галоўнага і другараднага.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Коваленко, О.** Текст Ольги Коваленко о творчестве Максима Петруль [Электронный ресурс] / О. Коваленко // Максим Петруль. – Режим доступа : <http://piatrul.com/cv/tekst-olgi-kovalenko-o-tvorchestve-maxim-piatrul>. – Дата доступа : 03.11.2020.
2. **Пашкевич, Е.** Художник Валерий Шкарубо: “Чтобы изобразить душу народа, нужно быть великим мастером” [Электронный ресурс] / Е. Пашкевич // МЛЫН новости. – Режим доступа : <http://www.mlyn.by/2018/01/hudozhnik-valerij-shkarubo-chtoby-izobrazit-dushu-naroda-nuzhno-byt-velikim-masterom>. – Дата доступа : 26.04.2019.
3. **Степаненко, В.** Интервью с известным белорусским художником Андреем Задориным, живущим в Голландии [Электронный ресурс] / В. Степаненко // СБ. Беларусь сегодня. – Режим доступа : <https://www.sb.by/articles/most-nad-rekoyu-ptich.html>. – Дата доступа : 31.10.2020.
4. **Ся Лэй.** Влияние китайской философии на белорусских скульпторов, работающих в Китае / Ся Лэй // Культура: открытый формат – 2014 (библиотекосведение, библиографосведение и книговедение, искусствосведение, культурология, музееведение, социокультурная деятельность) : сб. науч. ст. / Белорус. гос. ун-т культуры и искусств. – Минск, 2014. – С. 233–237.
5. **Лі Юньхуй.** Філасофія скульптуры: скульптуры Канстанціна Селіханава / Лі Юньхуй // Мастацтва. – 2018. – № 2. – С. 120–125, 127, 157 (на кітайскай мове).
6. **Тан Ліньлі.** Скульптары Сяргей Селіханаў і Канстанцін Селіханаў у развіцці беларускай скульптуры ў XX ст. / Тан Ліньлі // Назіранні за мастацтвам. – 2018. – № 2. – С. 137–141 (на кітайскай мове).
7. **У Вэйшань.** 3 глыбокімі пачуццямі: выстава скульптур дзеда і ўнука з Беларусі / У Вэйшань // Нацыянальны мастацкі музей Кітая. – 2017. – № 6. – С. 24–35 (на кітайскай мове).

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17 лістапада 2020 г.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 297-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможаўцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).
Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69,
факс (017) 263-07-40.
E-mail: mail@rod-slova.by
www.rod-slova.by

Папд. да друку 04.02.2021. Фармат 60×84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11.16.
Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 559 экз. Зак.
Надрукавана ў ТАА “Юстмаж”. 220103, Мінск, вул. Каліноўскага, д. 6 Г4/К, п. 201. ЛП № 02330/250 ад 27.03.2014.

© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2021